Studiekeuze in beweging

Onderzoek naar maatregelen die sterker sturen richting opleidingen met een duurzaam arbeidsmarktperspectief in tekortsectoren

Opdrachtgever:
Ministerie van OCW

Publicatienummer:
2023.152.2420

Datum:
3 juni 2024

Auteurs: Timon de Boer, Arthur Vankan, Vincent Mosmuller, Evie Tossaint (Dialogic), Johan Bokdam, Esther Kamphuis, Marijn Vleeskens, Surya Carrilho (Oberon), Djoerd de Graaf, Daniel Pritsch, Harriët Prins (SEO Economisch Onderzoek)

Auteurs: Timon de Boer, Arthur Vankan, Vincent Mosmuller, Evie Tossaint (Dialogic), Johan Bokdam, Surya Carrilho, Esther Kamphuis, Marijn Vleeskens (Oberon), Djoerd de Graaf, Harriët Prins, Daniel Pritsch (SEO Economisch Onderzoek)

Begeleidingscommissie: dr. Rik Dillingh (CPB), Prof. Dr. Louise Elffers (Universiteit van Amsterdam), André de Moor (OCW, Voorzitter), dr. Martin Olsthoorn (SCP), Prof. Dr. Joop Schippers (Universiteit Utrecht)

Citeren als: Dialogic, Oberon & SEO (2024). S*tudiekeuze in beweging*. In opdracht van het ministerie van OCW.

Inhoudsopgave

Managementsamenvatting **5**

1 Introductie **9**

1.1 Achtergrond van het onderzoek 9

1.2 Doel van het onderzoek 10

1.3 Scope van het onderzoek 12

1.4 Methodologie 14

1.5 Leeswijzer 19

2 De maakbaarheid van studiekeuze **21**

2.1 Invloed op studiekeuze vanuit literatuur 21

2.2 Invloed op studiekeuze vanuit onze empirie 27

3 Numerus Fixus **35**

3.1 Achtergrond en invoering maatregel 35

3.2 Doelbereik, doeltreffendheid en effecten maatregel 36

3.3 Uitvoerbaarheid en uitvoeringskosten 38

4 Verlaging collegegeld **39**

4.1 Achtergrond en invoering maatregel 39

4.2 Doelbereik, doeltreffendheid en effecten maatregel 39

4.3 Uitvoerbaarheid en uitvoeringskosten 43

5 Verlaging of afschaffing van lesgeld **45**

5.1 Achtergrond en invoering maatregel 45

5.2 Doelbereik, doeltreffendheid en effecten maatregel 45

5.3 Uitvoerbaarheid en uitvoeringskosten 47

6 Tweede studie zorg en onderwijs tegen wettelijk collegegeld **48**

6.1 Achtergrond en invoering maatregel 48

6.2 Doelbereik, doeltreffendheid en effecten maatregel 48

6.3 Uitvoerbaarheid en uitvoeringskosten 50

7 Verhoging salaris BBL **51**

7.1 Achtergrond en invoering maatregel 51

7.2 Doelbereik, doeltreffendheid en effecten maatregel 51

7.3 Uitvoerbaarheid en uitvoeringskosten 52

8 Baangaranties **53**

8.1 Achtergrond en invoering maatregel 53

8.2 Doelbereik, doeltreffendheid en effecten maatregel 53

8.3 Uitvoerbaarheid en uitvoeringskosten 56

9 Diplomabonus 57
9.1 Achtergrond en invoering maatregel 57
9.2 Doelbereik, doeltreffendheid en effecten maatregel 57
9.3 Uitvoerbaarheid en uitvoeringskosten 59
10 Warme overdracht of begeleiding van starters 60
10.1 Achtergrond en invoering maatregel 60
10.2 Doelbereik, doeltreffendheid en effecten maatregel 61
10.3 Uitvoerbaarheid en uitvoeringskosten 62
11 Alternatieve maatregelen 63
11.1 Initiële opleidingskeuze 63
11.2 Inrichting opleidingen 64
11.3 Bekostiging 64
11.4 Arbeidsvoorwaarden en financiële prikkels 65
11.5 Leven lang ontwikkelen 66
12 Schoolkosten in het mbo 67
12.1 Verschillen in schoolkosten tussen mbo sectoren 67
12.2 Schoolkosten als belemmering of drempel 69
12.3 Informatievoorziening over schoolkosten 71
12.4 Kosten die gedekt moeten worden door school of stage-bedrijf 72
12.5 Kosten voor ongebruikte leermiddelen en terugkoopregeling 73
12.6 Oplossingen om financiële belemmering weg te nemen 75
12.7 Conclusie 77
13 Conclusies 79
13.1 Hoofdconclusie 79
13.2 Evaluatie maatregelen 79
13.3 Stuurbaarheid en gedragseffecten 83
13.4 Schoolkosten 84
13.5 Scope van dit onderzoek en suggestie voor nader onderzoek 84
Bijlage 1. Begrippenlijst 85
Bijlage 2. Overzicht interviewrespondenten 86
Bijlage 3. Vragenlijst vignettenonderzoek 88

Managementsamenvatting

Achtergrond

Er is op dit moment sprake van historisch grote personeelstekorten in Nederland, waarbij de krapte het grootst is in de sectoren onderwijs, zorg, techniek en ICT. Een van de oplossingsrichtingen waarin gezocht wordt, is het (sterker) stimuleren dat studenten een opleiding volgen in een richting met een duurzaam arbeidsmarktperspectief.

De aansluiting tussen het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) en het hoger beroepsonderwijs (hbo) en wetenschappelijk onderwijs (wo) en de arbeidsmarkt in Nederland is over de breedte goed. Tegelijkertijd wordt vanuit de politiek en de samenleving regelmatig gevraagd naar meer of sterker sturende maatregelen om jongeren en volwassen te sturen naar opleidingen die opleiden voor tekortsectoren die bijdragen aan urgente maatschappelijke opgaven zoals de energietransitie of krapte in de zorg. Het gaat daarbij om maatregelen die de keuze van studenten kunnen beïnvloeden en daarmee studentstromen verleggen. In dit onderzoek staan acht van dergelijke maatregelen centraal:

- numerus fixus,
- verlaging collegegeld,
- verlaging of afschaffing lesgeld,
- tweede studie in zorg en onderwijs tegen wettelijk collegegeld,
- verhoging salaris BBL,
- baangaranties,
- diplomabonus en
- warme overdracht.

Daarnaast doen we verdiepend onderzoek naar de rol van schoolkosten.

De maakbaarheid van studiekeuze

Studiekeuze is een gelaagd proces, dat jaren duurt en sterk afhankelijk is van de context van de student. De belangrijkste drijfveer achter studiekeuze is de **intentie** van de studiekiezer om bepaald gedrag te vertonen, op basis van het **beeld** dat ze hebben van zowel de opleiding als het latere beroep. Uit onze vignettenstudie blijkt dat het beeld dat studenten hebben van de inhoud van de opleiding het grootste effect heeft op studiekeuze. Interviewrespondenten zijn ook unaniem van mening dat dit de belangrijkste drijfveer van studenten is. Het bieden van loopbaanoriëntatie en vroege voorlichting heeft mogelijk wel effect op instroom in opleidingen met een duurzaam arbeidsmarktperspectief. Dit soort alternatieve maatregelen zijn nuttig om nader te onderzoeken.

Daarbij merken we op dat de wenselijkheid van sturende maatregelen een politieke afweging is, die onder interviewrespondenten ter discussie staat, omdat het ingrijpt op individuele keuzevrijheid. Daarnaast is het keuzeproces zeer gelaagd. Sturende maatregelen richten zich maar op een beperkt onderdeel van het hele studie- en beroepskeuze traject. De aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt is (zeker in het hbo en wo) verre van lineair, wat betekent dat gediplomeerden uit een opleiding voor een tekortsector niet per definitie ook in een tekortsector gaan of blijven werken. De arbeidsmarkt evolueert ook constant, waardoor het niet altijd mogelijk is te voorspellen wat in de toekomst tekortsectoren worden of blijven. Ten slotte maakt een sterker sturend stelsel, dat bijvoorbeeld meer numeri fixi hanteert of sommige opleidingen minder aanbiedt, het moeilijker voor studenten om hun intrinsieke motivatie te volgen. Dit kan kansenongelijkheid in de hand werken, en de brede toegankelijkheid van het stelsel onder druk zetten. Hiermee bedoelen we het risico dat door numerus fixus sommige groepen studenten meer negatieve zelfselectie vertonen, of minder kans

hebben om door selectieprocedures heen te komen. Dit laatste is geen gegeven, en hangt af van de manier waarop numerus fixus geïmplementeerd wordt.

Werking van sturende maatregelen

De acht geëvalueerde maatregelen hebben geen bewezen effect op het verhogen van instroom in opleidingen voor een tekortsector. Daarmee kunnen we niet concluderen dat de maatregelen doeltreffend zijn.

De maatregelen diplomabonus, baangarantie en warme overdracht leiden niet tot meer instroom in opleidingen die opleiden voor een duurzaam arbeidsmarktperspectief, maar zorgen mogelijk wel voor minder uitval binnen deze opleidingen. Deze maatregelen kunnen zo indirect wel bijdragen aan het verminderen van tekorten op de arbeidsmarkt. Daarbij zijn deze maatregelen goed uitvoerbaar, en kennen ze relatief lage uitvoeringskosten.

Financiële prikkels gericht op het verlagen van opleidingskosten zijn relatief duur en hebben geen bewezen effect op instroom, zo blijkt uit een analyse van cbs-data en de vignettenstudie. Een numerus fixus is zeer effectief in het verlagen van instroom in opleidingen die **niet** opleiden voor een tekortsector, maar er is geen experimenteel bewijs dat dit ook resulteert in hogere instroom in opleidingen die opleiden voor een tekortsector.

In Tabel 1 staat een overzicht van de voornaamste bevindingen met betrekking tot de doeltreffendheid, overige effecten en (uitvoerings)kosten van de geëvalueerde maatregelen. Het is maatschappelijk relevant om studiekeuze in beweging te krijgen, en de maatregelen uit dit onderzoek lijken daar niet in te slagen.

Tabel 1: overzicht werking sturende maatregelen

Maatregel	Doeltreffendheid	Overige effecten en kanttekeningen	Uitvoering en kosten
Numerus fixus	Beperkt instroom in opleiding waarvoor numerus fixus geldt, maar heeft geen bewezen effect op instroom in opleiding elders.	Werkt mogelijk kansenongelijkheid in de hand, deels afhankelijk van de wijze waarop numerus fixus geïmplementeerd wordt.	Implementeren van numerus fixus brengt geen bovenmatige kosten met zich mee, en is kosteneffectief en goed uitvoerbaar.
Verlaging collegegeld in het hbo/wo	Geen bewezen effect op instroom.	Wenselijkheid van financiële prikkels wordt betwist door interviewrespondenten. Ook als het zou leiden tot hogere instroom leidt het volgens respondenten ook tot weer hogere uitstroom omdat het niet aangrijpt op intrinsieke motivatie.	Brengt amper uitvoeringskosten met zich mee, en is goed uitvoerbaar. Absolute kosten bedragen ca. 170 miljoen euro per jaar.

Maatregel	Doeltreffendheid	Overige effecten en kanttekeningen	Uitvoering en kosten
Verlaging of afschaffing lesgeld in het mbo	Geen bewezen effect op instroom.	Wenselijkheid van financiële prikkels wordt betwist door interviewrespondenten. Ook als het zou leiden tot hogere instroom leidt het volgens respondenten ook tot weer hogere uitstroom omdat het niet aangrijpt op intrinsieke motivatie.	Brengt volgens interviewrespondenten beperkte uitvoeringskosten met zich mee, en is goed uitvoerbaar. Absolute kosten bedragen ca. 100 miljoen euro per jaar.
Tweede studie in zorg/onderwijs tegen wettelijk tarief	Geen bewezen effect op instroom.	Wenselijkheid van financiële prikkels wordt betwist door interviewrespondenten.	Brengt amper uitvoeringskosten met zich mee, en is goed uitvoerbaar. Absolute kosten bedragen ca. 63 miljoen euro per jaar.
Verhoging salaris BBL	Maakt BBL aantrekkelijker t.o.v. BOL voor sommige groepen studenten.	Differentiatie tussen sectoren blijft nodig omdat er nu relatief weinig verschil zit tussen sectoren.	Of het verhogen van een wettelijk salaris in het BBL een afschrikwekkend effect heeft op werkgevers in tekortsectoren om meer BBL-plekken te bieden, is op basis van beschikbaar onderzoek niet te voorspellen.
Baangaranties	Heeft een licht sturend effect binnen sector, maar leidt niet tot extra instroom naar kansrijke sector.	Worden vaak aangeboden in sectoren met toch al goede baankansen. Lijken voor kwetsbare groepen effectiever te zijn, zeker in combinatie met loopbaanoriëntatie.	Is goed uitvoerbaar, heeft beperkte coördinatiekosten.
Diplomabonus	Geen bewezen effect op instroom, vermindert mogelijk wel uitval na instroom.	Minder populaire maatregel dan overige financiële prikkels onder scholieren. Grijpt	Lastiger uitvoerbaar in sommige sectoren vanwege concurrentie met hoge startsalarissen. Zou volgens

Maatregel	Doeltreffendheid	Overige effecten en kanttekeningen	Uitvoering en kosten
		niet aan op intrinsieke motivatie.	respondenten bekostigd moeten worden door werkgevers.
Warme overdracht	Geen bewezen effect op instroom, vermindert mogelijk wel uitval na instroom.	Werkdruk en overige nadelige werkomstandigheden worden niet aangepakt.	Grote verantwoordelijkheid ligt volgens interviewrespondenten uitvoering voor werkgevers. Momenteel wordt dit opgepakt door onderwijsinstelling, die daar extra middelen voor ontvangt.

Schoolkosten

We hebben geen aanwijzingen gevonden dat verschillen in schoolkosten mbo-studenten ontmoedigen om voor een opleiding in een tekortsector te kiezen. Ten eerste omdat er slechts kleine verschillen in de totale schoolkosten tussen mbo-sectoren zijn. Opleidingen in tekortsectoren zijn over het algemeen niet duurder dan opleidingen in andere sectoren. Het is waarschijnlijk dat de verschillen in schoolkosten tussen *opleidingen* en tussen dezelfde opleiding bij verschillende *instellingen* groter zijn dan tussen de sectoren. Ten tweede kijkt op dit moment het merendeel van de ouders en studenten voorafgaand aan de studiekeuze niet naar de schoolkosten. Ongeveer 1 op de 20 studenten en ouders laat de schoolkosten wél meewegen in de studiekeuze, waarbij ouders en studenten met een lager inkomen de schoolkosten vaker meewegen.

De schoolkosten in het mbo - en de informatievoorziening daarover - vormen voor een zeer beperkte maar groeiende groep studenten een belemmering om onderwijs te (gaan) volgen. De bestaande inzet om die belemmering te verminderen kan op onderdelen effectiever. Maatregelen zijn denkbaar om financiële drempels weg te nemen, maar deze zullen de keuze voor specifieke opleidingen waarschijnlijk niet of nauwelijks beïnvloeden.

1 Introductie

1.1 Achtergrond van het onderzoek

Er is op dit moment sprake van historisch grote personeelstekorten in Nederland, waarbij de krapte het grootst is voor de sectoren onderwijs, zorg, techniek en ICT. Gezien de demografische ontwikkeling van Nederland zal deze krapte nog langere tijd aanhouden, en is deze van structureel belang. Veel vacatures op mbo- en hbo-niveau zijn moeilijk vervulbaar, en de verwachting is dat deze verder zullen oplopen[1]. De krapte op de arbeidsmarkt kan verdere economische groei belemmeren, een negatieve impact op de brede welvaart hebben en de aanpak van grote maatschappelijke opgaven vertragen. Daarom ziet het kabinet een rol voor de overheid in het aanpakken van deze krapte.

De aansluiting tussen het middelbaar beroepsonderwijs (mbo), het hoger beroepsonderwijs (hbo), het wetenschappelijk onderwijs (wo) en de arbeidsmarkt in Nederland is over de breedte goed, maar verbetering is zeker mogelijk. Het jaarlijkse SEO-onderzoek Studie & Werk toont aan dat zowel in het mbo als in het hbo en wo geldt dat de (duurzame) arbeidsmarktperspectieven verschillen tussen opleidingen en sectoren.[2] Het gaat hierbij niet zomaar om tijdelijke trends, maar om verschillen zich al langer voordoen[3]. Een van de oplossingsrichtingen waarin gezocht wordt, is daarom het (sterker) stimuleren dat studenten een opleiding volgen in een richting met een duurzaam arbeidsmarktperspectief. De taskforce macrodoelmatigheid (onder voorzitterschap van Asscher) adviseerde onderwijs en (georganiseerd) bedrijfsleven een gezamenlijke inzet om de grote vraagstukken op de arbeidsmarkt en in de maatschappij aan te pakken en de student een opleiding met duurzaam arbeidsmarktperspectief in het mbo te bieden. Het verbeteren van de aansluiting onderwijs en arbeidsmarkt is ook één van de prioriteiten binnen de Werkagenda mbo en het Bestuursakkoord Hoger Onderwijs en Onderzoek.

De huidige beleidsinzet van het ministerie van OCW is gericht op het enthousiasmeren van (aankomende) studenten om te kiezen voor opleidingen in sectoren die bijdragen aan maatschappelijke urgente opgaven en tekort aan arbeidskrachten hebben om aan die opgave te voldoen, zoals demografische ontwikkeling, tekorten in de zorg en de energietransitie. Het gaat daarbij om maatregelen die de keuze van studenten kunnen beïnvloeden en daarmee studentstromen verleggen. In dit onderzoek staan acht maatregelen centraal, in Tabel 2 hebben we weergeven welke maatregelen dit zijn, wanneer ze zijn ingezet, en in welke sector of opleiding dit is gebeurd.

Tabel 2: Overzicht sturende maatregelen

Maatregel	Periode	Sector	Opleiding
1. Numerus fixus	Jaren '70 bij Geneeskunde, sindsdien meer opleidingen bijgekomen	MBO/HO	588 (MBO) in 2021-2022 + 106 (HO) in 2023-2024 (meest recente beschikbare aantallen)

[1] UWV Kansrijke beroepen juli 2023 (werk.nl)

[2] Bussink, H., Ven, K. van der en Klinker, I. (2023). Studie & Werk 2023 HO. Amsterdam: SEO Economisch onderzoek; Bussink, H., Ven, K. van der en Klinker, I. (2023). Studie & Werk 2023 MBO. Amsterdam: SEO Economisch onderzoek.

[3] Gelderblom ea (2023) LOB en kansrijke keuzes in het vmbo, SEOR Rotterdam

Maatregel	Periode	Sector	Opleiding
2. Baangaranties	Opleidingstart 2012/2013 voor eerste sector	MBO	- Programma (o.a.): AanDeBak voor jongeren uit R'dam Zuid - Scholen (AanDeBak): Albeda College, Lentiz Life College, STC MBO college, Techniek College Rotterdam en Zadkine. - Sectoren (AanDeBak): zorg, bouw&infra, defensie, techniek, politie, haven, kinderopvang, food, transport&logistiek en installatie&metaal
	Vanaf 2007	MBO	REMO WT programma bij ROC Twente bij opleidingen: duurzame installaties, metaalbewerken, installatietechniek, mechatronica, werken in elektrotechniek en verspanen
3. Diplomabonus	Diploma behaald 1/9/21 – 1/9/24	MBO (bbl 2, 3, 4)	Sectoren: bouw en infra, afbouw, hout en onderhoud en techniek en procesindustrie
	Vanaf 2017	MBO (bbl 2, 3, 4)	Dierhouderij
4. Verhogen salaris bbl	N.v.t.	MBO (bbl)	Nog niet ingevoerd van overheidswege, maar wel door bedrijven zelf
5. Verlaging van of geen collegegeld	2018/2019 – 2024/2025	HO	Allen: halvering collegegeld 1e jaar
		HO	Lerarenopleiding: ook 2e jaar
6. Verlaging van of afschaffing schoolkosten en lesgelden mbo	Nooit structureel, maar tijdens corona: cursusjaar 2021-2022	MBO/VAVO	Volledige CREBO lijst
7. Warme overdracht of inductiefase	2014-2019	HO	Samenwerkingsverbanden/opleidingsscholen om nieuwe docenten in het MBO te ondersteunen.
	Vanaf 2020	MBO/PO/VO	
8. Wettelijk collegegeld tweede studie in zorg en onderwijs	Vanaf studiejaar 2010-2011	HO	Onderwijs en gezondheidzorg

1.2 Doel van het onderzoek

Het doel van het onderzoek is **"zicht krijgen op de effectiviteit van mogelijke maatregelen om studentstromen meer te sturen naar kansrijke beroepen en sectoren"**. Dit inzicht is nodig voor zorgvuldige verdere discussie en een goede afweging bij het nemen van eventuele besluiten over meer sturende maatregelen.

Om dit doel te bereiken zijn de volgende onderzoeksvragen geformuleerd (zie Tabel 3). Daarbij hebben we aangegeven welke door ons gebruikte onderzoeksmethoden bijdragen

aan het beantwoorden van de vraag. De onderzoeksvragen zijn geclusterd in vier delen: een deel evaluerende ex-post/ex-durante vragen, een deel vooruitkijkende ex-ante vragen, een deel over de maatregel 2e studie zorg/onderwijs tegen wettelijk collegegeld, en een deel over schoolkosten.

Tabel 3: Onderzoeksmatrix

Onderzoeksvraag	Desk-studie	Inter-views en focus-groepen	Data-analyse CBS	Vig-nette n-stu-die	Data-ana-lyse schoolkos-tenmonitor	Verdieping schoolkos-tenbeleid
Ex-post/ex-durante						
1. Hoe doeltreffend zijn reeds ingevoerde/bestaande maatregelen in het sturen van studentstromen	V	V	V	V		
2. Welke (gedrags)effecten spelen een rol als deze maatregelen aangepast zouden worden?	V	V		V		
3. Op welke gronden kan bepaald worden voor welke opleidingen en voor welke doelgroepen de meer sturende maatregelen passend zouden zijn?	V	V		V		V
Ex-ante						
4. Welke andere maatregelen kunnen de overheid, instellingen en/of het werkveld treffen om studentstromen te sturen richting kansrijke sectoren?[32]	V	V		V		V
5. Wat zijn de voor- en nadelen van deze maatregelen?	V	V		V		
6. Hoe kan de uitwerking van deze maatregelen in de praktijk vorm krijgen?	V	V				V
7. In hoeverre zijn de maatregelen uitvoerbaar?	V	V		V		
Verlaagd collegegeld tweede studie						
8. Hoe doeltreffend is de financiële maatregel in het ho om een tweede studie in zorg en onderwijs tegen wettelijk collegegeld te kunnen volgen (tegen bepaalde voorwaarden)?	V	V	V			
9. Welke (gedrags)effecten spelen een rol als deze maatregelen aangepast zou worden?	V	V		V		
Schoolkosten						
10. Welke verschillen zijn er in het mbo in schoolkosten tussen sectoren?	V	V			V	V
11. In hoeverre maken studenten schoolkosten voor ongebruikte leermiddelen en hoe bekend zijn regelingen?		V				V

12. Welke kosten maken studenten voor zaken die gedekt zouden moeten worden door school of stage-bedrijf?		V		V
13. Hoe is de informatievoorziening aan aspirant-studenten over de hoogte van de schoolkosten en welke kosten gedekt worden door de school of het stagebedrijf?		V		V
14. In hoeverre vormen schoolkosten een belemmering of drempel voor aankomende studenten? In hoeverre zijn er hierbij verschillen tussen sectoren?		V	V	V
15. Welke oplossingen zijn voorhanden of gewenst om de drempel te verlagen of de financiële belemmering weg te nemen voor studenten?		V	V	V

1.3 Scope van het onderzoek

In Figuur 1 staat een versimpelde weergave van de keten onderwijs-arbeidsmarkt. De keten laat zien dat 'kansrijkheid' een plek heeft in de gehele keten van onderwijs-arbeidsmarkt. De pijlen tussen de blokken stellen student- of werknemersstromen voor. Deze studentenstromen zijn (mogelijk) te beïnvloeden door te interveniëren in zowel de keuzemomenten (de 'pijltjes') als in het onderwijs en de arbeidsmarkt zelf ('blokjes').

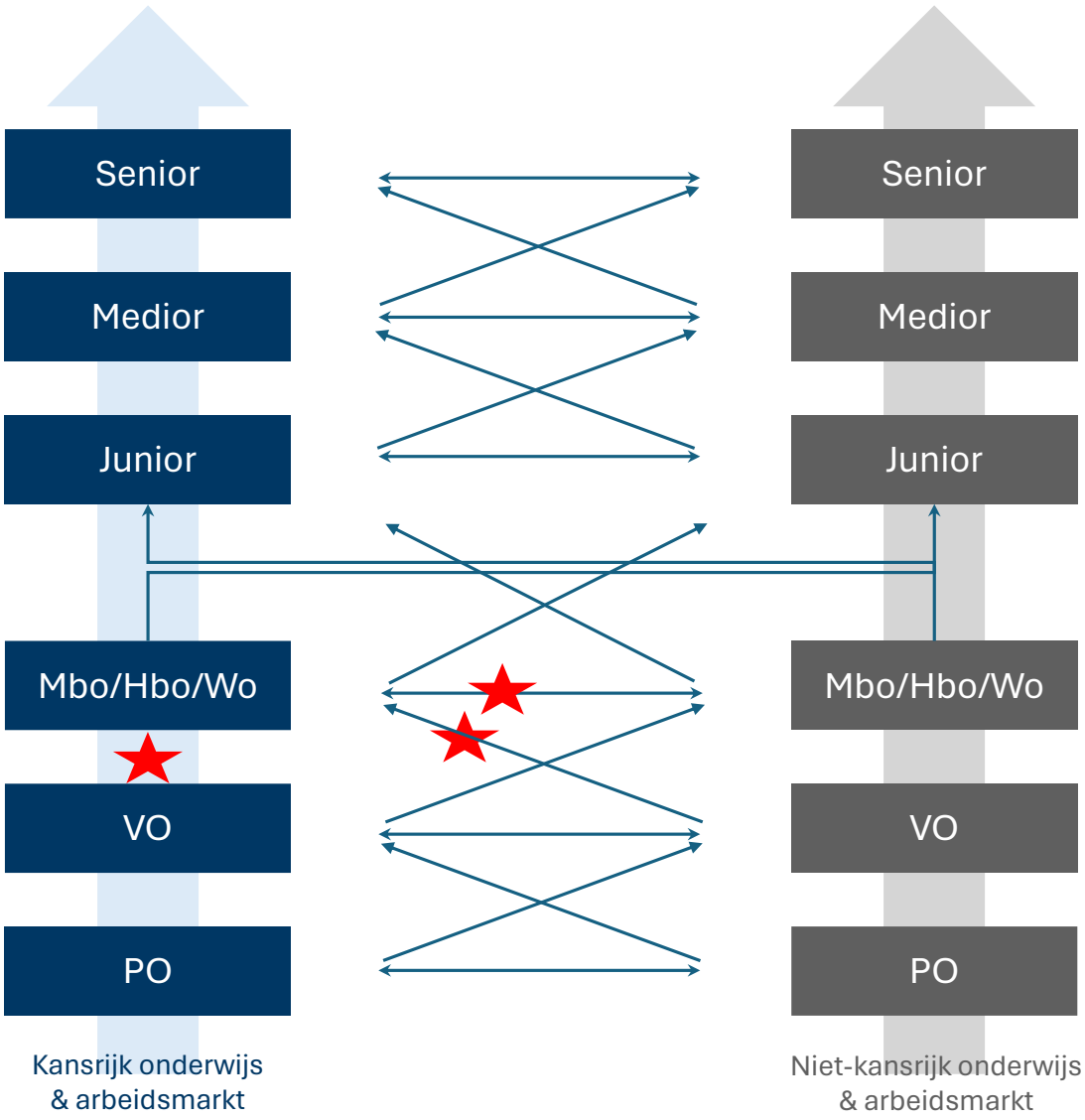

Figuur 1: Versimpelde keten kansrijkheid onderwijs-arbeidsmarkt

De maatregelen die OCW door ons laat onderzoeken richten zich dus vooral op de pijlen (stromen of keuzemomenten) richting opleidingen, niet zozeer op de blokken. De maatregelen die wij in dit onderzoek evalueren richting zich op het sturen van studenten naar kansrijke opleidingen in het middelbaar beroeps-, hoger beroeps- of wetenschappelijk onderwijs, vanuit een niet kansrijke opleiding uit het voortgezet, middelbaar beroeps- of hoger onderwijs of vanuit kansrijk voortgezet onderwijs. De focus van ons onderzoek ligt dan ook op dit deel van de keten.

Echter zijn wij ons er terdege van bewust dat er veel meer manieren zijn om instroom in kansrijke beroepen te verhogen en arbeidstekort in zorg, onderwijs, techniek en ICT op te lossen. Zo kan je inzetten op maatregelen eerder in deze keten, of op maatregelen later in de keten om zij-instroom in de beroepskolom en om- en bijscholing mogelijk te maken. Dit valt echter buiten de scope van dit onderzoek maar is absoluut zinvol om ook te onderzoeken.

Daarnaast is het belangrijk om op te merken dat ons onderzoek zich richt op de **instroom in kansrijke opleidingen**, met als aanname dat dit leidt tot een **hogere instroom in kansrijke arbeidsmarktsectoren**. Bij deze aanname zijn kanttekeningen te plaatsen,

omdat studenten die een kansrijke opleiding afronden niet noodzakelijkerwijs een kansrijk beroep gaan doen. De aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt is immers niet lineair.

Ten slotte nog een opmerking over de scope van dit onderzoek: zelfs als de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt wel perfect lineair is, zijn er alsnog kanttekeningen te plaatsen bij het verhogen van instroom om arbeidsmarkttekort op te lossen. De arbeidsmarkt evolueert namelijk, en nieuwe beroepen ontstaan of verdwijnen constant. Dit maakt het moeilijk te voorspellen welke opleidingen in de toekomst kansrijk worden of blijven. Zeker omdat er soms jaren vertraging zit tussen instroom in een opleiding en instroom op de arbeidsmarkt - het BBL is hierop een uitzondering. Ons onderzoek richt zich echter specifieke op instroom in de opleiding, en we laten arbeidsmarkt dynamiek daarom buiten beschouwing.

1.4 Methodologie

1.4.1 Deskstudie

De deskstudie die we in dit onderzoek hebben uitgevoerd heeft drie doelen: [1] het ontwikkelen van een gedragsmodel, [2] het in kaart brengen van of, sinds wanneer en voor wie de maatregelen om student-stromen te sturen zijn ingezet en [3] een analyse van de doeltreffendheid, doelmatigheid en uitvoerbaarheid van maatregelen.

Voor het ontwikkelen van een gedragsmodel dat gedragseffecten rondom studie- en beroepskeuze in kaart brengt hebben we gebruik gemaakt van wetenschappelijke literatuur en onderzoeksrapporten. We hebben in eerste instantie de focus gelegd op Nederlandse beleidsonderzoeken rondom studiekeuze, en daarna de stap gemaakt naar internationaal wetenschappelijk onderzoek. Uit deze bronnen hebben we een lijst met relevante determinanten gedestilleerd die invloed hebben op studiekeuze. Daarna hebben we een gerichte zoektocht gedaan naar literatuur per determinant om inzicht te verkrijgen hoe sterk het effect is van de determinant op studiekeuze. Deze zoektocht heeft geresulteerd in een longlist van determinanten. Drie onderzoekers uit het projectteam hebben onafhankelijk van elkaar een clustering van deze longlist gemaakt om tot een getrianguleerde shortlist te komen. Er was sterke overeenstemming tussen de onderzoekers, enkele verschillen zijn doorgesproken. Deze clustering heeft een zestal determinantclusters opgeleverd. Om van deze determinanten naar een gedragsmodel te komen hebben we de determinanten gekoppeld aan een gevalideerd theoretisch model.

Daarnaast hebben we deskstudie gedaan naar maatregelen om studentstromen te sturen. Per maatregel hebben we uitgezocht of de maatregel al ingevoerd is, per wanneer en voor welke opleidingen. Dit is zowel in het rapport verwerkt als gebruikt om groepen te identificeren voor de CBS-microdata analyse. Ten slotte hebben we deskstudie gedaan naar de doeltreffendheid, doelmatigheid en uitvoerbaarheid van maatregelen. Hierbij hebben we per maatregel bekeken of er al evaluaties of secundaire data beschikbaar zijn. Ook bij deze twee stappen hebben we gebruik gemaakt van bestaande beleidsdocumenten, onderzoeksrapporten en wetenschappelijke literatuur.

1.4.2 Interviews en focusgroepen praktijk en beleid

De inzichten uit de deskstudie hebben we aangevuld met interviews met betrokkenen bij de maatregelen uit de praktijk en op beleidsniveau. Deze interviewrespondenten hebben vanuit eigen ervaring en perspectief voor zowel bestaande als nieuwe maatregelen zicht gegeven op de doeltreffendheid, uitvoerbaarheid en voorwaarden, te verwachten of ervaren (neven)effecten en voor- en nadelen van de maatregelen. De gesprekken zijn daarbij toegespitst op de maatregel(en) waar de interviewrespondent zicht op heeft. Daarnaast zijn de interviews gebruikt om de algemene maakbaarheid en stuurbaarheid van studiekeuze voor te

leggen aan de interviewrespondenten. Ook is tijdens de gesprekken met respondenten uit de praktijk van het mbo het onderwerp schoolkosten besproken. De interviews waren semi-gestructureerd, waarbij voor alle gesprekken een interviewleidraad is opgesteld met een rode draad van vragen, maar er ook ruimte was om het gesprek te laten sturen door de kennis en ervaring van de interviewrespondent. Alle verslagen van de interviews zijn verwerkt in een analysekader. In dit analysekader zijn de verslagen opgesplitst in de verschillende onderwerpen en specifieke maatregelen, waardoor er per onderwerp en maatregel een synthese kon worden opgesteld. In totaal zijn 42 (groeps)interviews uitgevoerd waarin 61 personen zijn gesproken. Daarnaast zijn in focusgroepen 17 mbo-studenten, 5 hbo/wo studenten, 4 havo/vwo-scholieren en 2 vmbo-scholieren gesproken. Bijlage 2 geeft een overzicht weer van alle interviewrespondenten en hun organisatie.

1.4.3 CBS-microdata

Op basis van de CBS-microdata kunnen we een integraal beeld schetsen van de aantallen en typen studenten bij opleidingen met een bepaalde maatregel. In deze beschermde omgeving staan alle onderwijsinschrijvingen op basis van DUO-gegevens. Daarmee kunnen we vaststellen hoeveel studenten er bij bepaalde opleidingen staan ingeschreven, en ook terugkijken naar hun vorige en volgende onderwijsinschrijvingen. De inschrijvingen kunnen we bovendien koppelen aan bijvoorbeeld gegevens uit de gemeentelijke basisadministratie. Daarmee kunnen we ook bepalen wat de achtergrondkenmerken zijn van de studenten in bepaalde opleidingen.

Op basis van deze gegevens hebben we de ontwikkeling van verschillende uitkomsten op het moment dat een maatregel wordt ingevoerd geanalyseerd. Deze uitkomsten kunnen grotendeels worden opgedeeld in drie groepen: het aantal studenten, het studiesucces van de studenten, en de achtergrondkenmerken van de studenten. Hieronder lichten we elk van deze groepen uitkomsten nader toe. In de tekst bij elke maatregel benoemen we expliciet wanneer er na invoering van deze maatregel een verandering te zien is in een van de uitkomstmaten.

We analyseren op verschillende manieren het aantal studenten. Voor de meeste maatregelen is het meest relevant hoeveel nieuwe studenten er instromen op de opleidingen met deze maatregel.[4] Zien we na invoering van deze maatregelen dat er meer of minder studenten de opleidingen volgen? Daarnaast kijken we naar het totaal aantal inschrijvingen.

Wat betreft studiesucces analyseren we allereerst het aantal gediplomeerden. Daarnaast brengen we voor enkele maatregelen in kaart hoeveel van de huidige studenten het volgende studiejaar dezelfde opleiding doen en hoeveel van de huidige studenten binnen een aantal jaar het diploma halen voor hun opleiding.[5] Zien we verschillen in het studiesucces tussen cohorten studenten die vóór invoering van de maatregelen beginnen en cohorten studenten die na de invoering van de maatregelen beginnen?

Ten slotte analyseren we een aantal achtergrondkenmerken van de nieuwe studenten. Dit gaat om het aandeel studenten met een migratieachtergrond, het aandeel vrouwen, de gemiddelde leeftijd, het aandeel studenten waarvan de ouders een mbo- of hbo-/wo-diploma

---

[4] Nieuwe studenten definiëren we als studenten die op een opleiding staan ingeschreven die ze in de twee studiejaren daarvoor niet volgden.

[5] Dit eerste bekijken we vooral voor de verlaging van het collegegeld in het tweede jaar, het tweede vooral voor de diplomabonus.

heeft, en het inkomen van de ouders. Verandert de studentenpopulatie op het moment dat een maatregel wordt ingevoerd?

1.4.4 Vignettenstudie

Met een vignettenonderzoek is het effect van verschillende maatregelen onderzocht door hypothetische scenario's aan scholieren voor te leggen. Op basis van een steekproef uit het leerlingenbestand van Qompas hebben we in totaal 30.000 leerlingen in de laatste twee leerjaren van vmbo, havo en vwo benaderd met het verzoek deel te nemen aan een onderzoek naar studiekeuzes.[6] Uiteindelijk hebben 1.280 respondenten deelgenomen.

Vignettenonderzoek

Een vignettenonderzoek is heel geschikt om keuzes die door meerdere factoren worden bepaald te ontrafelen, omdat via deze methode het belang van elke afzonderlijke factor kan worden bepaald. Elke respondent krijgt verschillende situaties voorgelegd waarin gekozen wordt uit twee of meer alternatieven (vignetten) die beschreven worden aan de hand van een aantal kenmerken. Een vignet beschrijft een fictieve maar realistische situatie. Elk kenmerk op een vignet kan variëren tussen de vignetten. Door opzettelijk variatie aan te brengen in de waarde van de attributen worden vignetten aantrekkelijker of minder aantrekkelijk voor de respondent. Door de respondent steeds te laten kiezen tussen verschillende vignetten, wordt duidelijk welke combinatie van kenmerken wordt geprefereerd boven een andere combinatie van kenmerken. Met behulp van statistische analyses kan uit de gegeven antwoorden worden afgeleid welke afzonderlijke kenmerken in welke mate bepalend zijn bij de keuze.

Een vignettenonderzoek biedt allerlei voordelen. Een belangrijk voordeel van het vignettenonderzoek is dat daarmee een inschatting kan worden gegeven van het effect van maatregelen die nog niet geïmplementeerd zijn, zoals de verlaging van de schoolkosten in het mbo. Een ander voordeel is dat het proces bij het maken van keuzes vaak onbewust gaat, wat lastig te meten is met directe vragen. Bij een vignettenonderzoek hoeft de respondent niet aan te geven wat de achterliggende overwegingen zijn, maar krijgt de respondent de vraag welke keuze hij zou maken uit verschillende opties. Uit eerdere onderzoeken bleek al dat een vignettenonderzoek waardevolle informatie kan opleveren over het studiekeuzeproces.[7]

Opzet onderzoek

Voorafgaand aan de vignetten gaven respondenten aan wat voor vervolgopleiding ze van plan zijn te volgen (mbo-2, mbo-3, mbo-4, hbo of wo) en welke opleidingssectoren (bijvoorbeeld onderwijs, techniek of economie) hun voorkeur hadden.[8] Vervolgens gaven ze aan welke twee opleidingen uit hun eerste voorkeurssector hun voorkeur hadden en welke opleiding uit hun tweede voorkeurssector hun voorkeur had.

---

[6] Qompas verzorgt de lesmethodes voor loopbaanontwikkeling en -begeleiding op een groot aantal middelbare scholen in Nederland. Ongeveer 200.000 leerlingen volgen deze lesmethode(s).

[7] Zie bijvoorbeeld Inspectie van het Onderwijs (2021): "Wel of niet naar de hogeschool? Achterliggende mechanismen van onbedoelde zelfselectie in het keuzeproces van mbo 4-studenten." en Bahlmann et al. (2017): Effecten op de overwegingsintentie van scholieren en mbo-4 studenten om leraar te worden.

[8] Deze sectoren zijn voor hbo en wo gebaseerd op de sectorindeling van het jaarlijkse Studie & Werkonderzoek van SEO en voor mbo op de sectorindeling van S-BB. De volledige indeling is te vinden in Bijlage 3.

Vervolgens koos elke respondent tien keer tussen twee mogelijke vervolgopleidingen, waarvan de opleiding zelf en een aantal opleidingskenmerken verschilden. Het type opleiding (mbo, hbo of wo) werd afgestemd op het gewenste type vervolgopleiding van de respondent. Van de mogelijke opleidingen werden steeds de volgende kenmerken getoond: opleidingsnaam, lesgeld/collegegeld, baankans, reistijd, mening familie en vrienden en reputatie van de instelling. Deze kenmerken konden verschillende waarden aannemen, die te zien zijn in Tabel 4. Een voorbeeldkeuze is weergegeven in Figuur 2.

Tabel 4: Opleidingskenmerken en hun mogelijke waarden in vignetten

Opleidingskenmerk	Mogelijke waarden
Opleiding	1. Eerste voorkeursopleiding uit voorkeurssector 2. Tweede voorkeursopleiding uit voorkeurssector 3. Eerste voorkeursopleiding uit tweede voorkeurssector 4. Andere, niet gekozen, opleiding uit voorkeurssector 5. Andere, niet gekozen, opleiding uit tweede voorkeurssector 6. Willekeurige opleiding uit één van de tekortsectoren, niet gekozen als voorkeurssector
Lesgeld per jaar (mbo) of collegegeld per jaar (hbo/wo)	Mbo: €0 - €2.800 in sprongen van €700 Hbo/wo: €0 - €4.800 in sprongen van €1.200
Baankans	50% - 100% (baangarantie) in sprongen van 10%
Reistijd	0:10 1:30 in sprongen van 0:20
Mening familie en vrienden	1. Negatief 2. Neutraal 3. Positief
Reputatie instelling	1-5 sterren

Stel dat je nu een keuze zou moeten maken tussen deze twee opleidingen, welke zou je dan kiezen?

Opleiding	Installatietechniek	Scheepvaart
Te betalen lesgeld per jaar	€2.800	€2.100
Kans op passende baan binnen 3 maanden na diploma	50% baankans	100% baankans (baangarantie)
Reistijd vanaf je huidige woonplek	30 minuten	1 uur en 10 minuten
Mening vrienden en familie over opleiding	Vrienden en familie zijn er negatief over	Vrienden en familie zijn er positief over
Hoe goed de school bekend staat (1-5 sterren)	*	*****

Figuur 2: Voorbeeld vignet in het mbo

Tot slot zijn aan het eind van de vragenlijst enkele achtergrondkenmerken uitgevraagd, zodat hier in de analyse rekening mee gehouden kan worden en voor gecorrigeerd kan worden. De volledige vragenlijst is te vinden in Bijlage 3.

Respondenten

De vignetten zijn voorgelegd aan 1.280 respondenten, waardoor er in totaal 12.800 keer een keuze is gemaakt tussen twee opleidingen.[9] Tabel 5 laat enkele achtergrondkenmerken van deze respondenten zien. Vmbo-tl komt relatief veel voor, net als mbo-4 als vervolgopleiding, en mbo-2 juist relatief weinig. Het merendeel van de onderwijsniveaus en vervolgopleidingen is goed gevuld. Zoals vaak voorkomt bij enquête-onderzoeken is een relatief groot deel van de respondenten vrouw, ongeveer 60 procent. Een groot deel van de respondenten gaf aan al een duidelijke voorkeur te hebben voor hun eerste voorkeurssector ten opzichte van hun tweede voorkeurssector en voor hun eerste voorkeursopleiding ten opzichte van hun tweede voorkeursopleiding (Figuur 3).

Tabel 5: Achtergrondkenmerken respondenten vignetten

	n	%		n	%
Onderwijsniveau			**Gewenste vervolgopleiding**		
Vmbo-basis	92	7%	Mbo-2	114	9%
Vmbo-kader	196	15%	Mbo-3	189	15%
Vmbo-gemengde leerweg	110	9%	Mbo-4	476	37%
Vmbo-theoretische leerweg	440	34%	Hbo (hogeschool)	316	25%
Havo	244	19%	Wo (universiteit)	185	14%
Vwo (atheneum/gymnasium)	198	15%			
Leerjaar			**Geslacht**		
Leerjaar 3	442	35%	Man	480	38%
Leerjaar 4	553	43%	Vrouw	760	59%
Leerjaar 5	200	16%	Anders	14	1%
Leerjaar 6	85	7%	Wil ik niet zeggen	26	2%

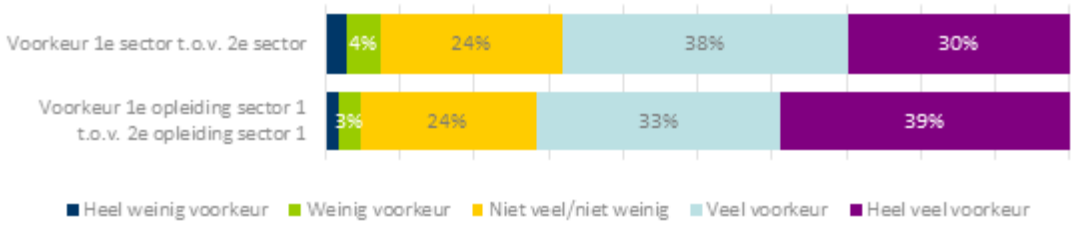

Figuur 3: Voorkeursopleidingen van respondenten vignetten

[9] Aan het vignettenonderzoek hebben in totaal 1.352 respondenten deelgenomen. Respondenten die in leerjaar 1 of 2 zaten (n=12) en respondenten die aangaven een mbo-1-opleiding te willen volgen (n=60) zijn direct naar het einde van de vragenlijst geleid en hebben de vignetten niet beoordeeld. Uiteindelijk hebben dus 1.280 respondenten het vignettenonderdeel van de vragenlijst gemaakt.

1.4.5 Secundaire data-analyse schoolkosten

Om zicht te krijgen in de schoolkosten is er een secundaire analyse uitgevoerd met de data die voor de schoolkostenmonitor (2022- 2023) zijn verzameld. Er is gebruik gemaakt van vragen die door 2096 ouders en/of studenten zijn beantwoord. Voor studenten die nog geen 18 jaar waren zijn de ouders aangeschreven. In andere gevallen zijn de studenten zelf benaderd. De vragen zijn ingevuld door studenten of ouders van studenten die een BOL of BBL opleiding deden op niveau 1 t/m 4.

Op basis van deze data is inzicht verkregen in de informatievoorziening rondom de schoolkosten, de hoogte en opbouw van de schoolkosten en eventuele verschillen in schoolkosten tussen sectoren. Daarnaast zijn er ook vragen geanalyseerd over wat ouders/studenten van de schoolkosten vinden en of zij de schoolkosten bekijken voorafgaand aan de keuze voor een opleiding.

1.4.6 Verdiepende gesprekken schoolkostenbeleid mbo

Om het verkregen beeld uit de secundaire data-analyse van de schoolkostenmonitor en de hierboven beschreven beleids- en praktijkinterviews en focusgroepen te verdiepen, zijn gesprekken gevoerd met leermiddelencoördinatoren over schoolkostenbeleid in het mbo. Voorafgaand aan deze gesprekken is steeds een korte analyse gedaan van de online beschikbare leermiddelenlijsten van de betreffende instelling, en is een topiclijst opgesteld met vragen toegespitst op opvallendheden die hieruit naar voren kwamen. Met de leermiddelencoördinatoren is gesproken over verschillen in schoolkosten tussen opleidingen en sectoren, informatievoorziening voor studenten en ouders en de mate waarin en manier waarop schoolkosten een belemmering vormen voor studenten. Daarnaast is specifiek gesproken over de regeling rondom het terugkopen van ongebruikte leermiddelen en de tegemoetkoming voor studenten vanuit het mbo-studentenfonds. Ook hebben we de uitkomsten van de secundaire analyse van de schoolkostenmonitor aan de respondenten voorgelegd. In totaal zijn er vier individuele gesprekken met leermiddelencoördinatoren van vier verschillende mbo-instellingen gevoerd, en aanvullend één toetsingsgesprek. waarin gezamenlijk is gereflecteerd op alle opgehaalde informatie over schoolkostenbeleid.

1.5 Leeswijzer

De rest van dit rapport bestaat uit vijf onderdelen. In hoofdstuk 2 staan we stil bij de maakbaarheid van studiekeuze. We leggen hier uit welke aspecten invloed hebben op studiekeuze, het hoe studiekeuzeproces beïnvloedt wordt en hoe dit gedrag tot stand komt. Dit hoofdstuk is interessant om het studiekeuzeproces in zijn geheel beter te begrijpen.

In hoofdstukken 3 tot en met 10 bespreken we de uitkomsten van de analyses met betrekking tot de mogelijke invoering van een numerus fixus, verlaging collegegeld, verlaging of afschaffing lesgeld, tweede studie in zorg en onderwijs tegen wettelijk collegegeld, verhoging salaris BBL, baangaranties, diplomabonus en warme overdracht. Per maatregel laten we zien (1) hoe de maatregel werkt en in hoeverre hij ingevoerd is, (2) wat het effect van de maatregel is, (3) en hoe uitvoerbaar de maatregel is en welke kosten eraan zijn verbonden. Deze hoofdstukken geven het meest detailleerde inzicht in de effectiviteit en werking van maatregelen.

In hoofdstuk 11 presenteren we een aantal alternatieve maatregelen die tijdens ons onderzoek de revue zijn gepasseerd. Dit hoofdstuk is interessant voor lezers die op zoek zijn naar maatregelen die mogelijk effectief zijn in het sturen van instroom, maar (nog) niet nader zijn onderzocht.

In hoofdstuk 12 bespreken we de uitkomsten van ons verdiepende onderzoek naar schoolkosten. Hierin komen verschillen in schoolkosten tussen sectoren, de belemmeringen van schoolkosten en de informatievoorziening rondom schoolkosten aan bod. Dit hoofdstuk is interessant voor mensen die geïnteresseerd zijn in schoolkosten in het mbo.

Hoofdstuk 13 is de conclusie, waarin de uitkomsten van alle bovenstaande hoofdstukken samengebracht worden.

2 De maakbaarheid van studiekeuze

In essentie draait dit onderzoek om het beïnvloeden van keuzes van leerlingen en studenten. Uiteindelijk is dat immers het doel van de te evalueren maatregelen. Om te begrijpen waarom maatregelen wel of niet werken en welke alternatieve maatregelen mogelijk zinvol zijn hebben we empirische en theoretische achtergrond rondom gedragsbeïnvloeding nodig. Daarom bespreken we in dit hoofdstuk 1) de determinanten die een rol spelen bij de studiekeuze 2) de mate waarin studenten überhaupt stuurbaar zijn, en 3) een theoretisch model waarin we duiden hoe gedrag tot stand komt.

2.1 Invloed op studiekeuze vanuit literatuur

2.1.1 Determinanten die invloed hebben op studiekeuze

Om de stuurbaarheid van leerlingen, en de maakbaarheid van de initiële studiekeuze beter te begrijpen willen we weten welke factoren een rol spelen voor leerlingen. Er is vanuit wetenschappelijke literatuur al veel onderzoek beschikbaar naar beweegredenen van studenten om voor een studie of opleiding te kiezen. In deze paragraaf bespreken we zes determinanten die de studiekeuze van leerlingen beïnvloeden. Deze determinanten zijn tot stand gekomen op basis van een systematische literatuuranalyse

Sociale omgeving

De sociale omgeving van een leerling komt in literatuur vaak voor als een belangrijke factor, ten opzichte van de overige factor in dit hoofdstuk, bij de studiekeuze van een leerling. De sociale omgeving beïnvloedt de studiekeuze op twee manieren. Aan de ene kant fungeert de omgeving als een mogelijke informatiebron voor leerlingen, waar ze kennis kunnen opdoen over verschillende opleidingen. Aan de andere kant kan de sociale omgeving een sturende rol hebben door invloed uit te oefenen op het keuzeproces van leerlingen.

Binnen de sociale omgeving zijn er verschillende determinanten aan te wijzen die de studiekeuze beïnvloeden. In meerdere onderzoeken komen ouders naar voren als belangrijkste beïnvloeders binnen de sociale omgeving[10]. Ook onze interviewrespondenten geven bijna unaniem aan dat ouders grote invloed hebben op de studiekeuze. Ouders vormen niet alleen een belangrijke bron van meningen over opleidingen, maar zijn ook indirect bepalend voor de beroepen waarmee een leerling vanaf jonge leeftijd in aanraking komt. Dit wordt ondersteund door de resultaten van een enquête onder leerlingen uitgevoerd door TKMST[11]. Uit dit onderzoek blijkt dat 84% van de leerlingen aangeeft hulp te krijgen van ouders bij het maken van hun studiekeuze.

Andere beïnvloeders van de studiekeuze die vaak worden genoemd zijn vrienden en klasgenoten. Volgens TKMST helpen vrienden bij 64% van de leerlingen bij het maken van een studiekeuze. Onderzoek wijst de middelbare school ook een belangrijke rol toe. De beschikbaarheid van typen onderwijs geeft sturing, maar ook de impact van leraren is niet te onderschatten. Onderzoek naar de keuze van vmbo-leerlingen voor een technische opleiding wijst uit dat een enthousiaste leraar een grote impact heeft[12].

---

[10] Fouarge, D., Künn, A., & Mommers, A. (2016). Studiekeuze en arbeidsmarkt: literatuurstudie. [link]

[11] TKMST (2024). De kunst van het kiezen: jongeren en hun studiekeuze [link]

[12] Van Eck (2017) Wat zijn effectieve manieren om te bevorderen dat meer vmbo-leerlingen kiezen voor opleidingen en beroepen in de beta-techniek [Antwoord kamervraag]

Over het algemeen vergroot een positieve mening van de omgeving over een opleiding de kans dat iemand voor de desbetreffende opleiding kiest. Over de grootte van dit effect worden echter weinig uitspraken gedaan. Dit komt mede omdat de mate van invloed van bepaalde groepen moeilijk te meten is. Hiervoor zijn onderzoekers afhankelijk van zelfrapportage van studenten. Echter blijken studenten vaak slecht te zijn in het kennen van hun eigen gedrag, waardoor zelfrapportage vaak niet leidt tot een objectief beeld[13].Op basis van de onderzoeken en interviews valt wel te concluderen dat de sociale omgeving een grote invloed heeft op de studiekeuze.

Financiën & financiële aspecten

Binnen de literatuur naar studiekeuzes wordt vaak gerefereerd naar financiën als een mogelijke determinant. Hieronder valt o.a. de financiële situatie van de familie van een leerling als determinant bij een studiekeuze. Ook de kosten van opleiding of de aanwezigheid van financiële steun bij het volgen van een opleiden kunnen de studiekeuze beïnvloeden.

Interviewrespondenten geven aan dat financiën maar een klein effect hebben op de studiekeuze van leerlingen, grotendeels omdat er in Nederland een beperkte differentiatie is in opleidingskosten tussen studies en instellingen. Dit baseren zij op eigen onderzoek, als hun eigen waarnemingen in de praktijk. Financiën spelen voornamelijk een rol bij de keuze om überhaupt te studeren of bij de keuze om door te studeren, maar dit is volgens respondenten voor relatief weinig studenten een significante drempel. Er zijn bijvoorbeeld verschillende onderzoeken gedaan naar de invloed van opleidingskosten op de keuze van mbo'ers om door te studeren[14] [15]. Voor die specifieke groep blijken de kosten van de opleiding een belangrijke drempel te zijn om door te stromen naar het ho, terwijl havisten en vwo'ers de kosten niet als drempel ervaren. De impact van financiën lijkt dus te verschillen per groep en we zien ook interactie tussen de verschillende aspecten onder financiën. Zo zijn de opleidingskosten relevanter voor leerlingen met ouders met een laag inkomen[16].

De impact van de financiële aspecten lijkt sterk te verschillen per groep en tussen de verschillende aspecten onder financiën lijkt er ook interactie te zitten. Zo worden de kosten van een studie relevanter voor studenten met ouders met een laag inkomen[17]. Respondenten uit de focusgroepen met scholieren onderstrepen dit en geven aan dat financiële aspecten meer invloed hebben op de leerlingen met een lagere sociaaleconomische status.

Karakteristieken van de opleiding

Onder karakteristieken van de opleiding refereren we specifiek naar karakteristieken *rondom* de opleiding die niet vallen onder het vakgebied van de opleiding en hoe dat aansluit bij de interesse van studenten. Het gaat binnen deze categorie om factoren zoals de duur van de

---

[13] Aarts, N. & Van de Wijngaert, L. (2014) Kiezen doe je niet alleen: een literatuurstudie naar de rol van de sociale context bij studiekeuze onder jongeren [link]

[14] Inspectie van het Onderwijs (2022). *Onbedoelde zelfselectie: drempels die gekwalificeerde jongeren ervan weerhouden om een specifieke opleiding in het hoger onderwijs te kiezen*. [onderwijsinspectie.nl]

[15] Inspectie van het Onderwijs (2021). *Wel of niet naar de hogeschool? Achterliggende mechanismen van onbedoelde zelfselectie in het keuzeproces van MBO 4-studenten.* [onderwijsinspectie.nl]

[16] IBO (2023). *Samen gericht opleiden voor wendbare vakmensen.* [rijksoverheid.nl]

[17] Zie bijvoorbeeld IBO (2023). *Samen gericht opleiden voor wendbare vakmensen.* [rijksoverheid.nl] en Herpen, S. van, Meeuwisse, M., Vietze, J., Dias-Broens, A., Pulinx, R., & Severiens, S. (2021). Een keuze in context: een theoretisch raamwerk voor zelfselectie aan de poort van het hoger onderwijs. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam, Department of Psychology, Education and Child Studies. [nro.nl]

opleiding, de voertaal en de selectieprocedure die toegang tot de opleiding regelt. Ongeacht de inhoudelijke interesse van een leerling zouden deze aspecten een barrière kunnen vormen voor het dan wel niet volgen van de opleiding en daarmee hun keuze kunnen beïnvloeden.

De voertaal van een opleiding lijkt met name relevant te zijn bij de keuze van mbo'ers om door te stromen naar het hbo. De Inspectie van het Onderwijs concludeerde dat mbo'ers een Engelse instructietaal als een barrière zagen om door te studeren, terwijl dit geen barrière was voor havisten en vwo'ers om een opleiding in het hbo/wo te volgen[18]. Eerder onderzoek van de LSVb naar de Engelse voertaal in het hbo/wo concludeerde dat studenten hun vaardigheden op het gebied van Engelse taal ruim voldoende achten om een opleiding te voltooien[19].

De selectieprocedure kan zorgen voor een mate van onbedoelde zelfselectie bij leerlingen. Zo stelt Qompas vast, op basis van 861 enquêtes bij vwo'ers en havisten, dat de aanwezigheid van een selectieprocedure al drempelverhogend werkt. Ook de Inspectie van het Onderwijs en verschillende wetenschappers hebben onbedoelde zelfselectie vastgesteld[20]. Een aantal interviewrespondenten geven ook aan dat een selectie- of matchingprocedure een afschrikkende werking kan hebben, met name voor leerlingen met een migratieachtergrond.Dit speelt met name in het hbo en wo, omdat daar ook meer selectie aan de poort plaatsvindt.

Over het effect van de lengte van de opleiding is weinig onderzoek beschikbaar. De Inspectie van het Onderwijs geeft opnieuw aan dat het met name relevant kan zijn voor mbo'ers bij hun keuze om door te stromen naar het hbo[21]. Een vierjarige opleiding na het mbo is voor veel studenten te lang. We verwachten dat de opleidingsduur minder relevant zal zijn bij een keuze tussen opleidingen, omdat de opleidingsduur in de meeste gevallen vrij homogeen is.

Persoonlijke motivatie/vaardigheden

Persoonlijke motivatie en vaardigheden is een veelomvattende determinantencluster, die op te delen is in twee algemene aspecten: intrinsieke motivatie en eigen vaardigheden.

Intrinsieke motivatie refereert naar de innerlijke drive of interesse van een leerling om een bepaalde keuze te maken. Het gaat hier vaak om een moeilijk te vatten aspect van de studiekeuze. Het CPB refereert naar persoonlijke (door de data onverklaarbare) voorkeur als dominante factor bij de studiekeuze [22]. Een ander aspect van motivatie is de sociale impact die studenten kunnen hebben in het gekozen vakgebied. Voor sommige studenten is dit een belangrijk aspect bij hun studiekeuze.

Eigen vaardigheden zijn ook een veelgenoemde beïnvloeder van de studiekeuze. Het gaat hierbij met name om de mate waarin de leerling het gevoel heeft dat de eigen vaardigheden voldoende zijn om de opleiding te volgen. Hierbij gaat het dus om vaardigheden die in de beleving van de leerling nodig zijn om de opleiding te kunnen volgen. Dit verschilt per

---

[18] Inspectie van het Onderwijs (2022). *Onbedoelde zelfselectie: drempels die gekwalificeerde jongeren ervan weerhouden om een specifieke opleiding in het hoger onderwijs te kiezen*. [link]

[19] LSVb (2015). *Engels in het hoger onderwijs* [link]

[20] Inspectie van het Onderwijs (2022). *Onbedoelde zelfselectie: drempels die gekwalificeerde jongeren ervan weerhouden om een specifieke opleiding in het hoger onderwijs te kiezen;* Mulder et al. (2022) *Selection for health professions education leads to increased inequality of opportunity and decreased student diversity in The Netherlands, but lottery is no solution: A retrospective multi-cohort study*

[21] Inspectie van het Onderwijs (2022). *Onbedoelde zelfselectie: drempels die gekwalificeerde jongeren ervan weerhouden om een specifieke opleiding in het hoger onderwijs te kiezen*. [link]

[22] CPB (2020). *Update Kansrijk onderwijsbeleid*. Den Haag: Centraal Planbureau.

opleiding. Zo zeggen interviewrespondenten dat zij signaleren dat vrouwelijke leerlingen hun rekenvaardigheden relatief vaak onderschatten. Als een studie als te uitdagend wordt bevonden, zal een leerling een opleiding waarschijnlijk niet kiezen.

We zien dat beide aspecten een zeer grote impact hebben op de studiekeuze van leerlingen. Meerdere studies noemen persoonlijke motivatie en vaardigheden als de belangrijkste reden waarom leerlingen kiezen voor een opleiding[23]. Ook uit de focusgroepen met scholieren en studenten en uit de interviews komt naar voren dat intrinsieke motivatie de belangrijkste factor vormt in de studiekeuze van aankomend studenten. Een groot deel van de respondenten gaf aan dat zij het bij het kiezen van een opleiding het belangrijkste vinden om uit te gaan van wat je leuk vindt en waar je goed in bent. Interviewrespondenten gaven ook aan dat wat leerlingen leuk vinden en wat ze interesseert een belangrijke factor is in de opleidingskeuze.

Specifiek voor technische opleidingen zien we dat persoonlijke vaardigheden naar boven komt als een dominanter aspect in de opleidingskeuze. Voor vmbo-leerlingen wordt bijvoorbeeld een technische opleiding aantrekkelijk als het zelfvertrouwen in technische vaardigheden groeit[24]. Verder speelt bij technische opleidingen specifiek 'wiskundig zelfvertrouwen' en belangrijke rol[25].

Carrière

Met de categorie carrière bedoelen we het effect van het arbeidsmarktperspectief (waaronder beeld van het beroep) en het verwachte salaris in een sector op de instroom bij een aansluitende opleiding. Het arbeidsperspectief is momenteel bijvoorbeeld goed voor opleidingen in de richting van techniek, zorg en onderwijs. Voor opleidingen in de richting van cultuur, toerisme en communicatie is dit perspectief minder goed [26].

Hoewel carrière vaak wordt genoemd als een belangrijke overweging bij het kiezen van een opleiding, blijkt uit recent onderzoek dat deze factoren over het algemeen geen doorslaggevende rol spelen in de daadwerkelijke opleidingskeuze van studenten. Recent onderzoek, uitgevoerd door het CPB, concludeert dat arbeidsmarktperspectief en salaris geen aantoonbaar effect hebben op de opleidingskeuze[27]. Het CPB concludeert dit op basis van een analyse van de studie-inschrijvingen en arbeidsmarktperspectieven (uurloon en aandeel afstudeerders aan het werk na de studie binnen een korte periode) van opleidingen.

Een eerdere synthese van de literatuur naar arbeidsmarktperspectief en studiekeuze van het ROA kon ook niet eenduidig concluderen dat er een relatie was tussen deze twee elementen. De geanalyseerde studies vertoonden grote verschillen in hun bevindingen. Sommige studies suggereren bijvoorbeeld dat leerlingen wel degelijk vaker kiezen voor opleidingen in, bijvoorbeeld, de techniek op basis van het arbeidsmarktperspectief. Aan de andere kant vonden andere studies geen significant verband tussen opleidingskeuze en arbeidsmarktperspectief.

---

[23] Zij bijvoorbeeld Panteia (2016) *Motieven opleidingskeuze Haagse jongeren*, CMMBO (2019. *MBO'ers en de keuze voor economie en administratie* [link] en CPB (2020). *Update Kansrijk onderwijsbeleid. Den Haag: Centraal Planbureau.*

[24] Van Eck (2017) Wat zijn effectieve manieren om te bevorderen dat meer vmbo-leerlingen kiezen voor opleidingen en beroepen in de beta-techniek [Antwoord kamervraag]

[25] Wang, X. (2012). Modeling Student Choice of STEM Fields of Study: Testing a Conceptual Framework of Motivation, High School Learning, and Postsecondary Context of Support. WISCAPE Working Paper. *Wisconsin Center for the Advancement of Postsecondary Education (NJ1)*. [link]

[26] SEO, 2019b, Studie & Werk 2019 (link).

[27] CPB (2024). De relatie tussen de arbeidsmarkt en studie-inschrijvingen [link]

Interessant is dat leerlingen zelf aangeven dat ze wel degelijk arbeidsmarktperspectief meenemen, blijkt uit de focusgroepen met scholieren. Zij laten deze arbeidsmarktinformatie meewegen in hun keuze, hoewel deze door hen altijd van ondergeschikt belang wordt geacht ten opzichte van de intrinsieke motivatie. Onderzoek van KBA Nijmegen concludeert juist dat de behoefte van leerlingen naar arbeidsmarktinformatie erg verschilt tussen individuen. Toch rijmt dit niet met de resultaten uit de eerdergenoemde studies[28]. Toch rijmt dit niet met de resultaten uit de eerdergenoemde studies. Een mogelijke verklaring voor het verschil tussen de onderzoeksresultaten en de uitspraken van leerlingen is dat de beeldvorming van arbeidsmarktperspectief niet altijd hoeft te kloppen[29]. Leerlingen missen in veel gevallen accurate informatie over arbeidsmarktperspectief en zouden dus geen weloverwogen keuze kunnen maken. Ook kan het te maken hebben met het feit dat leerlingen slecht zijn in het herkennen van de determinanten in rondom hun studiekeuze. Eerder onderzoek van SEO zag bijvoorbeeld dat jongeren met een migratieachtergrond over het algemeen kozen voor opleidingen met een minder arbeidsmarktperspectief, terwijl ze wel vaker aangaven dat baankans meewoog in hun keuze.

Randvoorwaarden studie/extracurriculaire factoren/faciliteiten en omgeving

Randvoorwaarden studie omvatten diverse externe factoren buiten de opleiding zelf die invloed hebben op de keuze voor een opleiding, te weten de geografische ligging van de opleiding, het studentenleven, de sfeer van de stad en instelling en de beschikbare faciliteiten.

Een belangrijk aspect van deze randvoorwaarden is geografie. De afstand van huis naar de opleiding kan in grote mate bepalen of een leerling een opleiding wil volgen of niet. Studies trekken over het algemeen veel mensen vanuit de eigen regio aan. Uit een enquête van TKMST onder 158 jongeren over hun studiekeuze blijkt dat bijna de helft van de studenten rekening houdt met de locatie en bereikbaarheid van een instelling bij het maken van de studiekeuze[30]. Ook interviewrespondenten geven aan dat leerlingen vaak de voorkeur hebben om dicht bij huis te blijven voor hun opleiding. Dit geldt volgens de respondenten met name voor vmbo-leerlingen ten opzichte van havo- en vwo-leerlingen, omdat ze minder gauw op kamers gaan voor een opleiding. Echter geeft Kennisrotonde aan dat de reisafstand geen belangrijke beïnvloeder is bij de opleidingskeuze, mits het binnen een reistijd van 60 minuten valt.

Verder kan het studentenleven een belangrijke reden zijn voor studenten om te kiezen voor een instelling. De sfeer en cultuur van een stad en een instelling spelen hier ook een belangrijke rol bij. Onderzoek naar motivatiebrieven voor de Master Geowetenschappen vond dat studenten de stad en de universiteit geregeld aanhaalde als reden om voor een instelling te kiezen[31]. De mate waarin deze aspecten relevant zijn rondom de studiekeuze is onduidelijk. De meeste kwantitatieve studies richten zich op buitenlandse instellingen, waar de context

---

[28] KBA Nijmegen (2022). *Evaluatie van KiesMBO* [open.overheid.nl]

[29] De Koning, B.K., Dur, R., & Fouarge, D. (2022). Correcting beliefs about job opportunities and wages: a field experiment on education choices. Geraadpleegd op 4 december 2023, van https://www.bkdekoning.com/correctingerroneousbeliefs.pdf

[30] TKMST (2024). De kunst van het kiezen: jongeren en hun studiekeuze [link]

[31] De Boer, T., Van Rijnsover, F.J, & De Bresser, H. (2023). Dear admission committee…Which moves in application essays predict student master grades? Article in press.

van de studiekeuze anders kan zijn[32]. Naar verwachting zullen de aspecten met name relevant zijn voor de instellingskeuze en minder bij de opleidingskeuze.

Het laatste aspect binnen randvoorwaarden studie zijn de beschikbare faciliteiten bij een opleiding/instelling. Het kan hier gaan over studiefaciliteiten, zoals een IT-voorzieningen of laboratoria, maar ook over extra curriculaire faciliteiten, zoals sportvoorzieningen. Ook hier zien we vooral internationaal onderzoek naar de relevantie van deze factoren[33][34]. Onze inschatting is dat deze aspecten vooral van invloed zijn op de keuze voor een instelling en minder relevant zijn voor de opleidingskeuze.

2.1.2 Theoretisch model om studiekeuze te begrijpen

Hiervoor hebben we uitgelegd hoe maakbaar studiekeuze is, en wat voor aspecten een rol spelen in die keuze. Om het proces van studiekeuze te kunnen begrijpen we een theoretisch kader geraadpleegd: het Reasoned Action Model van Fishbein en Ajzen (2011). Dit model wordt in wetenschappelijke literatuur veel gebruikt om gedrag te kunnen sturen door middel van interventies. Dit model benoemt een selectie aan factoren die gedrag bepalen, die ook goed passen bij het proces van studiekeuze. Door zowel de veelgebruikte toepassing van dit model bij gedragsinterventies binnen verschillende domeinen is dit model een goed passend theoretisch kader voor alle aspecten binnen dit onderzoek te kunnen verklaren. We zullen eerst het model kort toelichten waarna we het toespitsen op studiekeuze. Een visualisatie van het Reasoned Action Model is te vinden in Figuur 4.

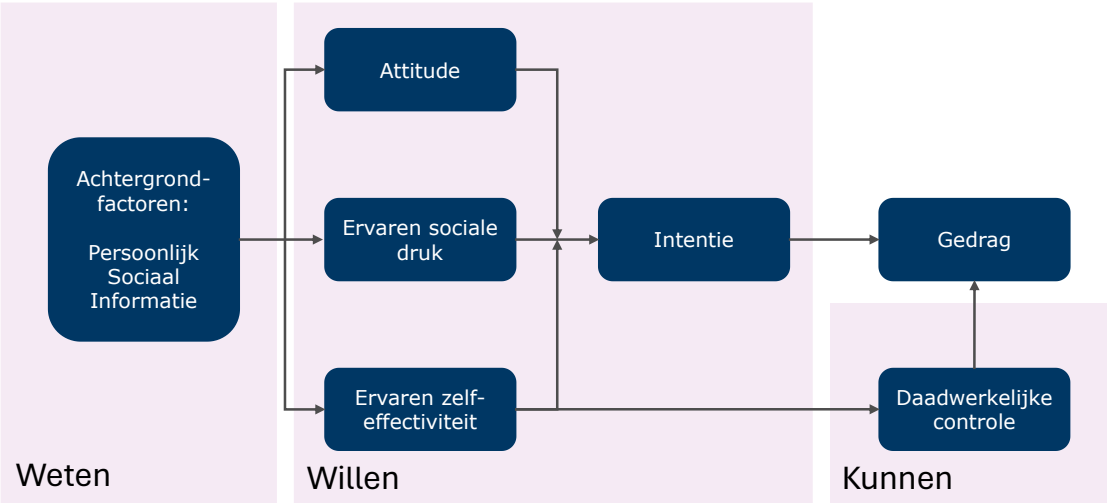

Figuur 4: Bewerking Reasoned Action Model, Fishbein & Ajzen (2011)

Het uitgangspunt van dit model is dat gedrag logisch volgt uit de overtuigingen en informatie die iemand heeft over het gedrag in kwestie. Het gedrag dat iemand daadwerkelijk vertoondvertoont hangt af van de intentie om gedrag uit te voren (willen), en de daadwerkelijke controle die iemand heeft over dit gedrag (kunnen). Daarvoor heeft de studiekiezer informatie nodig (weten). De informatievoorziening hangt af van achtergrondfactoren. De intentie

---

[32] Sojkin, B., Bartkowiak, P., & Skuza, A. (2012). Determinants of higher education choices and student satisfaction: the case of Poland. *Higher education*, *63*, 565-581. [link]

[33] Sojkin, B., Bartkowiak, P., & Skuza, A. (2012). Determinants of higher education choices and student satisfaction: the case of Poland. *Higher education*, *63*, 565-581. [link]

[34] Inside Higher Ed (2022) Inside and Out, Facilities Matter [link]

om gedrag uit te voeren hangt volgens het model af van drie soorten overtuigingen die allemaal leiden tot een factor die de intentie om het gedrag uit te voeren bepaalt:

1. **Attitude**. Dit zijn overtuigingen over de positieve of negatieve uitkomsten bij het uitvoeren van het gedrag. Deze overtuigingen leiden tot een positieve of negatieve attitude ten opzichte van het uitvoeren van het gedrag. Een attitude is een positieve of negatieve evaluatie ten opzichte van het te vertonen gedrag.
2. **Ervaren sociale druk**. Dit zijn overtuigingen over twee aspecten: 1. of belangrijke personen of groepen het gedrag goed- of afkeuren. 2. of deze personen of groepen dit gedrag wel of niet zouden vertonen. Deze overtuigingen resulteren in een ervaren sociale druk vanuit de omgeving om het gedrag wel of niet te vertonen.
3. **Ervaren zelfeffectiviteit**. Dit zijn overtuigingen over persoonlijke of omgevingsfactoren die het gedrag kunnen stimuleren of belemmeren. Deze overtuigingen leiden tot een ervaren zelfeffectiviteit; het vertrouwen in eigen bekwaamheid om het gedrag uit te voeren.

De intentie om het gedrag uit te voeren is de belangrijkste voorspeller voor het daadwerkelijke gedrag. Een positievere attitude en ervaren sociale druk en hogere zelfeffectiviteit leidt tot een sterke intentie om het gedrag uit te voeren. Het gewicht van deze drie factoren wisselt per gedrag en is afhankelijk van achtergrondfactoren (persoonlijke, sociale en informatie factoren). Echter, de intentie om gedrag uit te voeren is nodig maar niet voldoende (*necessary but not sufficient*). Ook de **daadwerkelijke controle** over het te vertonen gedrag heeft invloed of het gedrag daadwerkelijk wordt uitgevoerd. Deze controle is afhankelijk van **daadwerkelijke persoonlijke- (vaardigheden)** en **omgevingsfactoren (barrières).** Ook deze daadwerkelijke controle is nodig maar niet voldoende om tot het tonen van daadwerkelijk gedrag te komen.

2.2 Invloed op studiekeuze vanuit onze empirie

In deze paragraaf laten we zien dat studiekeuze van leerlingen weliswaar **ten dele beïnvloedbaar** is, maar ook dat dit **ontzettend moeilijk** is. De resultaten van de vignettenstudie laten zien de inhoud van de studie meer invloed heeft dan andere factoren als kosten, baankans en reistijd. Ook nagenoeg alle respondenten benoemen dat studiekeuze geen maakbaar proces is, en dat het gedrag rondom deze keuze lastig te sturen is. Over de oorzaak zijn respondenten het ook eens: studiekeuze is een **gevoelskwestie**, en veel leerlingen volgen hun hart naar een studie die ze simpelweg leuk lijkt. Leerlingen kijken volgens respondenten maar beperkt zakelijk en economisch rationeel naar hun studiekeuze, en lijken daardoor beperkt beïnvloedbaar door prikkels die zich hierop richten. Dit geldt zeker voor leerlingen met een kwetsbare achtergrond, omdat zij vanuit hun omgeving minder kunnen vertrouwen op betrouwbare beelden en studie-informatie.

2.2.1 Het belang van beeldvorming

Het voornaamste aspect dat studiekiezers volgens interviewrespondenten meewegen in hun studiekeuze is het **beeld** dat studenten van de **studie**, en het daaropvolgende **beroep** hebben. Het gaat hierbij nadrukkelijk niet om concrete kosten van de opleiding, baankansen en later salaris, maar dus om het **beeld** dat studenten hebben van de inhoud van hun studie, het latere beroep, de arbeidsvoorwaarden en de arbeidsomstandigheden. Dit beeld komt niet altijd overeen met de werkelijkheid. Hoewel onderzoek van het CPB dus heeft aangetoond dat daadwerkelijk salaris studiekeuze niet beïnvloed [35], heeft volgens alle

[35] CPB (2024). De relatie tussen de arbeidsmarkt en studie-inschrijvingen [link]

interviewrespondenten het beeld van salaris wel invloed. Zo zeggen meerdere respondenten bijvoorbeeld dat leerlingen het beeld hebben dat ze in de techniek-sector minder salaris verdienen dan in andere sectoren, terwijl dat niet (meer) zo is. Ook leeft er van de techniek-sector en in het algemeen van bèta-opleidingen onder interviewrespondenten het beeld dat dit moeilijke opleidingen zijn waarvoor een student óf wel óf geen talent heeft. Deze respondenten vinden het belangrijk dat er juiste arbeidsmarktinformatie wordt verstrekt op beroepsniveau, zodat (aankomend) studenten een beter beeld krijgen van het werkveld en de breedte van de banenmogelijkheden bij een opleiding. Daarnaast geven veel respondenten uit de mbo-sector aan dat het imago van het mbo in het algemeen te maken heeft met negatieve beeldvorming. Zij zien het verbeteren van het imago van het mbo als de belangrijkste maatregel om studiekiezers richting tekortsectoren in het mbo te sturen.

2.2.2 Het beïnvloeden van beelden: Loopbaanoriëntatie en voorlichting

Het beïnvloeden van deze beelden is volgens respondenten dé manier om studiekeuze te beïnvloeden, en dit moet gebeuren met **vroege en goede voorlichting**. Respondenten benadrukken dat studiekeuze geen momentopname is die op het knipmoment tussen opleidingen plaatsvindt, maar dat dit een continu doorlopend proces is dat al op **zeer jonge leeftijd** (primair onderwijs) begint. Kennismaking met beroepen in tekortsectoren zou al in het basisonderwijs kunnen beginnen. Continue en goede voorlichting en begeleiding is essentieel om realistische beelden van kansrijke studies en beroepen te schetsen. Dit geldt extra voor leerlingen met kwetsbare achtergronden, omdat zij uit hun sociale omgeving minder begeleiding krijgen, en daardoor andere – en vaker minder goede - beelden ontwikkelen dan leerlingen die dit wel hebben. De rol van voorlichting is dus essentieel, om te zorgen dat elke leerlingen toegang heeft tot dezelfde goede informatie.

Specifiek geven de respondenten aan dat loopbaanoriëntatie beter geïntegreerd zou kunnen worden met de vakken in het vo, en dat het breder en praktischer ingericht kan worden. Met breder wordt met name bedoeld dat voorlichting over het mbo ook voor havo- en vwo-scholieren gegeven wordt, en een meer praktische insteek van de voorlichting gaat om kennismaking met tekortsectoren in de praktijk. Dit kan bijvoorbeeld door middel van meeloopstages of kennismakingsdagen. Respondenten noemen hierbij dat een kloppend beeld van de opleiding en het beroep, en daarmee goed verwachtingsmanagement, toekomstige uitval van studenten kan voorkomen. Daarnaast ervaart een aantal respondenten een kloof tussen de theorie die in een opleiding wordt aangeleerd en de beroepspraktijk die zich snel ontwikkelt. Een voorbeeld dat hierbij genoemd werd is een mbo-opleiding waarin veel aandacht is voor dieselmotoren terwijl in de praktijk de elektromotoren een steeds grotere rol gaan spelen.

De stuurbaarheid van leerlingen wordt verder bemoeilijkt door de *choice overload* aan mogelijke opleidingen. Respondenten signaleren een trend van steeds vroegere specialisatie, en profilering van specifieke niche-opleidingen. Dit is volgens respondenten een slechte zaak omdat meer keuzemogelijkheden de keuze juist moeilijker maakt, en het leerlingen minder kans geeft zich breed en laagdrempelig te oriënteren. Dit heeft volgens respondenten een afschrikwekkende werking, bijvoorbeeld in de techniekssector.

2.2.3 Een (niet)-sturend stelsel

De beperkte stuurbaarheid van leerlingen komt volgens respondenten ook door de manier waarop het Nederlandse onderwijsstelsel is ingericht. Dat stelsel is nu gericht op **keuzevrijheid** en **beperkte sturing**. Dit is volgens respondenten deels cultureel bepaald, en het is aan de ene kant een groot goed. Aan de andere kant maakt dit stelsel het leerlingen makkelijk om te kiezen voor opleidingen met een niet-duurzaam arbeidsmarktperspectief. In een

sterker sturend stelsel zouden bijvoorbeeld sommige opleidingen minder vaak aangeboden worden, of zou er vaker een numerus fixus worden ingesteld. Dit zou een grote culturele omslag van het onderwijsstelsel betekenen.

Sommige respondenten pleiten juist voor de voordelen van het huidige stelsel dat gericht is op keuzevrijheid, en **betwisten de wenselijkheid** van sterker sturende maatregelen. Elke leerling moet de vrijheid en mogelijkheid hebben om zichzelf individueel te ontplooien, in de opleiding en beroep waar voor deze leerling hun hart ligt. Hieronder ligt een fundamentele en normatieve discussie over waar het onderwijs toe dient. Is het onderwijs er voor maximale ontplooiing van individuen, voor een efficiënte opleiding tot de arbeidsmarkt, of ten behoeve van de hele samenleving? Dit is natuurlijk niet zwart-wit, maar op dit spectrum kunnen wel keuzes gemaakt worden.

Respondenten noemen ook drie niet-normatieve redenen waarom sterker sturen niet wenselijk is. Ten eerste is de volgens hen **arbeidsmarkt soms onvoorspelbaar**. Dit verschilt uiteraard per sector, maar tekorten en overschotten ontstaan of verdwijnen soms snel, en het is lastig om dit goed te ramen. Hier valt echter tegen in te brengen dat tekorten in sectoren als zorg, onderwijs en techniek waarschijnlijk structureler van aard zijn. Ten tweede betwisten respondenten of sterker sturende maatregelen op de **lange termijn duurzaam** zijn, ook als ze op korte termijn effectief zijn. Interviewrespondenten uit kansrijke opleidingen zien weliswaar de instroom toenemen, maar zien ook dat uitval dan stijgt. Dit ligt volgens respondenten aan het feit dat hun studiekeuze achteraf 'verkeerd' blijkt te zijn, omdat hij niet in lijn is met de intrinsieke motivatie van de student. Ten slotte, sluiten **onderwijs en arbeidsmarkt niet lineair** op elkaar aan. Zeker in het wo leiden opleidingen zelden op voor een concreet beroep waardoor instroom in de opleiding verhogen mogelijk helemaal niet leidt tot hogere instroom in de beroepskolom. Respondenten uit tekortsectoren zien veel mensen afhaken in de eerste paar jaar van hun kansrijke beroep. Dit blijkt ook een eerder gedaan onderzoek[36].

2.2.4 Inhoud van de studie is doorslaggevend voor keuze: uitkomst vignetten

Met de keuzes van de respondenten in het vignettenonderzoek is via een regressiemodel geschat wat de invloed is van de verschillende opleidingskenmerken op de kans dat een opleiding gekozen wordt.[37] Het type regressiemodel dat meestal wordt gebruikt bij een vignettenonderzoek leidt tot resultaten die niet op zichzelf te lezen zijn, maar die in samenhang met de andere resultaten moeten worden gelezen. De resultaten van het model geven een *marginaal effect* weer: als een kenmerk verandert ten opzichte van de referentiesituatie, terwijl alle andere kenmerken gelijk blijven, verandert de kans dat de opleiding wordt gekozen met zoveel procentpunt. In dit geval hebben we de referentiesituatie gelijkgesteld aan de meest gemiddelde situatie: de gekozen opleiding uit de tweede voorkeurssector met een lesgeld/collegegeld van €1.400 (mbo)/€2.800 (hoger onderwijs), een baankans van 70 procent, een reistijd van 0:50 uur, een neutrale mening van vrienden en familie en een instelling die gemiddeld goed bekend staat (3*).

Figuur 5 laat zien wat de marginale effecten zijn voor de mbo-opleidingen met het 95%-betrouwbaarheidsinterval.[38] Als het volledige betrouwbaarheidsinterval groter of kleiner is

---

[36] ROA & SEO (2022): Arbeidsmarktkrapte technici.

[37] Omdat het hier een discrete keuze betreft met steeds twee alternatieven en een hiërarchische structuur (elke respondent beoordeelt meerdere vignettenparen) is hier een binomiaal logistisch regressiemodel gebruikt.

[38] Voor het overzicht zijn mbo-2, mbo-3 en mbo-4 hier samengevoegd. De conclusies voor de verschillende niveaus zijn vergelijkbaar.

dan nul en het balkje dus niet overlapt met de nul-as, is het effect statistisch significant en kan met minstens 95 procent zekerheid gesteld worden dat het kenmerk een effect heeft op de opleidingskeuze.

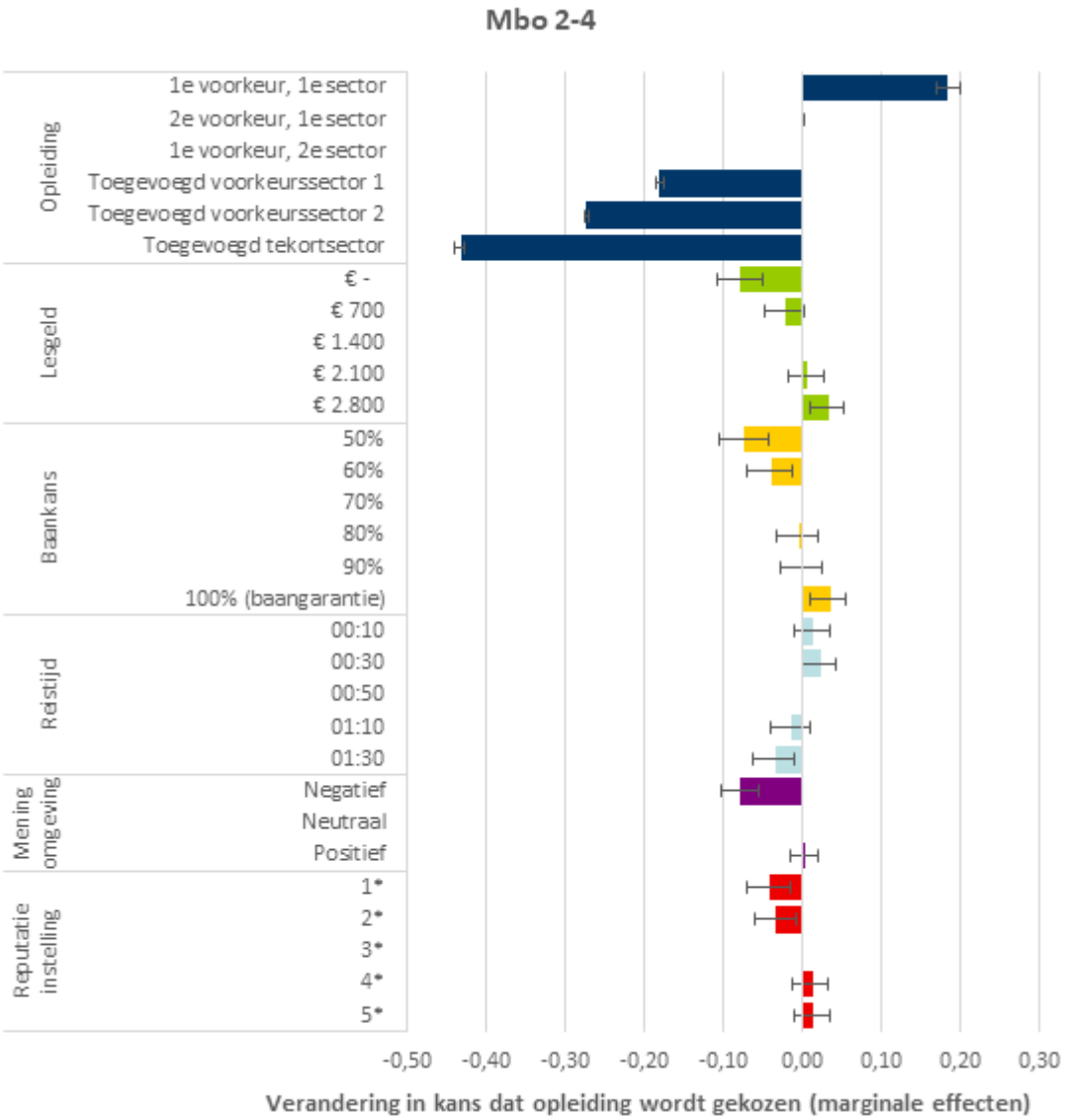

Figuur 5: Marginale effect vignetten mbo2-4

Noot: de balkjes laten het 95%-betrouwbaarheidsinterval zien

In de figuur is te zien dat de inhoud van de opleiding veruit de belangrijkste factor is. De eerste voorkeursopleiding heeft een significant grotere kans om gekozen te worden dan de andere twee opgegeven voorkeursopleidingen en alle opleidingen die de leerling zelf heeft aangegeven te overwegen hebben een aanzienlijk grotere kans om gekozen te worden dan opleidingen die door ons zijn toegevoegd, ook als deze toegevoegde opleidingen in dezelfde sector vallen als de voorkeursopleidingen van de leerling.

Verschillende van de andere opleidingskenmerken hebben een significant effect op de kans dat deze opleiding gekozen wordt, maar de omvang van het effect is beduidend minder groot dan het effect van de inhoud van de opleiding, zoals te zien in de figuur. Een lage baankans (50 of 60 procent) leidt tot een significant lagere kans dat de opleiding gekozen wordt dan

wanneer de opleiding een baankans van 70 procent heeft. Baangarantie leidt tot een significant hogere kans dat de opleiding gekozen wordt, terwijl de kans dat een opleiding gekozen wordt niet significant verschilt tussen opleidingen met een baankans van 70, 80 of 90 procent.

Opvallend genoeg is bij het lesgeld te zien dat hoe hoger het lesgeld is, hoe groter de kans is dat een opleiding wordt gekozen. Mogelijk wordt lesgeld gezien als indicator voor de kwaliteit van de opleiding, maar andere verklaringen zijn ook mogelijk. Het zou bijvoorbeeld ook kunnen dat leerlingen een gratis opleiding geen geloofwaardige keuze vinden en er daarom minder snel voor kiezen.

Reistijd heeft weinig invloed op de kans dat een opleiding gekozen wordt: alleen bij de hoogste reistijd van anderhalf uur wordt een opleiding significant minder snel gekozen. Als vrienden en familie een negatieve mening hebben over de opleiding is de kans dat een opleiding wordt gekozen kleiner, maar tussen een neutrale en positieve mening zit geen verschil. Ook bij het kenmerk 'hoe goed staat de instelling bekend' heeft een slechte reputatie wel een negatief effect op de kans, maar een goede reputatie geen significant positief effect op de kans dat de opleiding wordt gekozen vergeleken met een instelling met een gemiddelde reputatie.

Figuur 6 laat de resultaten voor de opleidingen in het hoger onderwijs (hbo/wo) zien.[39]

[39] Voor het overzicht zijn hbo en wo hier samengevoegd. De conclusies voor de verschillende niveaus zijn vergelijkbaar.

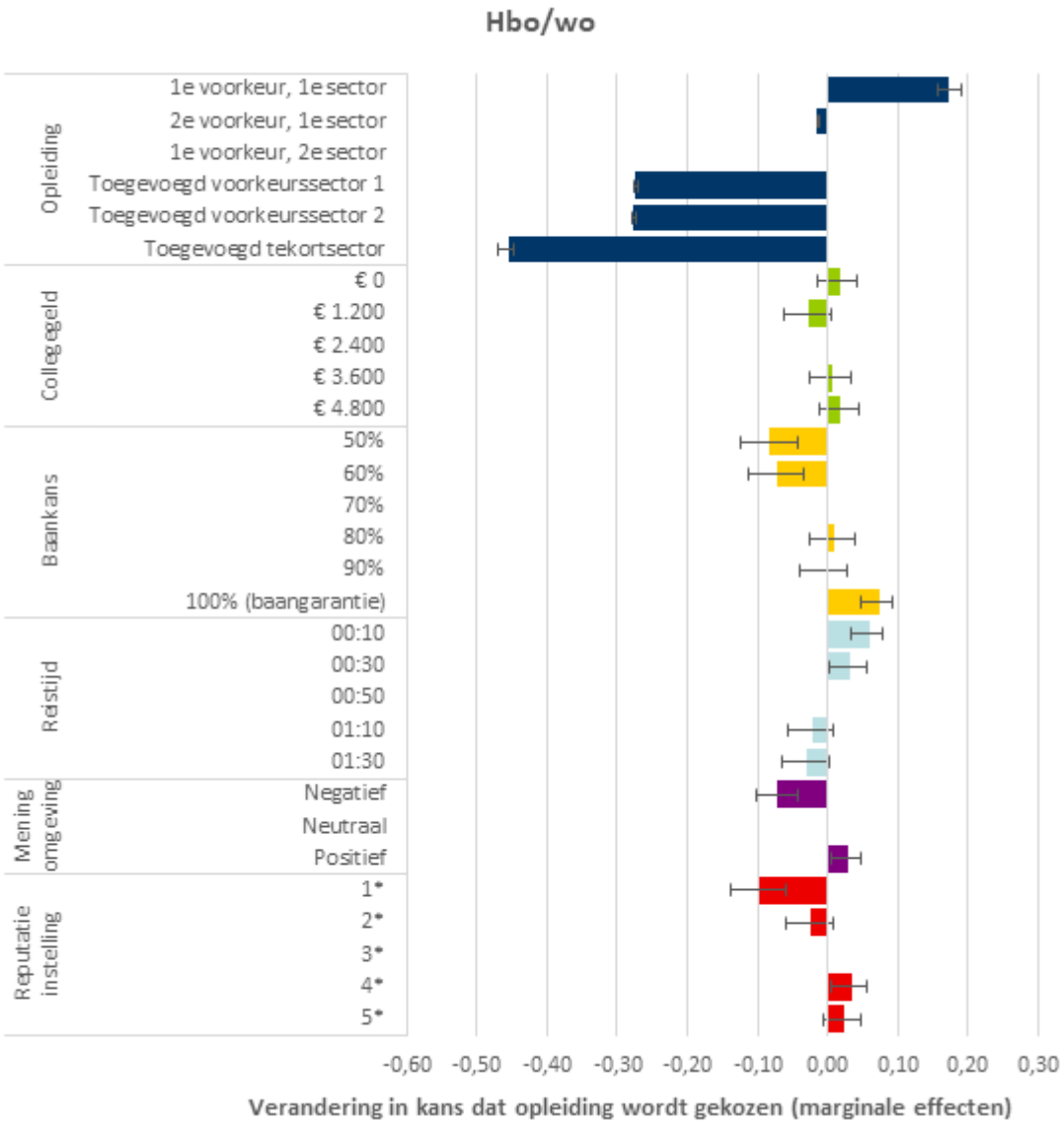

Figuur 6: Marginale effect vignetten hbo/wo

Noot: de balkjes laten het 95%-betrouwbaarheidsinterval zien

Ook hier is duidelijk te zien dat het kenmerk met het grootste effect op de kans dat een opleiding gekozen wordt de inhoud van de opleiding is. Ook in het ho is een duidelijke voorkeur zichtbaar voor de eerste voorkeursopleiding en opleidingen die niet zelf zijn aangegeven voor de leerling worden significant minder snel gekozen, ook als deze opleidingen in dezelfde sector vallen als hun voorkeursopleidingen.

De conclusies ten aanzien van het effect van de baankans zijn vergelijkbaar met die in het mbo: opleidingen met een lage baankans worden minder snel gekozen dan opleidingen met een baankans van 70 procent, terwijl opleidingen met een baankans van 80 of 90 procent een even grote kans hebben om gekozen te worden als opleidingen met een baankans van 70 procent. Een baangarantie zorgt wel voor een significant hogere kans dat de opleiding wordt gekozen. In tegenstelling tot bij de mbo-opleidingen heeft bij de ho-opleidingen de hoogte van het collegegeld geen significant effect op de kans dat een opleiding wordt gekozen.

De kans dat een opleiding wordt gekozen verschilt niet significant tussen opleidingen met een reistijd van 0:50, 1:10 of 1:30 uur. Een lage reistijd van 10 minuten zorgt wel voor een significant hogere kans dat de opleiding wordt gekozen. Conclusies over het effect van de reputatie van de instelling en de mening van vrienden en familie zijn vergelijkbaar met die bij de mbo-opleidingen.

2.2.5 De maakbaarheid van studiekeuze samengevat

De beelden die studenten hebben van de inhoud van de studie, en het latere beroep zijn door belangrijkste redenen om voor een studie te kiezen. Het beïnvloeden van deze beelden is de beste manier om studiekeuze te beïnvloeden, en dit kan gebeuren door loopbaanoriëntatie en voorlichting. Dit beïnvloeden is een proces van jaren, en moet volgens respondenten al (ver) voor het moment van studiekeuze beginnen. Leerlingen zijn moeilijk stuurbaar door een onderwijsstelsel dat is gericht op toegankelijkheid en intrinsieke motivatie. Ten slotte plaatsen de meeste respondenten kanttekeningen bij de wenselijkheid van überhaupt willen sturen omdat de keuzevrijheid van leerlingen mogelijk inperkt.

2.2.6 Studiekeuze en sturende maatregelen binnen het Reasoned Action Model

We hebben de zes determinanten van studiekeuze uit de literatuur (lichtblauw) en de acht geëvalueerde maatregelen (lichtgroen) gekoppeld aan één of meerdere van de factoren in het Reasoned Action Model. Hierin valt sterk op dat het grootste deel van de determinanten aangrijpt op de attitude, terwijl daar maar 1 maatregel invloed op heeft. Tevens grijpen slechts 2 determinanten aan op de daadwerkelijke controle, terwijl daar zich juist veel maatregelen op richten. De centrale boodschap hier is dan ook dat er een mismatch is tussen wat belangrijke determinanten zijn voor studiekeuzegedrag, en waar de maatregelen zich op richten. Een nuance hierbij is dat het beïnvloeden van de intentie waarschijnlijk ook moeilijker is.

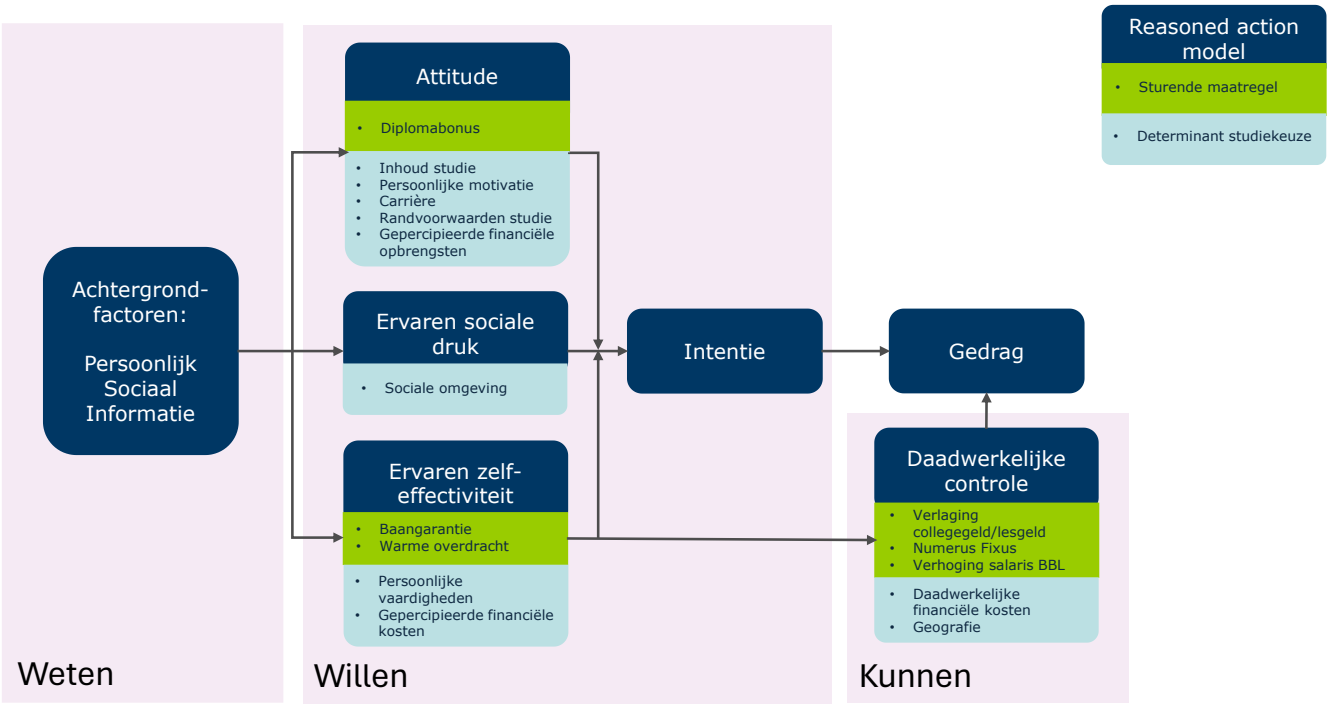

Figuur 7: Koppeling gedragsmodel aan determinanten en maatregelen

Hieronder leggen we uit hoe we de koppeling tussen het Reasoned Action Model, de determinanten en maatregelen hebben gemaakt. Een drietal determinanten, financiën, persoonlijke motivatie en vaardigheden, en randvoorwaarden is gesplitst om ze nauwkeuriger te koppelen aan onderdelen van het Reasoned Action Model.

Zo kunnen we de inhoud van de studie, persoonlijke motivatie, overtuigingen over een toekomstige carrière en randvoorwaarden van de studie koppelen aan de attitude over een studie. Deze determinanten geven allemaal informatie wat leidt tot een positieve of negatieve overtuiging puur op basis van kenmerken van de studie. De ervaren sociale druk past heel sterk bij onze definitie van de determinant sociale omgeving. Hoewel bij de definitie van onze determinanten persoonlijke motivatie en vaardigheden als een determinant wordt beschouwd, plaatsen we motivatie en vaardigheden duidelijk bij een verschillende factor binnen dit model. Persoonlijke vaardigheden is namelijk heel sterk gerelateerd aan controle overtuigingen en zelf-effectiviteit. Financiële aspecten zijn natuurlijk sterk gerelateerd aan de daadwerkelijke controle en of iemand de financiële middelen heeft om te kunnen studeren. Daarnaast vallen financiële aspecten ook onder zelfeffectiviteit, omdat iemand ook overtuigingen kan hebben over kosten van studeren tegenover de waarde van het diploma.

Als laatste is geografie (een sub-element van randvoorwaarden studie) een tweede element van daadwerkelijke controle, in het geval dat studenten wel of niet de mogelijkheid hebben om naar een instelling te reizen. De overtuigingen over of iets mogelijk is om te reizen (en welke reistijd binnen de mogelijkheden), valt ook onder gedragsovertuigingen over reistijd.

Als we vervolgens kijken naar sturende maatregelen zien we dat een aanzienlijk deel van de maatregelen zich exclusief op **daadwerkelijke controle** die de leerling over de studie heeft. Controle- en gedragsopvattingen worden door sommige maatregelen beïnvloedt, maar deze invloed is niet eenduidig. Normatieve opvattingen worden door de voorliggende maatregelen totaal niet beïnvloed. Dit leidt ons tot de conclusie dat sturende maatregelen **maar beperkt gericht zijn op het veranderen van de intentie** om gedrag te vertonen, en **vooral gericht zijn op het mogelijk maken om deze intentie om te zetten in daadwerkelijk gedrag**. Maatregelen richten zich momenteel dus op een beperkt deel van de totstandkoming van gedrag.

Zo zijn alle financiële maatregelen, verhoging salaris BBL, verlaging/afschaffing collegegeld en lesgeld, er grotendeels op gericht om de barrière om te studeren weg te nemen. De maatregel numerus fixus werpt juist een bewust barrière op, om leerlingen controle weg te nemen om in fixusopleidingen in te stromen.

De overige maatregelen zijn iets lastiger te plaatsen. Baangarantie en warme overdracht spelen volgens ons in op de controle opvatting. Ze kunnen immers de ervaren zelfeffectiviteit van leerlingen verhogen met een garantie op een baan, of ondersteuning in de transitie naar een baan aan het eind van hun opleiding. Leerlingen krijgen wellicht het idee 'ik heb sowieso een baan/ik word ondersteund richting een baan, dus dan kan ik deze opleiding'. Diplomabonus relateert wat ons betreft het meest aan gedragsopvattingen, en dan specifiek het onderdeel gepercipieerde financiële opbrengsten. Een diplomabonus vertegenwoordigt uiteraard een waarde van een diploma, en de financiële opbrengst van het halen ervan. Hier horen wel twee kanttekeningen bij. Ten eerste is de diplomabonus concreet en van te voren duidelijk, waardoor te beargumenteren is dat hij een **daadwerkelijke** financiële invloed vertegenwoordigd. Dit betekent dat deze maatregel ook meer past bij de daadwerkelijke controle. Ten tweede is diplomabonus een zeer smalle interpretatie van de gepercipieerde financiële opbrengsten. Het gaat hierbij in de ogen van leerlingen om hun toekomstig inkomen wat, zeker over hun hele leven, een veel groter bedrag – en dus waarde – vertegenwoordigdvertegenwoordigt dan een eenmalige diplomabonus.

3 Numerus Fixus

3.1 Achtergrond en invoering maatregel

Opleidingen kunnen een maximaal aantal beschikbare plaatsen hebben, waarbij niet meer studenten worden toegelaten dan vooraf is vastgesteld met een limiet via een numerus fixus. Numerus fixus is een maatregel die al voor langere tijd veelvoudig wordt ingezet over de gehele onderwijssector. Numerus fixus is bij veel opleidingen in zowel in mbo, hbo als wo ingevoerd. Numerus fixus kan in het hbo en wo worden ingesteld op twee verschillende niveaus: landelijk of instellingsspecifiek. Bij een landelijke fixus is voor deze opleiding bij alle instellingen in Nederland een fixus, terwijl dit ook per instelling kan verschillen (de instellingsspecifieke fixus). Er zijn drie verschillende redenen waarom een numerus fixus kan worden ingesteld voor een specifieke opleiding[40]:

- Hoge opleidingskosten[41]
- Beperkte ruimte op de arbeidsmarkt
- Beperkte capaciteit in het onderwijs (bewaking van de kwaliteit van het onderwijs)

In Nederland zijn er voor het collegejaar 2023-2024 106 numerus fixus opleidingen in het hbo/wo.[42] Er is geen overzicht beschikbaar waarin de argumentatie voor de ingestelde fixus wordt gegeven. Bij enkele medische opleidingen (zoals bijvoorbeeld geneeskunde en tandheelkunde) wordt rekening gehouden met zowel capaciteit in het onderwijs als ruimte op de arbeidsmarkt. Geneeskunde was de eerste opleiding in de jaren 60 waar een numerus fixus werd ingevoerd. Verder zijn er ook enkele kunstopleidingen die o.a. vanwege arbeidscapaciteit een selectieprocedure hebben. Beide voorbeelden van toegangsbeperking worden door het ministerie van OCW echter niet beschouwd als een officiële arbeidsmarktfixus, waar een separaat wetsartikel voor geldt. Voor de 4 Nederlandse Technische Universiteiten (Delft, Eindhoven, Enschede, Wageningen) hebben we ook enig inzicht in de reden om een numerus fixus in te stellen in collegejaar 2017-2018 (meest recente overzicht beschikbaar). Dit was gerelateerd aan beperkte onderwijscapaciteit (wetenschappelijke staf en faciliteiten) of het recent starten van de opleiding.[43]

In het mbo zijn er in 2021-2022 588 opleidingen die een numerus fixus hebben[44]. Het mbo heeft geen opleidingen met een landelijke fixus omdat dit daar niet wettelijk mogelijk is, maar opleidingen met een numerus fixus op instellingsniveau. Voor 46% van deze opleidingen was de reden een gebrek aan werkgelegenheid, dit speelt vooral in de sectoren Ambacht,

---

[40] https://bachelors.nl/numerus-fixus/

[41] Met deze reden wordt verwezen naar opleidingen (zoals geneeskunde) waar de kosten heel hoog zijn, bijvoorbeeld door het gebruik van practica. Hiermee wordt niet verwezen naar het bijzondere kenmerk Kleinschalig en Intensief onderwijs. Deze opleidingen mogen studenten selecteren en hoger collegegeld vragen, maar hebben vaak geen numerus fixus (https://www.studiekeuze123.nl/selectie/kleinschalig-intensief-onderwijs)

[42] https://studiekeuze123nl.cdn.prismic.io/studiekeuze123nl/fa0f1585-b6cb-4e78-ab99-b5c74b3f5ec8_Definitief+overzicht+opleidingen+met+numerus+fixus+2023-2024.pdf

[43] https://www.4tu.nl/over_4tu/publicaties/factsheet-4tu-numerus-fixus.pdf

[44] Op basis van WEB art 8.1.1 lid 6.

laboratorium en gezondheidstechniek, Media en vormgeving en Voedsel, natuur en leefomgeving.[45]

3.2 Doelbereik, doeltreffendheid en effecten maatregel

Figuur 8 laat op basis van CBS-data zien dat het aantal nieuwe studenten fors daalt op het moment dat een opleiding een numerus fixus invoert.[46] In de drie jaar voorafgaand aan invoering stijgt het aantal studenten sterk. In het eerste jaar met een numerus fixus zien we ongeveer een halvering van het aantal nieuwe studenten op deze opleidingen ten opzichte van een jaar daarvoor. Daarmee lijkt de ingestelde capaciteit grotendeels bindend. Dit blijkt ook uit de lijn die de totale capaciteit laat zien. Het aantal nieuwe studenten zit hier in elk jaar dichtbij.[47] Daarmee is niet gezegd dat de studenten die buiten de boot vallen een kansrijke opleiding gaan doen, wat uiteindelijk wel nodig om tekorten op de arbeidsmarkt op te lossen. Dat is niet vast te stellen op basis van CBS-data, omdat we niet kunnen achterhalen welke studenten niet door de selectie zijn gekomen en we dus ook niet weten welke opleiding deze studenten dan zijn gaan doen.

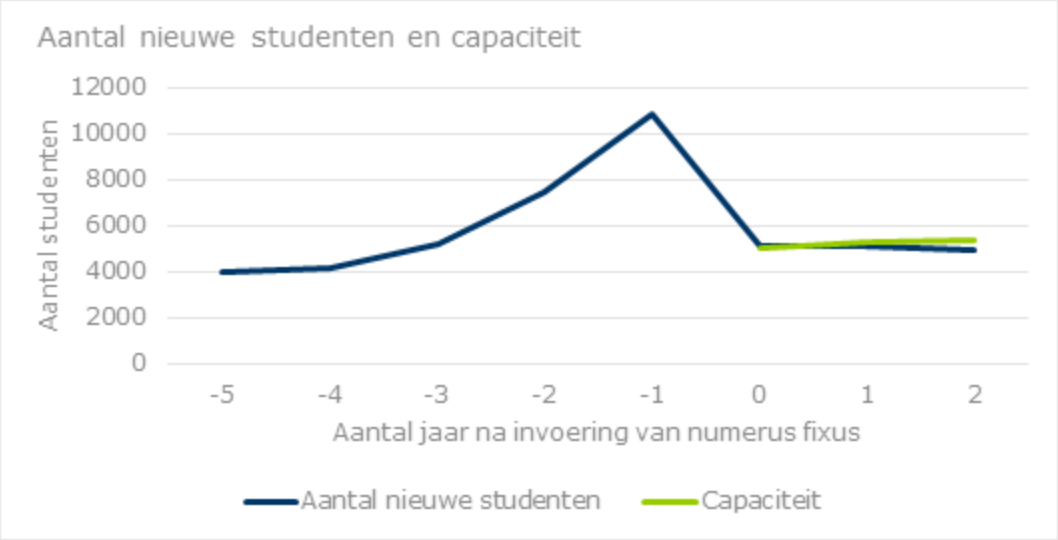

Figuur 8: Aantal nieuwe studenten na invoering numerus fixus

De aanname bij het gebruik van een numerus fixus is dat als er minder studenten worden toegelaten voor een opleiding met een fixus die geen duurzaam arbeidsmarktperspectief heeft, er meer studenten terecht komen in opleidingen zonder fixus die wel een duurzaam arbeidsmarktperspectief heeft. De meeste respondenten zetten echter grote vraagtekens bij deze aanname. Ze geven aan dat studenten over het algemeen neigen naar opleidingen die vergelijkbaar is met hun eerste keuze, of dat ze een tussenjaar nemen alvorens ze opnieuw proberen in te stromen in hun eerste keuze of in hun tweede of derde jaar alsnog de overstap maken. Als studenten niet worden toegelaten worden tot hun voorkeursopleiding, zullen ze volgens respondenten niet instromen in een kansrijke opleiding die niet lijkt op hun

---

[45] https://kbanijmegen.nl/wp-content/uploads/2023/04/Evaluatie-en-monitoring-wet-vroegtijdige-aanmelddatum-en-toelatingsrecht-Samenvattend-rapport-2022-101122.pdf

[46] De figuur kijkt naar hbo- en wo-opleidingen die (minstens) vijf jaar lang geen numerus fixus hebben en daarna (minstens) drie jaar wel.

[47] In het jaar van invoering ligt het aantal nieuwe studenten volgens onze data iets hoger dan de capaciteit. Dit komt waarschijnlijk door kleine onzuiverheden in deze data.

voorkeursopleiding. Daarbij geldt nu regelmatig een numerus fixus voor een opleiding met een duurzaam arbeidsmarktperspectief, omdat daar te weinig capactiteit is.

Een belangrijk effect van numerus fixus is dat het extra nadelig kan uitpakken voor sommige groepen studenten[48], waarmee het risico op de loer ligt dat deze maatregel kansenongelijkheid in de hand werkt. Hiermee bedoelen we dat niet alle studenten met gelijke geschiktheid gelijke kansen hebben op toelating in een opleiding met numerus fixus, waardoor zij zich niet volledig kunnen ontplooien. Studenten zijn in zo'n geval gelijk geschikt, maar komen minder vaak aan de start van een studie door mogelijke bias in selectieprocedures. Dit kan plaatsvinden, maar hoeft niet per sé, er zijn immers manieren om selectie te doen zonder bias[49]. We zien namelijk veranderingen in de samenstelling van de instromende studentenpopulatie op het moment dat een numerus fixus wordt ingevoerd. Figuur 9 laat op het moment van invoering een stijging zien van het aandeel vrouwen en van het aandeel studenten waarvan de ouders een hbo/wo-diploma hebben.[50] Het aandeel studenten met ouders met een ho-diploma stijgt ook al voorafgaand aan invoering van een numerus fixus, met ongeveer 1 procentpunt per jaar. Op het moment van invoering zien we binnen een jaar een stijging van meer dan 5 procentpunt. Het aandeel vrouwen ligt voorafgaand aan invoering van een numerus fixus rond de 35 procent. Na invoering stijgt dit naar meer dan 40 procent. Strikt genomen heeft numerus fixus daarmee een voordelig effect voor vrouwelijke studenten. Dergelijke sprongen zijn uitzonderlijk vergeleken met de algehele trend in het hoger onderwijs. Deze toenemende kansenongelijkheid na invoering van selectie is in lijn met eerder onderzoek[51].

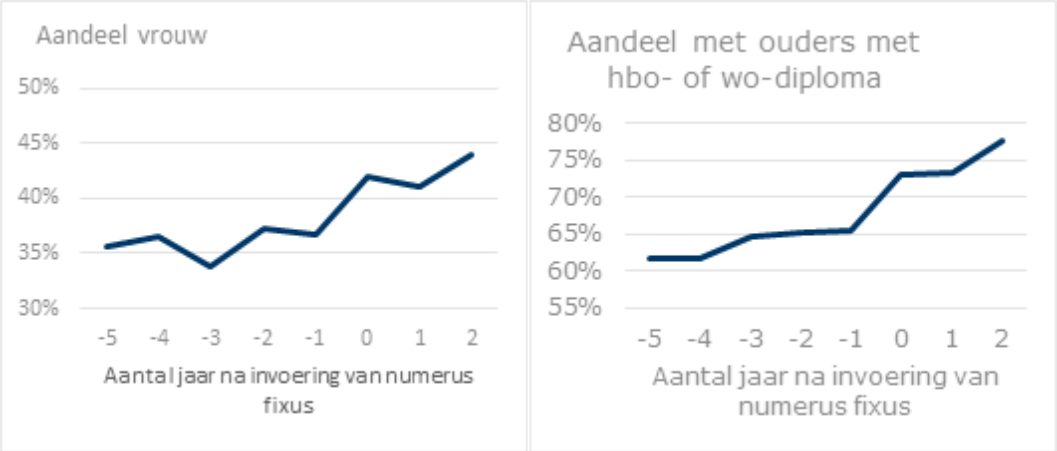

Figuur 9: Aandeel vrouwen en studenten met hbo/wo gediplomeerde ouders na invoering numerus fixus

Ook interviewrespondenten uit de praktijk zien deze kansenongelijkheid en signaleren dat de manier waarop numerus fixus toegepast wordt diversiteit in het onderwijs kan verminderen. Een aantal respondenten uiten daarom zorgen over het effect dat meer numerus fixus

---

[48] Bijvoorbeeld eerstegeneratiestudenten, studenten met een migratieachtergrond en studenten met een lagere sociaal-economische status.

[49] Cleland et al. (2023) Robust, defensible, and fair: The AMEE guide to selection into medical school: AMEE Guide No. 153

[50] Dit gaat om dezelfde hbo- en wo-opleidingen als in Figuur 8

[51] Bijvoorbeeld in Mulder et al. (2022), Selection for health professions education leads to increased inequality of opportunity and decreased student diversity in The Netherlands, but lottery is no solution: A retrospective multi-cohort study en Inspectie van het Onderwijs (2023), Selectie in het hoger onderwijs: criteria, instrumenten en de borging van kansengelijkheid

opleidingen heeft op leerlingen. Een fixus kan het een afschrikwekkende werking hebben, met name voor leerlingen die minder middelen hebben ter ondersteuning voor een decentrale selectie of leerlingen waarvoor de gang naar het onderwijs minder vanzelfsprekend is[52].

Daarnaast moet een numerus fixus ook geïmplementeerd worden. Dat gebeurde in de afgelopen jaren door middel van decentrale selectie in het hbo en wo. Vroeger gebeurde dat door middel van gewogen loting, dit is inmiddels ook weer toegestaan, eventueel in combinatie met decentrale selectie. Deze selecties zijn echter niet waterdicht, en niet iedereen heeft evenveel kans op toelating. Met name leerlingen die pieken aan het einde van de middelbare school of meer (financiële) steun hebben worden vaak geselecteerd en dit zijn gemiddeld genomen vaker vrouwen, leerlingen waarvan ouders gestudeerd hebben, leerlingen zonder migratieachtergrond en leerlingen met een hogere sociaaleconomische status[53].

3.3 Uitvoerbaarheid en uitvoeringskosten

Een numerus fixus brengt extra administratieve lasten met zich mee voor instellingen, maar de meeste instellingen hebben effectieve methoden ontwikkeld om de benodigde selectie uit te voeren. Respondenten geven aan dat deze last niet overmatig is voor instellingen. Het organiseren van decentrale selectie is relatief duur ten opzichte van een (on)gewogen loting. Respondenten merken echter ook op dat een numerus fixus de kwaliteit van studenten bij een opleiding ten goede komt en studenten meer motivatie geeft, ook nadat ze al toegelaten zijn. Dit wordt gestaafd door wetenschappelijk onderzoek[54]. Het percentage studenten dat het BSA haalt is hoger voor opleidingen die een numerus fixus hanteren. Er wordt dus efficiënter opgeleid. Dit effect is voor decentrale selectie nog sterker dan voor gewogen loting, waardoor op de lange termijn decentrale selectie kosteneffectiever blijkt[55]

[52] Zoals eerstegeneratiestudenten, studenten met een migratieachtergrond, of studenten met een lagere sociaaleconomische achtergrond

[53] Sanne Schreurs, Sebastiaan Steenman, Ada Kool, Karen Stegers-Jager en Kitty Cleutjens (2023): Handboek toelating en selectie.

[54] Ibid

[55] Schreurs et al. (2018), Does selection pay off? A cost-benefit comparison of medical school selection and lottery systems

4 Verlaging collegegeld

4.1 Achtergrond en invoering maatregel

Bij een eerste opleiding aan universiteit of hogeschool heeft een student recht op halvering van het wettelijk collegegeld in het eerste jaar. Dit geldt voor alle opleidingen in het hbo/wo. Specifiek voor een lerarenopleiding heeft de student óók in het tweede jaar recht op deze halvering. Deze maatregel betreft de verlaging van het collegegeld voor het eerste jaar naar aanleiding van het leenstelsel en financiële zorgen van studenten, en is niet hetzelfde als de tijdelijke verlaging van het collegegeld voor alle studiejaren door de coronacrisis. De halvering van het collegegeld is in het collegejaar 2018-2019 voor alle opleidingen ingevoerd, vanaf 2024-2025 wordt de halvering (ook voor alle opleidingen) stopgezet. Studenten aan een lerarenopleiding die begonnen in 2023 hebben nog wel voor hun tweede jaar in 2024 recht op de halvering.

Deze maatregel is ingesteld om de financiële drempels te verlagen voor aankomende studenten en de toegankelijkheid te vergroten. Bij de instelling van de regel was, door het generieke karakter van de maatregel, de verwachte effectiviteit op instroomaantallen laag. Voor de lerarenopleiding werd deze maatregel ook voor het tweede jaar ingesteld om het lerarentekort tegen te gaan. Hierbij was het doel om de in- en doorstroom te vergroten en het aantal *switchers* (naar andere opleidingen) te verkleinen.[56]

Deze maatregel is dus sinds een paar jaar in de gehele onderwijssector ingezet, maar wordt ook weer stopgezet vanaf aankomend collegejaar (2024-2025). Bij deze maatregel is het interessant om de lerarenopleiding (met het extra jaar halvering) te vergelijken met de rest van het hbo.

4.2 Doelbereik, doeltreffendheid en effecten maatregel

De verlaging van het collegegeld heeft weinig tot geen effect op het sturen van studentenstromen. Dit wordt (grotendeels) onderbouwd door de deskstudie, interviews, de CBS microdata en de vignettenstudie.

De CBS microdata analyse laat zien dat bij een vergelijking van de instroom van de lerarenopleiding (waar als enige opleiding ook voor het tweede jaar een verlaging van het collegegeld is ingesteld) met een vergelijkingsgroep[57] er geen significant verschil is in instroom van nieuwe studenten na invoering van de maatregel. Figuur 10 laat de resultaten van deze effectanalyse zien.[58] De figuur laat wel een lichte groei zien in de instroom in de twee jaren na invoering van de maatregel in collegejaar 2018-2019, maar het verschil is ten opzichte van de vergelijkingsgroep niet statistisch significant. Verder is er geen verandering te zien in het aandeel van de studenten dat doorstudeert of in de achtergrondkenmerken van de studentenpopulatie.

---

[56] Berenschot (2021) Evaluatie Wet verlaagd wettelijk collegegeld

[57] Deze vergelijkingsgroep is samengesteld om de ontwikkeling van het aantal nieuwe studenten in de lerarenopleidingen zo goed mogelijk na te bootsen.

[58] Bij deze analyses is rekening gehouden met de overlap tussen deze maatregel en de maatregel in het Hoofdstuk 6 (2e studie zorg en onderwijs tegen wettelijk collegegeld). Er is specifiek gekeken naar studenten die nog geen andere vooropleiding hebben om het effect van deze maatregel los te kunnen bekijken.

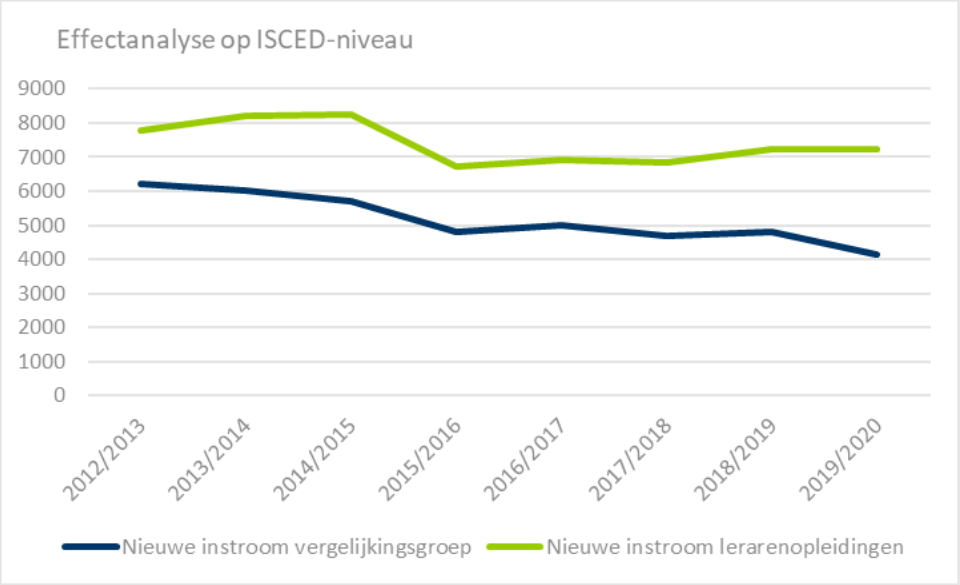

Figuur 10: Effectanalyse van de nieuwe instroom van de lerarenopleiding ten opzichte van een vergelijkingsgroep voor de collegejaren 2012-2020.

Figuur 11 laat zien dat uit het geschatte model op basis van het vignettenonderzoek blijkt dat de hoogte van het collegegeld geen significant effect heeft op de kans dat een opleiding wordt gekozen. Door een interactieterm op te nemen in het model tussen de opleiding en de hoogte van het collegegeld is het mogelijk om te schatten wat het effect is van een combinatie van collegegeld en opleiding op de kans dat een opleiding wordt gekozen. Figuur 11 laat voor verschillende combinaties zien wat het verschil is in kans dat de opleiding gekozen wordt vergeleken met de duurste variant van de eerste voorkeursopleiding (collegegeld €4.800). De andere kenmerken zijn op gemiddeld gezet (reistijd 0:50, neutrale mening omgeving, reputatie 3 sterren en baankans 70%). Uit het figuur blijkt dat als de opleiding niet de eerste voorkeursopleiding is, in geen van de combinaties van collegegeld en opleiding de kans groter is dat de opleiding wordt gekozen dan bij de eerste voorkeursopleiding. Een verdiepende analyse van het model met verschillende achtergrondkenmerken laat zien dat er weinig verschillen zichtbaar zijn tussen groepen.

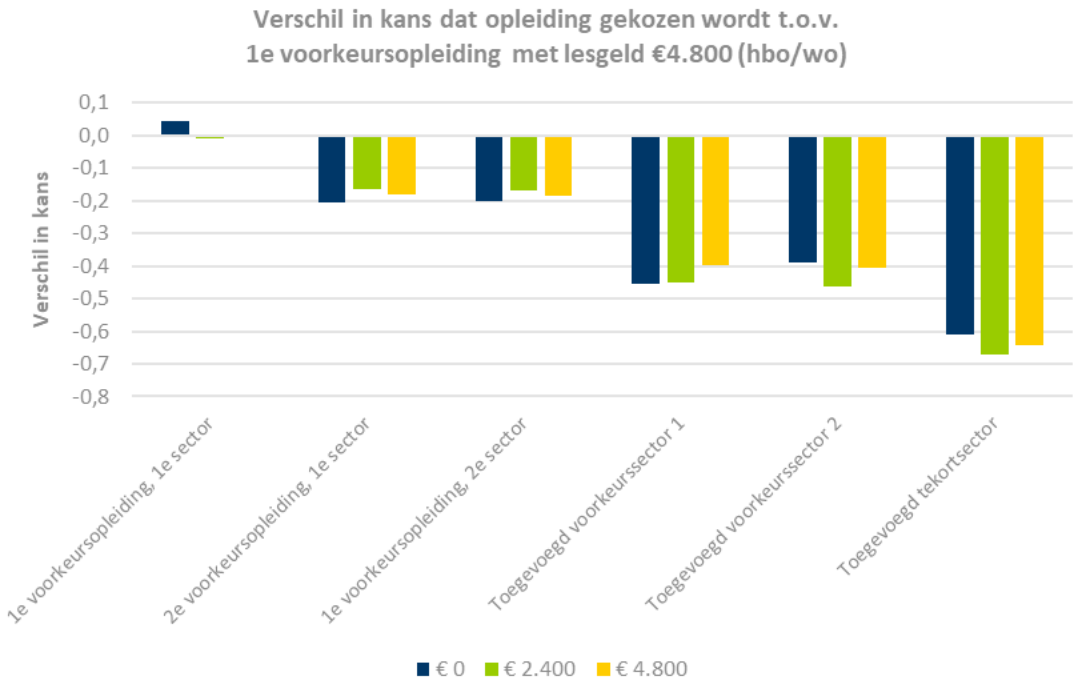

Figuur 11 Verschil in kans dat opleiding wordt gekozen ten opzichte van eerste voorkeursopleiding met lesgeld €4.800 (hbo/wo) op basis van geschatte model vignettenstudie.

Deze conclusie dat verlaging van het collegegeld geen effect heeft op instroom wordt ook gedeeld en verklaard door de interviewrespondenten. Hun verklaring is dat andere factoren een grotere rol spelen in het studiekeuze proces dan de kosten van het collegegeld, zoals de sociale status van het beroep en/of de opleiding en persoonlijke interesse in het vakgebied. Daarnaast betalen ouders vaak het collegegeld en wordt studeren gezien als een investering in de toekomst. Er worden wel specifieke groepen studenten benoemt door verschillende interviewrespondenten waarbij deze maatregel mogelijk wel invloed heeft op de studiekeuze, in beperkte mate. Studenten die twijfelen tussen twee opleidingen, studenten die zelf de opleiding moeten betalen en studenten die uit minder welvarende gezinnen komen (lagere sociaaleconomische status). Maar voor deze eerste groep zal het nooit studenten motiveren om voor een andere sector te kiezen.

Eerdere onderzoeken in Nederland naar de halvering van het collegegeld constateren weinig tot geen effect op de instroom van studenten. De maatregel is in de meeste gevallen niet doorslaggevend voor de studiekeuze, maar wordt beschreven als een prettige meevaller. Zo geeft in totaal zes procent van de havo-/vwo-scholieren en 17 procent van de mbo-studenten die zich ingeschreven heeft voor een studie aan dat de halvering van het collegegeld een rol heeft gespeeld bij die beslissing.[59] Het CPB benoemt verder in het rapport 'Kansrijk Onderwijsbeleid'[60] dat er geen (quasi)-experimenteel bewijs is voor het effect van veranderingen in het collegegeld op de inschrijvingen in de Nederlandse context. Onderzoek van Berenschot concludeerde dat de Wet verlaagd wettelijk collegegeld niet aantoonbaar heeft bijgedragen aan de instroom in het hoger onderwijs en de lerarenopleiding. De wet heeft de toegankelijkheid van het hoger onderwijs wel iets verbeterd voor studenten met ouders met een

[59] Van Essen, Wartenbergh en Kurver (2018). Halvering collegegeld: helpt het twijfelende studenten over de streep?

[60] CPB (2020). Update Kansrijk onderwijsbeleid. Den Haag: Centraal Planbureau.

minder goede financiële situatie en voor studenten met een migratieachtergrond.[61] Qompas concludeert dat onder andere een vergoeding van het collegegeld wel leidt tot meer 'interesse' in de lerarenopleiding.[62]

Het gebrek aan effectiviteit kan mogelijk voor een deel worden verklaard doordat studenten hier niet van op de hoogte zijn. Uit onderzoek blijkt dat ruim 80 procent van aankomende (vo en mbo) en eerstejaars studenten niet op de hoogte is van het extra jaar collegegeldverlaging voor de lerarenopleiding[63]. Dit is mogelijk ook verklaarbaar doordat deze groep studenten überhaupt geen interesse had in de lerarenopleiding. Onder (potentiële) studenten van de lerarenopleiding was deze bekendheid (met zo'n 40 procent) een stuk groter. Onder de studenten die bekend waren met de extra korting gaf 16 procent aan dat dit invloed had op hun keuze. Dit komt neer op 2 procent van de totale eerstejaars waarbij de extra korting een rol speelde, maar het is de vraag in hoeverre dit ook een doorslaggevende factor was. Op basis van hun bevindingen concluderen de onderzoekers dat de Wet verlaagd wettelijk collegegeld niet aantoonbaar heeft bijgedragen aan instroom in het hoger onderwijs en de lerarenopleiding. De effecten verschillen echter per doelgroep. Studenten met een migratieachtergrond en studenten van wie de ouders minder financiële middelen hebben, namen de regeling vaker mee in hun overweging volgens dit onderzoek. Ander onderzoek van Qompas laat zien dat een volledige vergoeding van collegegeld gekoppeld is aan een hogere positieve overwegingsintentie voor de lerarenopleiding, maar het zegt niks over de uiteindelijke keuze die ze maken.[64]

Er is bijna geen literatuur te vinden over de effectiviteit van het verlagen van collegegeld in een internationale context. Een enkele studie over studenten van community colleges in Texas constateert dat een 1.000 dollar vermindering van collegegeld resulteert in een 5.1 procentpunt groei in instroom.[65] Wel is er veel onderzoek gedaan naar de effecten van een verhoging of invoering van collegegeld in het buitenland. Dit heeft gedeeltelijk wel een effect op de instroom van studenten. Maar het is dus de vraag of dit effect één-op-één kan worden overgenomen voor een verlaging van collegegeld en een Nederlandse context (wat ook bepalend is voor de hoogte van collegegeld). Zo werd in het Verenigd Koninkrijk bij een groei van 1000 euro aan collegegeld een afname van 3.9 procentpunt gezien in de instroom (dit komt overeen met een prijselasticiteit van -0.14).[66] De vraag is echter of deze gevonden elasticiteit ook geldt voor een verlaging van collegegeld. Ander onderzoek laat zien dat een combinatie aan maatregelen, waaronder een studiebeurs, in het Verenigd Koninkrijk heeft geleid tot meer instroom bij de lerarenopleiding voor specifieke regio's of tekortvakken (waarbij 13 procent van de aanmelders aangaf zonder studiebeurs geen interesse te hebben gehad in leraarschap).[67] Verder onderzoek in Duitsland over de invoering van collegegeld (een bedrag van 500 euro per semester bovenop 75 euro administratiekosten) laat over het algemeen zien dat deze invoering weinig effect heeft gehad op de instroom van studenten. Hierbij worden deelstaten die collegegeld invoerden vergeleken met deelstaten die dat niet

---

[61] Berenschot (2021). Evaluatie Wet verlaagd wettelijk collegegeld.

[62] Bahlmann,, van Egmond, Eustatia en Pillen-Warmerdam (2017). Effecten op de overwegingsintentie van scholieren en mbo-4 studenten om leraar te worden.

[63] https://open.overheid.nl/documenten/ronl-6af88d77-f6a5-4f0d-808d-7e3ff73342aa/pdf

[64] Qompas (2017). Effecten op de overwegingsintentie van scholieren en mbo-4 studenten om leraar te worden

[65] Denning (2017). College on the Cheap: Consequences of Community College Tuition Reductions

[66] Dearden, Fitzsimons en Wyness (2011). The Impact of Tuition Fees and Support on University Participation in the UK

[67] CPB (2014). Verkenning ophoging masters PO en VO

deden. Er zijn wel kleine verschillen tussen onderzoeken. Een studie heeft geen negatief effect gevonden op de instroom voor universiteiten die collegegeld hebben ingevoerd.[68] Een andere studie constateerde een kleine daling in de instroom bij de invoering van collegegeld, maar deze daling werd gecompenseerd door een groei in het behalen van een diploma van degenen die al studeerden.[69] Verder onderzoek concludeerde dat bij Duitse universiteiten die een gratis alternatief dichtbij hebben de afname van de instroom bij een invoering van collegegeld twee keer zo groot is dan bij universiteiten die geen gratis alternatief dichtbij hebben.[70] Verdere literatuur laat zien dat de aanwezigheid van collegegeld bij Europese instellingen leidt tot een 40% lagere instroom.[71] Echter wordt de hoogte van collegegeld niet benoemd in deze studie. Onderzoek uit de Verenigde Staten laat zien dat financiële prikkels aankomende studenten niet stimuleert om te kiezen voor STEM (*Science, Technology, Engineering, Mathematics*) opleidingen.[72]

Interviewrespondenten plaatsen verschillende kanttekeningen omtrent bijkomende negatieve effecten aan het verlagen van het collegegeld. Zoals hierboven benoemd, zijn er specifieke groepen waarop deze maatregel wel een effect kan hebben. Een bijkomend negatief effect van deze maatregel is dus dat alleen deze groep sterk wordt gestuurd richting tekort sectoren, wat resulteert in een ongelijke sturing van groepen. Interviewrespondenten vonden dit niet wenselijk, omdat de tekorten in bepaalde sectoren dan alleen worden opgelost door deze specifieke groepen. Verder zorgt een verlaging van het collegegeld van een specifieke opleiding mogelijk voor een verlaging van de status van het bijbehorende beroep. Daarnaast is het niet wenselijk dat studenten voor een bepaalde opleiding kiezen voornamelijk op basis van een financiële motivatie in plaats van persoonlijke interesse, omdat dit kan leiden tot mindere doorstroming naar of uitval binnen het beroep. Als laatste kan een verlaging van collegegeld een lichtzinnigheid bij studenten creëren omtrent studiekeuze en studeren. Deze lichtzinnigheid kan zich uiten in dat meer studenten switchen van studie of langer studeren, omdat een studiejaar 'toch bijna geen geld kost'.

4.3 Uitvoerbaarheid en uitvoeringskosten

De uitvoerbaarheid van deze maatregel vereiste maar enkele inspanningen vanuit de instellingen en systemen. Er zijn aanpassingen gemaakt in Studielink, DUO en de studentinformatiesystemen. Alleen voor studenten die niet op 1 september starten met hun studie (maar later in het collegejaar) was er meer inspanning nodig vanuit de instellingen, maar dit is later verholpen door een grotere wijziging in DUO.[73] DUO geeft namelijk door aan de instellingen welk collegegeld de student moet betalen. De interviewrespondenten die vanuit instellingen betrokken zijn bij deze maatregel bevestigen dit beeld van beperkte benodigde inspanning. Verder was er financiële compensatie vanuit de rijksbijdrage voor alle instellingen voor het gat wat ontstond door deze verlaging. Deze compensatie bedroeg jaarlijks ongeveer 170 miljoen euro, waarmee dit een relatief dure maatregel is.[74] De evaluatie

---

[68] Bruckmeier en Wigger (2014). The effects of tuition fees on transition from high school to university in Germany

[69] Bietenbeck, Marcus en Weinhardt (2020). Tuition Fees and Educational Attainment

[70] Bruckmeier, Fisher en Wigger (2013). Does Distance Matter? Tuition Fees and Enrollment of First-Year Students at German Public Universities

[71] Helbig, Baier en Kroth (2012). The Effect of Tuition Fees on Enrollment in Higher Education in Germany. Evidence from a Natural Experiment

[72] Evans (2017). SMART Money: Do Financial Incentives Encourage College Students to Study Science?

[73] https://www.internetconsultatie.nl/halveringcollegegeld/document/3435

[74] https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2023-180.html

van Berenschot[75] over deze maatregel stelt dat deze compensatie die de instellingen ontvangen vanuit de rijksbijdrage in totaal voldoende is en er voor de meeste instellingen geen aanpassingen nodig zijn. Een verlaging in collegegeld voor specifieke studies heeft effect ook op het collegegeldkrediet. Dit is de hoogte van het wettelijk collegegeld, maar bij verlaging zou het collegegeldkrediet ook minder worden (niet meer dan het verlaagde collegegeld). [76] Om dit voor specifieke studies door te voeren moeten er aanpassingen worden gemaakt in het studiefinanciering-systeem.

[75] Berenschot (2021). Evaluatie Wet verlaagd wettelijk collegegeld.

[76] https://www.duo.nl/particulier/collegegeld.jsp

5 Verlaging of afschaffing van lesgeld

5.1 Achtergrond en invoering maatregel

In dit hoofdstuk verkennen we in welke mate het verlagen of afschaffen van het lesgeld in het mbo *voor bepaalde opleidingen* kan leiden tot meer instroom in kansrijke opleidingen en of beroepen. In hoofdstuk 12 gaan we in op andere elementen van schoolkosten, zoals kosten voor leermiddelen, verschillen tussen sectoren en (oplossingen) voor financiële belemmeringen.

Het lesgeld is meestal de grootste component in de schoolkosten die ouders en studenten maken voor het volgen van een opleiding in het mbo. Alle studenten van 18 jaar en ouder die een voltijd bol-opleiding volgen, betalen per studiejaar lesgeld, dat op dit moment 1.357 euro bedraagt[77].

Een structurele maatregel om de lesgelden in het mbo sterk te verlagen of af te schaffen voor kansrijke opleidingen is (nog) nooit ingevoerd. Wel is tijdens de coronacrisis besloten tot een tijdelijke vermindering van het les- en cursusgeld voor alle studenten in het mbo en de vavo vanwege de studievertraging die studenten opliepen.

5.2 Doelbereik, doeltreffendheid en effecten maatregel

De verlaging van het lesgeld heeft, in lijn met de uitkomsten in hoofdstuk 4 over de verlaging van het collegegeld, weinig tot geen verwacht effect op het sturen van studentenstromen. Dit wordt (grotendeels) onderbouwd door de deskstudie, interviews en de vignettenstudie.

Het vignettenonderzoek laat zien dat de hoogte van het lesgeld positief correleert met de kans dat een opleiding gekozen wordt: hoe hoger het lesgeld, hoe groter de kans. Door een interactieterm tussen lesgeld en opleiding toe te voegen aan het model wordt zichtbaar wat het geschatte effect van een combinatie van deze kenmerken is op de kans dat een opleiding gekozen wordt. De resultaten van dit model op basis van het vignettenonderzoek zijn te zien in Figuur 12. Deze figuur laat zien wat het verschil is tussen de kans dat een combinatie van opleiding en lesgeld wordt gekozen vergeleken met de kans dat de duurste variant van de eerste voorkeursopleiding (€2.800) wordt gekozen. De andere kenmerken zijn op gemiddeld gezet (reistijd 0:50, neutrale mening omgeving, reputatie 3 sterren en baankans 70%). De figuur laat zien dat geen van de combinaties een grotere kans heeft om gekozen te worden dan de duurste variant van de eerste voorkeursopleiding (de overige opleidingskenmerken hebben hier de referentiewaarden).

[77] Meerderjarige vavo-scholieren en bbl-studenten betalen cursusgeld.

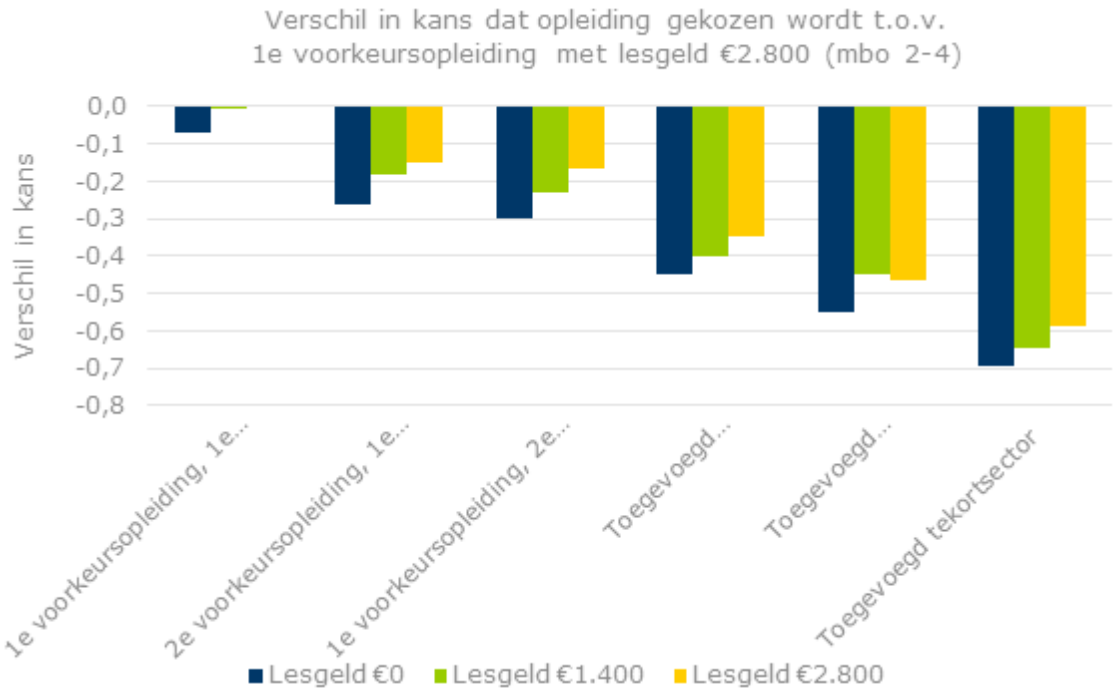

Figuur 12: Interactietermen opleiding en lesgeld

Door interactietermen op te nemen in het model tussen de hoogte van het lesgeld en de verschillende achtergrondkenmerken is het mogelijk om te zien of de hoogte van het lesgeld voor de ene groep een grotere invloed heeft op de opleidingskeuze dan voor de andere groep. De resultaten van de modellen met interactietermen tussen lesgeld en geslacht, opleidingsniveau ouders en migratieachtergrond laten zien dat er weinig verschillen zichtbaar zijn. Het enige significante verschil tussen groepen is dat mannen significant sneller voor een opleiding met een hoger lesgeld (€2.100 of €2.800) kiezen dan vrouwen. Tussen migratieachtergrond en opleidingsniveau ouders zijn geen significante verschillen zichtbaar.

De meeste interviewrespondenten verwachten dat veranderingen in de hoogte van het lesgeld voor studenten minder invloed hebben op hun opleidingskeuze dan hun interesses en arbeidsmarktperspectieven van een beroep. Daarnaast zijn het volgens de studenten die we spraken overwegend de ouders die het lesgeld betalen en dat daarom het verwachte effect op de opleidingskeuze niet groot is.

Voor een specifieke groep mbo-studenten zou een verlaging of afschaffing van lesgeld mogelijk wel meespelen in de opleidingskeuze. Het gaat dan om studenten uit financieel kwetsbare gezinnen of studenten met een lastige thuissituatie of een zorgtaak thuis waardoor een bijbaan niet mogelijk is. In de interviews werd het verschil in verwacht effect tussen mannen en vrouwen, dat wel in het vignettenonderzoek naar voren kwam, niet genoemd.

Daarnaast verwachten interviewrespondenten met name effect van de verlaging of afschaffing van lesgeld voor potentiële studenten die tussen twee opleidingen twijfelen. Wanneer één daarvan goedkoper of gratis is, verwachten zij dat deze studenten dit wel meewegen in hun uiteindelijke keuze.

5.3 Uitvoerbaarheid en uitvoeringskosten

Interviewrespondenten geven aan dat het verlagen of afschaffen van (een deel van de) lesgelden vraagt om financiële compensatie voor mbo-instellingen, net als het geval is geweest bij de verlaging van collegegelden. Deze compensatie vanuit een rijksbijdrage zorgde er overigens wel voor dat de maatregel duur werd (zie ook hoofdstuk 4.3). Ingewikkelder aan deze beleidsoptie zijn ten eerste het maken en regelmatig actualiseren van de (politieke) keuze welke opleidingen en/of sectoren kansrijk of maatschappelijk belangrijk genoeg zijn om voor afschaffing van het lesgeld in aanmerking te komen. Ten tweede is het de vraag hoe de communicatie hierover zou moeten verlopen en op welke moment die informatie invloed heeft of moet hebben op welke keuzes van wie. Concreet – kijkt een vmbo leerling in de tweedeklas bij de keuze voor een profiel naar verschillen in het mbo lesgeld, die pas twee jaar later relevant worden?

Een andere complicerende factor in de uitvoerbaarheid ligt aan de kant van DUO, die de lesgelden int. Verlaging van lesgelden vraagt onder andere koppeling van registers en systemen, het constant bijhouden van gegevens met betrekking tot studiekeuze en kansrijkheid van opleidingen, en aanpassingen in de studiefinancieringssystematiek voor sommige opleidingen

Kosten – baten eerste inschatting

Een volledige afschaffing van het lesgeld voor voltijds bol-studenten in tekortsectoren met compensatie door het rijk voor de instellingen, brengt omvangrijke kosten met zich mee. Bij 80.000 bol-studenten die (schooljaar 2023/2024) een opleiding zorg en welzijn volgen (NB tekortsectoren zijn breder), kost deze maatregel ruim 100 miljoen euro per jaar (zonder gedragseffecten). De invloed op het aantal studenten dat op basis van deze maatregel zal kiezen voor een opleiding in een tekortsector is naar verwachting zeer gering.

6 Tweede studie zorg en onderwijs tegen wettelijk collegegeld

6.1 Achtergrond en invoering maatregel

Naast een algemene verlaging van collegegeld binnen het hbo/wo, is er een andere maatregel omtrent collegegeld specifiek voor de sectoren zorg en onderwijs. Deze maatregel wordt besproken in dit hoofdstuk. Voor een tweede opleiding betalen studenten in het hoger onderwjis het instellingscollegegeld in plaats van het wettelijk collegegeld. De hoogte van het wettelijk collegegeld wordt door de overheid vastgesteld en is meestal vele duizenden euro's lager dan het instellingstarief. Een uitzondering op deze regel is voor tweede opleidingen in de zorg en het onderwijs. Om meer mensen te stimuleren om zich te laten omscholen naar deze sectoren, betalen studenten die een tweede opleiding doen het wettelijk collegegeld i.p.v. instellingscollegegeld.[78]

Deze regeling is ingevoerd in collegejaar 2010-2011 en is tot op heden nog steeds actief. Dat zou omscholing naar deze sectoren aantrekkelijker moeten maken. Deze regeling geldt voor een student die zich voor de eerste keer inschrijft voor een bacheloropleiding op het gebied van zorg of onderwijs, nadat deze eerder een bachelorsdiploma heeft behaald in een andere sector.[79] Voor deze maatregel is er dus een terugblik mogelijk voor de afgelopen jaren op twee gehele sectoren in het hbo/wo, maar de groep studenten voor wie deze maatregel geldt is wel een stuk kleiner. Het gaat alleen om omscholers en niet om studenten die voor de eerste keer een opleiding starten.

6.2 Doelbereik, doeltreffendheid en effecten maatregel

Een tweede studie volgen binnen de zorg- en het onderwijsdomein tegen wettelijk collegegeld heeft weinig effect op de instroom van studenten. Dit wordt (grotendeels) onderbouwd door de CBS microdata, de interviews en de deskstudie. Deze maatregel sluit aan op de maatregel in het Hoofdstuk 4 en bevindingen die in dit hoofdstuk al zijn benoemd zullen niet worden herhaald. Verder is er ook een stuk minder onderzoek gedaan naar deze maatregel in Nederland en vergelijkbare maatregelen in internationale context.

De CBS microdata analyse laat zien dat de instroom bij zorg- en onderwijsopleidingen ongeveer op hetzelfde niveau blijft na invoering van de maatregel. Hierbij is specifiek gekeken naar bachelorstudenten die al een bachelor hebben afgerond en masterstudenten die al een master hebben afgerond.[80] Dat zijn de studenten die onder normale omstandigheden het instellingsgeld moeten betalen. Figuur 13 laat deze instroom zien. In het eerste jaar na invoering is wel een kleine stijging te zien van het aantal nieuwe studenten. In de jaren daarna ligt het aantal nieuwe studenten echter weer op het niveau van vóór invoering van de

[78] https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/hoger-onderwijs/vraag-en-antwoord/wanneer-moet-ik-collegegeld-betalen

[79] https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2017-292.html

[80] Studenten waarvan het reeds behaalde diploma in de onderwijs of zorg is, vallen buiten deze doelgroep.

maatregel.[81] Er is ook geen verandering te zien in de achtergrondkenmerken van de studentenpopulatie na invoering van de maatregel (niet weergegeven).

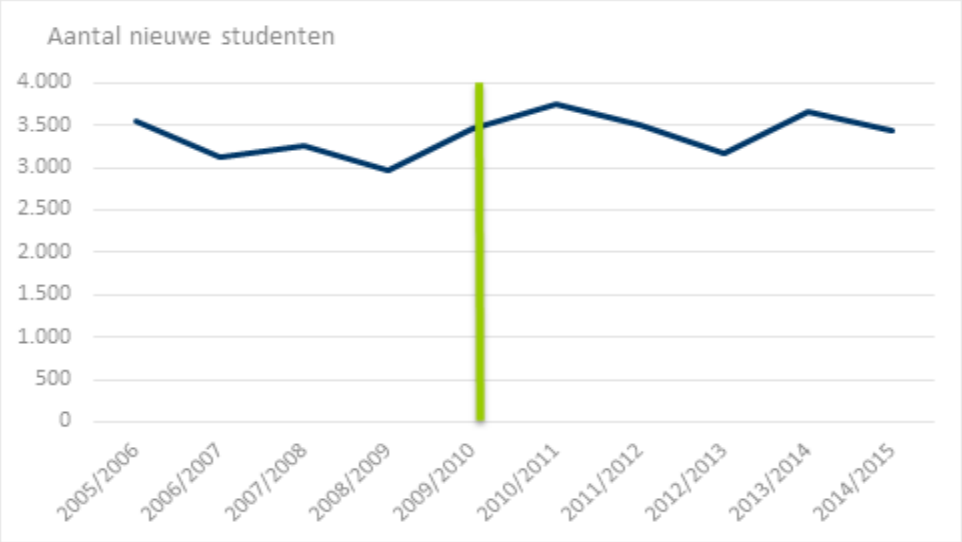

Figuur 13: Aantal nieuwe studenten die instromen bij een tweede opleiding in de zorg / onderwijs over de periode 2005-2014

Uit cijfers van het ministerie OCW blijkt dat in 2019 8.700 studenten een tweede studie binnen de zorg of het onderwijs volgden en gebruik maakten van deze regeling. In 2006/2007 waren dit er 8.000. Aan de hand van deze cijfers zijn destijds geen conclusies getrokken over de effectiviteit van de maatregel.[82] Uit een meer recente Kamervraag weten we dat er in 2021/2022 9.339 studenten een tweede bacheloropleiding en 1.580 een masteropleiding volgen op het gebied van zorg of onderwijs waarvan 7.168 en 1.090 studenten wettelijk collegegeld (in plaats van instellingscollegegeld) betalen. Deze getallen lijken een stijging aan te geven in de instroom van studenten, maar we kunnen uit deze deskstudie gegevens geen conclusies trekken of deze stijging er ook is voor alleen de studenten die vallen onder deze regeling. Er is geen wetenschappelijk bewijs beschikbaar dat instellingscollegegeld mensen afremt om in de zorg of het onderwijs te werken.[83] Er wordt door interviewrespondenten bij opleidingen in het zorg en onderwijsdomein nog geen verschil geconstateerd in de instroomcijfers.

Ten opzichte van de maatregel omtrent het verlagen van het collegegeld heeft deze maatregel een groter financieel effect voor studenten. Het is een groter absoluut verschil in kosten om het instellingscollegegeld te verlagen dan het wettelijk collegegeld. Deze financiële barrière omtrent collegegeld is groter voor werkenden. Een onderzoek bevestigt deze bevinding dat een studiebeurs (specifiek vrouwen) de kans geeft om een carrièreswitch te maken die anders niet mogelijk zou zijn geweest door financiële en familie verplichtingen.[84] Verder

[81] Een nadere effectanalyse, vergelijkbaar met de effectanalyse voor de verlaging van het collegegeld in het tweede jaar, laat ook geen extra verhoging van het aantal nieuwe studenten in de zorg en het onderwijs zien na invoering van de maatregel t.o.v. het aantal nieuwe studenten in andere (vergelijkbare) opleidingen (niet weergegeven).

[82] OCW (2019). Vaststelling begroting Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap 2019. https://archief.rijksbegroting.nl/2019/kamerstukken,2019/3/12/kst258491.html

[83] Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2022). Kamervraag 2022Zo6877: Een tweede studie op het gebied van zorg of onderwijs. https://www.openkamer.org/kamervraag/2022Z06877/

[84] CPB (2014). Verkenning ophoging masters PO en VO

literatuuronderzoek in het Verenigd Koninkrijk laat zien dat een beurs een positief effect heeft op de instroom van de opleiding en ook leidt tot meer docenten die worden behouden binnen het vakgebied.[85] Het is de vraag of deze context vergelijkbaar genoeg is met deze maatregel. Het gaat in de besproken studie om een vervolgopleiding die wordt vergoed met een beurs in plaats van de verlaging van de studiekosten van een tweede studie in een ander domein.

Een groep die op dit moment niet wordt betrokken bij deze maatregel maar wel werd benoemd door interviewrespondenten zijn studenten die voor een tweede studie in het onderwijs of de zorg het instellingscollegegeld moeten betalen als zij al eerder een opleiding in deze sectoren hebben gevolgd. Dat deze groep niet wordt betrokken bij de maatregel is een gemiste kans volgens meerdere interviewrespondenten. Hierbij wel de kanttekening dat deze groep al opgeleid is in een tekortsector en het verlagen van het instellingscollegegeld voor deze groep dus vanuit die redenering minder tot niet effectief zal zijn in het vergroten van de instroom naar de tekortsectoren over het algemeen. Daarentegen zou je ook kunnen beargumenteren dat deze groep mogelijk niet (meer) werkzaam wil zijn in het beroep passend bij het huidige diploma en dus anders de sector zal verlaten. Er zijn binnen een tekortsector ook gebieden waar de tekorten groter zijn dan andere gebieden. Als iemand binnen een tekortsector switcht naar een gebied met een groter tekort is dat alsnog effectief. Verder is er voor een aantal beroepen binnen de zorg een (specifieke) BIG-registratie[86] nodig die alleen kan worden verkregen door een afronden van de bijbehorende opleiding. Bij deze groep zou de maatregel effectief kunnen zijn door de uitstroom te verkleinen in plaats van de instroom te vergroten.

6.3 Uitvoerbaarheid en uitvoeringskosten

De uitvoering van deze maatregel vereist (vergelijkbaar als de voorgaande maatregel omtrent het verlagen van collegegeld) weinig inspanning. Er is een kleine extra inspanning nodig vanuit de administratie, aangezien instellingen moeten bijhouden op welke studenten deze maatregel van toepassing is. Hierin worden de instellingen geïnformeerd door DUO, waar geen wijzigingen in administratie nodig zijn. De administratieve kosten voor instellingen zijn verwaarloosbaar. Dit wordt bevestigd door interviewrespondenten vanuit de instellingen. Net als bij de verlaging van het collegegeld worden de gemiste inkomsten van de instelling vergoed door de Rijksoverheid, waardoor er ook financieel geen effect is op instellingen.[87] In Tabel 6 hebben we een schatting gemaakt van de kosten van de maatregelen, uitgaande van de gebruikers van de maatregelen in het collegejaar 2021/2022, een instellingstarief van €10.000 en een wettelijk tarief van €2.314. Deze geschatte kosten bedragen ruim 63 miljoen euro, wat dit een relatief dure maatregel maakt.

Tabel 6: schatting kosten maatregel tweede studie zorg/onderwijs wettelijk tarief

Soort	Gebruik	Schatting kosten maatregel
Bachelor	7168	€7.686 per gebruiker
Master	1090	€7.686 per gebruiker
Totaal	8258	€ 63.470.988,00

[85] NFER (2023). The impact of training bursaries on teacher recruitment and retention

[86] https://www.bigregister.nl/buitenlands-diploma/procedures/erkenning-beroepskwalificaties/met-een-erkend-diploma-big-registeren

[87] https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2017-292.html

7 Verhoging salaris BBL

7.1 Achtergrond en invoering maatregel

Een van de genoemde maatregelen is het verhogen van het salaris dat studenten verdienen die een bbl-opleiding volgen (Beroepsbegeleidende leerweg). Deze groep studenten werkt op basis van zowel een leerovereenkomst als een arbeidsovereenkomst en kan loon ontvangen conform het wettelijk minimumloonvoor bbl'ers. Het bbl minimumloon wordt uitgedrukt als percentage van het reguliere minimumloon. Tabel 7 geeft deze percentages voor beide groepen weer. Voor 15-17 jaar zijn deze percentages hetzelfde, maar voor 18, 19 en 20-jarigen is het bbl minimumjeugdloon (veel) lager dan het wettelijk minimum jeugdloon.[88] Voor bbl-studenten van 21 jaar of ouder geldt het wettelijk minimumloon.

Het minimumloon kan op basis van cao-afspraken per sector enigszins verschillen en werkgevers zijn in principe vrij om een hoger loon aan bbl-studenten te bieden. Uit een inventarisatie blijkt dat maar in een vijfde van de cao's afspraken staan over bbl'ers, dat de helft daarvan (onder meer) afspraken bevat over het loon voor bbl-ers, en dat het dus maar in enkele gevallen over een verhoging gaat ten opzichte van het wettelijk minimum[89].

Tabel 7 Percentage van wettelijk minimumloon per leeftijd

Leeftijd	15 jaar	16 jaar	17 jaar	18 jaar	19 jaar	20 jaar
Wettelijk minimum-jeugdloon	30%	34,5%	39,5%	50%	60%	80%
bbl minimumjeugdloon	30%	34,5%	39,5%	45,5%	52,5%	61,5%

We hebben geen informatie beschikbaar over de effecten van het generiek verhogen van bbl-salaris, nog minder over het specifiek verhogen van het bbl-salaris in maatschappelijk urgente sectoren met arbeidsmarkttekorten. Ook de respondenten hadden weinig zicht op de te verwachten effecten.

Er heeft nog geen verhoging van het minimumloon bbl plaatsgevonden, dus voor deze maatregel is geen terugblik mogelijk. Wel blijkt uit onderzoek naar de verhoging van het wettelijk minimumjeugdloon in 2017 dat er geen negatief effect was op de vraag vanuit werkgevers (het aantal banen) en een klein positief effect op het aantal gewerkte uren door jongeren.[90] Het verschil tussen het wettelijk minimum jeugdloon en het bbl minimumjeugdloom samen met deze onderzoeksresultaten geeft aan dat er een logisch argument is voor het verhogen van het bbl-salaris als het doel is om generiek het aandeel studenten in de bbl ten opzichte van de bol te verhogen.

7.2 Doelbereik, doeltreffendheid en effecten maatregel

Een verhoging van het salaris voor bbl-studenten heeft volgens vrijwel alle interviewrespondenten een positief effect op de aantrekkelijkheid van een bbl-opleiding. Meerdere interviewrespondenten geven aan dat ze verwachten dat met de verhoging van het bbl-

[88] https://wetten.overheid.nl/BWBR0003599/2019-07-01

[89] Ministerie van SZW (2024) Stagevergoedingen in cao's 2023

[90] https://www.cpb.nl/hoger-minimumjeugdloon-heeft-geen-nadelig-gevolg-voor-werkgelegenheid

salaris meer studenten in de overgang van het vo naar het mbo kiezen voor een bbl- in plaats van voor een bol-traject.

Naast het verwachte effect, is deze maatregel volgens de meesten ook passend omdat bbl-studenten vooral later in hun opleiding vrijwel zelfstandig werken. Niet alle interviewrespondenten zijn het daarmee eens. Het begeleiden van bbl-studenten vraagt om een investering vanuit bedrijven, waar ze vanuit het onderwijs nauwelijks voor worden gecompenseerd.[91] Dan zou het niet passend zijn om bedrijven daarbovenop te verplichten om bbl-studenten een hoger salaris te bieden. Een alternatief zou zijn om de begeleidingsvraag mee te nemen door in het salaris van bbl-studenten te differentiëren naar leerjaar, om op die manier in het salaris rekening te houden met de begeleidingsbehoefte en bijdrage aan het bedrijfsproces.

Een verschuiving van bol naar bbl vinden verschillende respondenten uit het mbo niet generiek wenselijk, omdat een bbl-opleiding veel discipline vraagt van de student en er minder tijd is voor brede ontwikkeling en burgerschap. Vooral voor jonge studenten is het soms beter om in een bol-traject te starten om zo meer ruimte te krijgen voor brede ontwikkeling en het ontdekken van talenten en interesses. Daarnaast leidt dit effect volgens respondenten niet tot sectorale wijzigingen (van kansarm naar kansrijk), maar alleen tot eerdere inzet van werknemers.

Wel is het volgens sommige respondenten mogelijk dat wanneer er sectorale verschillen worden toegepast in het salaris voor bbl-studenten en het minimumloon in kansrijke sectoren wordt verhoogd, studenten eerder zouden kiezen voor een opleiding in die sector. Daarbij speelt interesse en intrinsieke motivatie echter wel een grote rol, en wordt niet verwacht dat de studiekeuze alleen of vooral op basis van het salaris wordt gemaakt.

Als alternatief voor het verhogen van het salaris noemen een aantal interviewrespondenten een reiskostenvergoeding (studentenreisproduct) voor deze groep studenten. In sommige gevallen wordt hier een afspraak over gemaakt in het arbeidscontract met het leerbedrijf. Toch geven respondenten aan dat bbl-studenten vaak geen reiskostenvergoeding krijgen en dat dat voor sommige studenten een reden is om niet voor een bbl-traject te kiezen. Daarnaast speelt voor studenten mee dat zij zelf een werkgever moeten vinden direct bij de start van de opleiding, wat voor sommigen een hoge drempel is.

7.3 Uitvoerbaarheid en uitvoeringskosten

De uitvoering van het verhogen van het salaris voor bbl-studenten vereist redelijk veel inspanning. Voor de uitvoering zijn instellingen namelijk afhankelijk van leerbedrijven en hun bereidheid en draagkracht om het salaris te verhogen. Wanneer leerbedrijven niet bereid of in staat zijn om de verhoogde lonen te bieden, daalt mogelijk ook het aantal plekken voor bbl-studenten.

Omdat sectoren en bedrijven daarnaast vrij zijn in hun arbeidsvoorwaarden en de hoogte van het salaris dat ze bieden, is het ingewikkeld om te differentiëren in het bbl-salaris voor kansrijke ten opzichte van minder kansrijke sectoren.

[91] Wel kunnen bedrijven gebruik maken van de Subsidieregeling Praktijkleren voor een tegemoetkoming in de begeleidingskosten.

8 Baangaranties

8.1 Achtergrond en invoering maatregel

Baangaranties zijn een kwalitatieve prikkel gericht op het verhogen van de instroom en verminderen van de uitval uit opleidingen in tekortsectoren, door studenten bij hun opleidingskeuze al een garantie op een betaalde baan te bieden. Vaak worden deze aangeboden door combinaties van opleiders en werkgevers, bijvoorbeeld in bbl-trajecten, bedrijfsscholen of (regionale) opleidingsbedrijven. Een bekend voorbeeld hiervan in de techniekssector is REMO West Twente, dat is gestart in 2007. Dit zijn bbl-trajecten op verschillende leerniveaus (2, 3 en 4) waarbij studenten bij een passend bedrijf worden geplaatst en daarnaast hun lessen volgen bij het ROC Twente. Na hun opleiding hebben studenten de garantie om te blijven werken bij het bedrijf van de opleiding. Dit betreft de volgende opleidingsrichtingen: duurzame installaties, metaalbewerken, installatietechniek, mechatronica, werken in elektrotechniek en verspanen.[92]

Een ander voorbeeld is de AanDeBak-garantie, waarbij studenten in Rotterdam-Zuid al bij de start van bepaalde mbo-opleidingen de garantie krijgen op een baan. Deze garantie wordt gegeven vanuit werkgevers die zich hebben aangesloten bij het Nationaal Programma Rotterdam Zuid (NPRZ). Dit zijn zowel bol- als bbl opleidingen. Het doel van de AanDeBak garantie is het verbeteren van de arbeidsmarktpositie van jongeren in Rotterdam Zuid, door het beïnvloeden van opleidingskeuzes van studenten bij de overgang van het vmbo naar het mbo. Het programma probeert jongeren een 'vliegende start' te geven op de arbeidsmarkt. In tegenstelling tot REMO West Twente, zijn de AanDeBak garanties gekoppeld aan een groep mbo-instellingen met opleidingen in verschillende sectoren. Inmiddels doen ruim 100 bedrijven uit 8 bedrijfssectoren mee, die nu jaarlijks ruim 800 AanDeBak-garanties afgeven. Het programma is gestart met garanties in de sector haven in 2012. Daarna is het programma uitgebreid naar techniek, zorg, transport en logistiek, bouw, food, kinderopvang en veiligheid. Daarnaast zijn door po-schoolbesturen voor havo-vwo leerlingen en mbo-4 studenten sinds 2016 100 garanties beschikbaar gesteld als leerlingen kiezen voor een vervolgopleiding aan een van de Rotterdamse pabo's[93]. AanDeBak-garanties staan niet op zichzelf, maar zijn geïntegreerd in een een breed en langdurig LOB-programma vanaf groep 6 tot de opleidingskeuze. De garantie dient in dit programma met name als een extra stimulans om uiteindelijk de keuze te maken voor een opleiding in een tekortsector.

Beide voorbeelden bevatten voornamelijk mbo-opleidingen en zijn op basis van regionale samenwerkingen tussen werkgevers en opleidingen. De AandeBak-garantie laat zien dat het mogelijk is bij een brede groep aan sectoren. Er zijn ook plannen om vergelijkbare initiatieven op te zetten in andere regio's[94]. Maatregelen rondom baangaranties zijn dus niet veelvoudig ingezet in het onderwijs, maar beide initiatieven beslaan meerdere studiegebieden en de AandeBak garantie een bredere groep aan sectoren.

8.2 Doelbereik, doeltreffendheid en effecten maatregel

Een baangarantie heeft een licht-sturend effect op leerlingen die twijfelen tussen twee opleidingen. Leerlingen zullen dus niet gauw een studie kiezen die buiten hun interesseveld ligt

---

[92] https://www.remo-wt.nl/

[93] NPRZ (2023) voortgangsrapportage 2022

[94] Dijkgraaf, R. (2023) Kansrijk opleiden – het verbeteren van de aansluiting tussen het mbo en de arbeidsmarkt.

op basis van een baangarantie, maar nemen het wel in overweging wanneer een opleiding met een baangarantie ook binnen het interessegebied ligt. Op basis van de verschillende onderzoeksmethoden is het dus onwaarschijnlijk dat een baangarantie leidt tot een grote extra instroom in opleidingen met een baangarantie.

In de vignettenstudie zien we dat baangarantie invloed heeft op de studiekeuze, maar dat met name de inhoud van de opleiding de meest relevante factor is. Figuur 14 laat het verschil in de kans dat een opleiding wordt gekozen zien ten opzichte van de eerste voorkeursopleiding met een baankans van 50 procent (de laagste baankans in onze vignetten). De andere kenmerken zijn op gemiddeld gezet (reistijd 0:50, neutrale mening omgeving, reputatie 3 sterren en lesgeld €1.400). Uit de figuur blijkt dat ook bij een hogere baangarantie de kans dat een opleiding wordt gekozen lager is dan de kans dat de eerste voorkeursopleiding wordt gekozen bij een baankans van 50 procent. Hetzelfde geldt voor de ho-opleidingen. De resultaten van de vignettenstudie laten dus zien dat baangarantie een effect heeft op de studiekeuze van leerlingen, al gaat het wel maar om een kleine bijdrage.

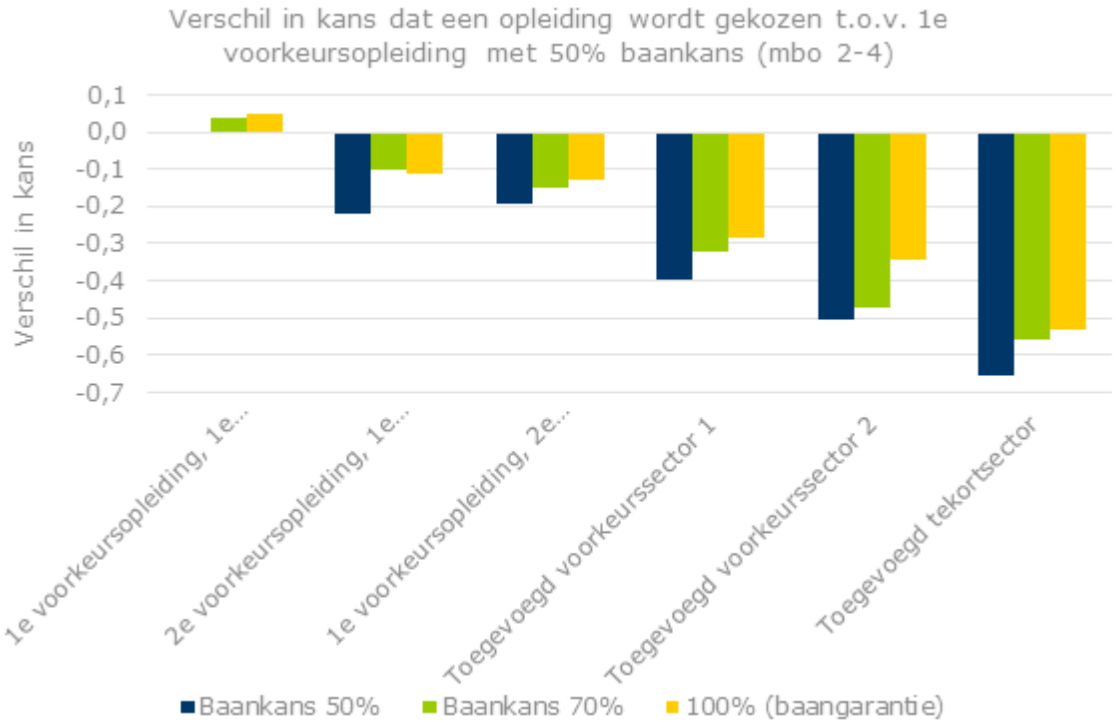

Figuur 14: Interactie tussen inhoud opleiding en baankans mbo

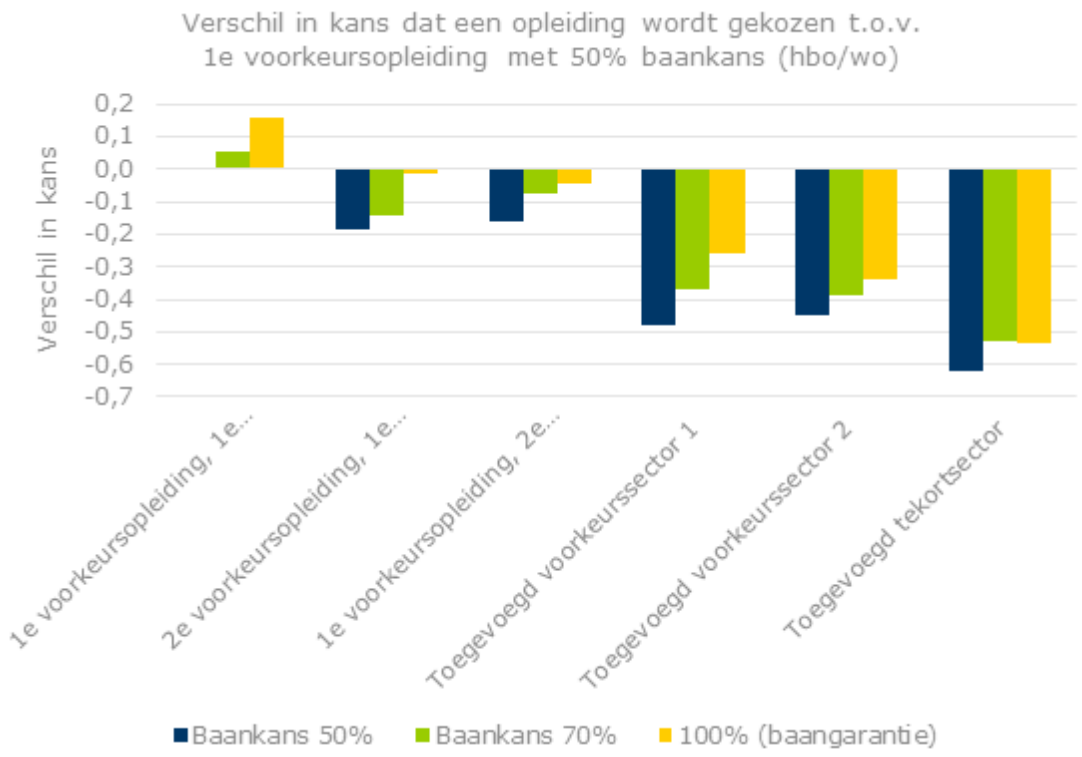

Figuur 15: Interactie tussen inhoud opleiding en baankans hbo/wo

Deze conclusie wordt ook onderbouwd door data met betrekking tot het AanDeBak programma. Onderzoek van SEOR naar o.a. het AanDeBak-programma concludeert op basis van instroomtrends dat het programma maar beperkt effectief is[95]. De trend in instroom in Rotterdam-Zuid, waar het AanDeBak-programma is geïmplementeerd, verschilt maar beperkt met andere regio's in en buiten Rotterdam. Uit eigen analyse concludeert het programma dat er met name een verschuiving van instroom plaats vindt binnen tekortsectoren van niet-AanDeBak-opleidingen naar AanDeBak-opleidingen[96]. Deze observatie geeft ook aan dat het AanDeBak-programma maar een beperkt sturend effect heeft in de studiekeuze. Leerlingen blijven met name binnen de sector waar ze initieel geïnteresseerd waren.

Ook interviewrespondenten zetten vraagtekens bij de effectiviteit van een baangarantie. De garanties worden aangeboden binnen sectoren met een krappe arbeidsmarkt, wat betekent dat ook zonder baangarantie leerlingen snel aan het werk kunnen. Een tegenargument kwam van een respondent die opmerkte dat leerlingen vaak niet in staat zijn om de arbeidsmarkt goed in te schatten. Door dit gebrek aan inzicht kan een baangarantie toch een aantrekkend effect hebben. Een baangarantie heeft dus met name een signaalwerking voor leerlingen. Daarbij merken respondenten ook op dat een baangarantie wel helpt in het voorkomen van uitval nadat de student ingestroomd is in de opleiding.

Meerdere respondenten uit de interviews en focusgroepen geven ook aan dat een baangarantie met name effectief kan zijn voor leerlingen die opgroeien in een omgeving waar veel mensen slechte ervaringen hebben op de arbeidsmarkt. Voor hen kan de baangarantie een goede stimulans zijn om voor een specifieke opleidingsrichting te kiezen. In de vignettenstudie zien we ook dat specifieke groepen vatbaarder zijn voor een baangarantie.

[95] SEOR (2019). BRIDGE: de brug van school naar werk – Eindrapport Monitoring en Evaluatie [seor.nl]

[96] NRPZ Terugblik pijler werk – Jongeren op weg naar een diploma

Toekomstige mbo-studenten met een *laagopgeleide vader* kiezen sneller voor een opleiding met een hogere baankans dan andere toekomstige mbo-studenten. Verder zien we onder mbo-studenten dat vrouwen sneller kiezen voor een opleiding met baangarantie.

We concluderen dus dat een baangarantie op zichzelf maar een beperk effectieve maatregel is om leerlingen te sturen naar tekortsectoren. Binnen het AanDeBak-programma is de baangarantie echter geïntegreerd in een breed en langdurig LOB-programma, waarbij de garantie dient als een extra stimulans om leerlingen te motiveren om te kiezen voor een techniek- of zorgopleiding. Respondenten benadrukken dat deze bredere aanpak essentieel is en dat een baangarantie op zichzelf een veel te laat sturingselement is.

8.3 Uitvoerbaarheid en uitvoeringskosten

De kosten van een baangarantie zijn over het algemeen erg laag, aangezien het geen financieel middel is. Een baangarantie vergt met name nauwe samenwerking tussen sectoren en instellingen, waar kosten aan verbonden zijn. Respondenten geven aan dat een baangarantie vanuit de bedrijven en onderwijsinstellingen goed uitvoerbaar is. De effecten van een baangarantie op de concurrentie tussen bedrijven op de arbeidsmarkt vallen buiten de scope van dit onderzoek. Echter, gezien het geringe aantal baangaranties dat momenteel wordt aangeboden, verwachten we geen grote negatieve effecten.

9 Diplomabonus

9.1 Achtergrond en invoering maatregel

Een diplomabonus is een maatregel waarbij studenten een financiële bonus ontvangen bij de afronding van hun studie. Deze bonus zou naast het sturen op bepaalde studierichtingen studenten ook moeten stimuleren om hun studie te voltooien. In Nederland zijn er, naar ons beste weten, twee instanties waarbij een diplomabonus is ingevoerd. Het eerste voorbeeld betreft het stimuleren van bbl2, bbl3, en bbl4 studenten voor het voltooien van de opleiding in de volgende sectoren: bouw en infra, afbouw, hout en onderhoud en techniek en procesindustrie. In dit geval ontvangen studenten een diplomabonus ter hoogte van €2500 bij het behalen van hun diploma in de periode van 1 september 2021 tot 1 september 2024. Hierbij kunnen werkgevers via een subsidieregeling €2900 aanvragen en die gebruiken om de diplomabonus uit te betalen aan hun afgestudeerde werknemers. Deze subsidieregeling wordt uitgevoerd door de sector zelf, vanuit de cao-partijen.[97] Deze regeling is niet specifiek gefocust op het aansluiten van onderwijsrichtingen op de arbeidsmarkt, maar meer gefocust op het tegengaan van vroegtijdig schoolverlaten.

Een ander voorbeeld van gebruik van de diplomabonus voor bbl2, bbl3 en bbl4 studenten is in de sector dierhouderij, die het gebruikt sinds 2017. Deze regeling werkt grotendeels op dezelfde manier als hierboven beschreven, maar heeft een diplomabonus van €500. Deze bonus wordt uitgegeven door Colland Arbeidsmarkt, een opleidings- en ontwikkelfonds voor de sector Agrarisch en Groen. Het algemene doel van alle subsidieregelingen binnen Colland Arbeidsmarkt is om werknemers goed opgeleid, gemotiveerd en gezond te houden. Het is voor deze specifieke diplomabonus onduidelijk of deze regeling ook arbeidsmarkt meeneemt als aspect.[98] Deze diplomabonus is gekoppeld aan een vergoeding voor de werkgever van €2000. De werknemer moet zelf de diplomabonus aanvragen, in tegenstelling tot het eerste voorbeeld.

Beide voorbeelden zijn gekoppeld aan bbl-opleidingen in het mbo. Deze maatregel is op landelijk niveau ingezet en niet gekoppeld aan een specifieke instelling. Een diplomabonus wordt dus nog weinig ingezet als maatregel, pas sinds een aantal jaar en voor een hele specifieke doelgroep: specifieke sectoren, voor specifieke niveaus bbl-opleidingen in het mbo.

9.2 Doelbereik, doeltreffendheid en effecten maatregel

Op basis van de CBS Microdata brengen we in kaart wat er gebeurt op het moment dat de bbl-opleidingen in de dierhouderij een diplomabonus invoeren. Heeft dit een effect op het aantal (nieuwe) studenten en gediplomeerden op deze opleidingen? Zorgt het ervoor dat huidige studenten vaker hun diploma halen? En zijn er veranderingen te zien in de achtergrondkenmerken van de studentenpopulatie?

Figuur 16 laat zien dat er geen toename te zien is van de instroom in de dierhouderij na invoering van de diplomabonus. Het aantal nieuwe studenten nam in de jaren voorafgaand aan de invoering van de maatregel af, en blijft afnemen in de jaren erna. De diplomabonus lijkt er dus niet in te zijn geslaagd om deze trend te keren.

---

[97] https://www.volandis.nl/kijk-vooruit/subsidies/diplomabonus

[98] https://collandarbeidsmarkt.nl/regeling/subsidieregeling-bbl-opleidingen-dierhouderij/

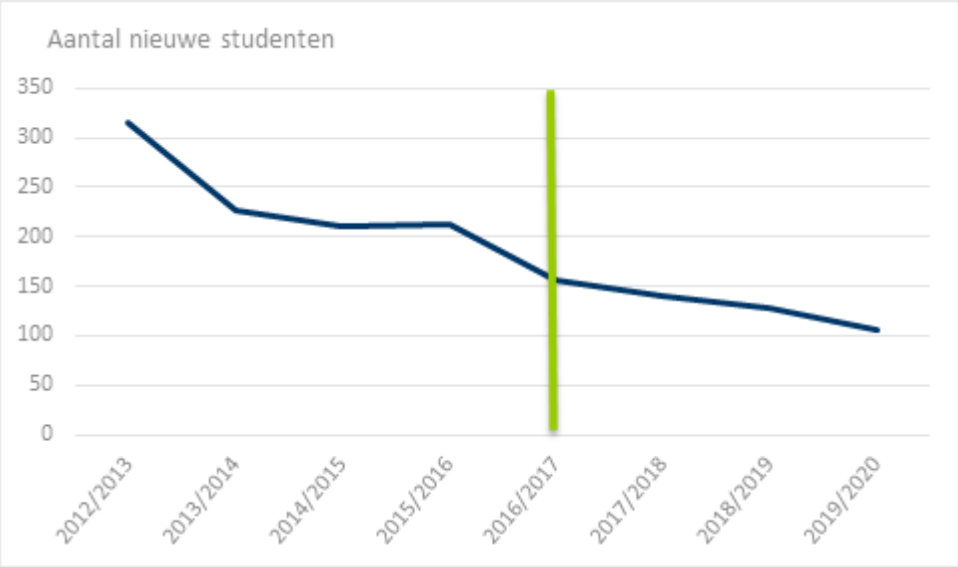

Figuur 16: Aantal nieuwe studenten

Figuur 17 laat zien dat studenten niet vaker hun diploma halen nadat de diplomabonus is ingevoerd. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat de coronacrisis hier mogelijk een rol speelt. Deze heeft waarschijnlijk voor de laatste cohorten in de grafiek ook een grote invloed gehad op het wel of niet behalen van het diploma. Daardoor is het moeilijk om het effect van de diplomabonus te isoleren. Verder is er ook geen effect te zien van de diplomabonus op de achtergrondkenmerken van de studentenpopulatie (niet weergegeven).

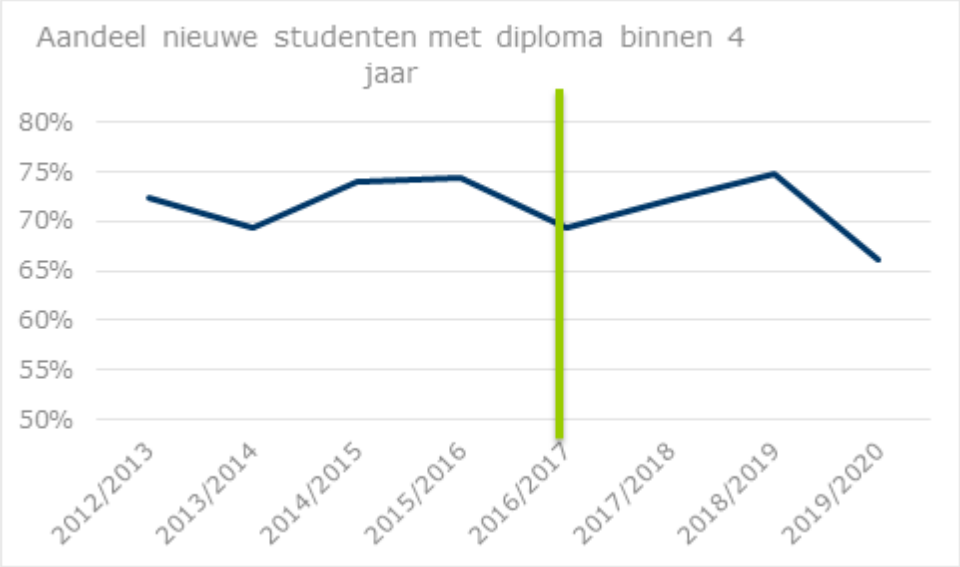

Figuur 17: Aandeel nieuwe studenten met diploma binnen 4 jaar

Een mogelijke diplomabonus was geen onderdeel van de vignetten en de invloed daarvan is dan ook niet te bepalen op basis van de vignetanalyse. Om toch een inschatting te krijgen van de impact van een diplomabonus is de respondenten wel gevraagd welke financiële prikkel de grootste invloed zou hebben op hun studiekeuze, door drie financiële prikkels te rangschikken van 'meeste voorkeur' tot 'minste voorkeur'. De resultaten staan in Figuur 18. Omdat stages een belangrijkere rol spelen in het mbo dan in bijvoorbeeld het wo zijn de resultaten uitgesplitst naar niveau van de gewenste vervolgopleiding. In het hbo en het wo hebben toekomstige studenten de grootste voorkeur voor minder collegegeld, in het mbo

heeft men de grootste voorkeur voor een hogere stagevergoeding. Een diplomabonus wordt in alle niveaus het vaakst onderaan de rangorde geplaatst.

Op de vraag hoe sterk de voorkeur voor hun eerste keuze is vergeleken met hun tweede keuze geeft 69 procent aan (heel) veel voorkeur voor hun eerste keuze te hebben. 28 procent zegt niet veel/niet weinig voorkeur te hebben voor de eerste keuze en 3 procent heeft (heel) weinig voorkeur.

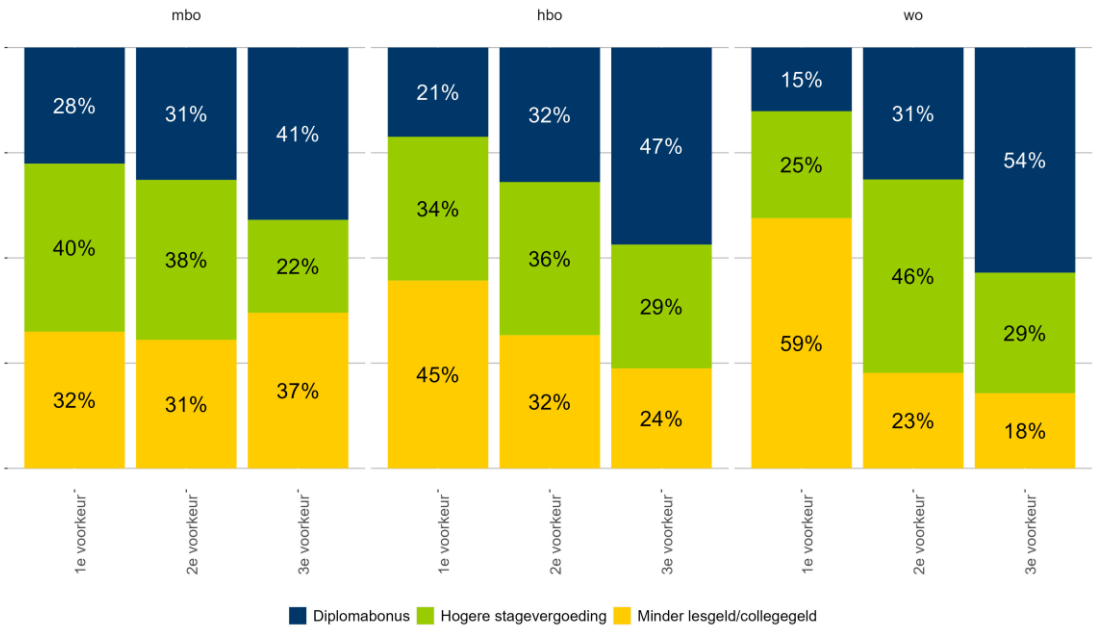

Figuur 18: Voorkeur voor financiële maatregel onder mbo, hbo en wo-studenten

Respondenten verwachten voornamelijk een effect van de diplomabonus op het verminderen van uitval binnen opleidingen en minder op de initiële keuze voor een opleiding. Hierin dient de diplomabonus als stimulans om het diploma te halen, vooral wanneer een student bijvoorbeeld bijna klaar is met de opleiding of wanneer studenten overwegen te stoppen met de opleiding om aan het werk te gaan. Op die manier wordt ook 'groenpluk', waarbij bedrijven studenten werven voordat zij hun diploma hebben gehaald, voorkomen.

Daarbij speelt de hoogte van de bonus een belangrijke rol volgens interviewrespondenten. Afhankelijk van de kosten van de opleiding en het startsalaris heeft een diplomabonus wel of niet enige effect om uitval te voorkomen. Ook de reden van mogelijke uitval speelt hierin een rol: niet alle oorzaken van uitval zijn tegen te gaan met een diplomabonus.

9.3 Uitvoerbaarheid en uitvoeringskosten

De meeste interviewrespondenten, zowel uit het onderwijs als uit bedrijven/sectoren, zijn het erover eens dat bedrijven de diplomabonus zouden moeten bekostigen, en dat dit niet vanuit de overheid moet komen. Het bedrijfsleven heeft namelijk op langere termijn zelf baat bij goed opgeleid en bekwaam personeel. Een aantal interviewrespondenten uit het mbo plaatst daarbij wel de kanttekening dat ze verwachten dat het binnen bepaalde sectoren lastiger is om het gewenste effect van de diplomabonus te behalen vanwege hoge startsalarissen en geldbedragen die bedrijven aan studenten bieden om hen te werven. Dat gaat bijvoorbeeld om de technische sector, waar door commerciële bedrijven startsalarissen worden geboden waar een diplomabonus niet tegenop kan.

10 Warme overdracht of begeleiding van starters

10.1 Achtergrond en invoering maatregel

Warme overdracht en begeleiding heeft als doel om starters zacht te laten landen bij hun eerste werkgever. Deze begeleiding focust zich om starters te ondersteunen bij het ontwikkelen van professionele vaardigheden, maar ook in bredere zin in de organisatie.[99] De warme overdracht en begeleiding van starters in beroepen in tekortsectoren is dus een maatregel die ingrijpt op gedrag later in de keten (van onderwijs naar arbeidsmarkt i.p.v. bij studiekeuze). Dergelijke maatregelen zijn vooral van belang in sectoren waar relatief veel starters de sector snel verlaten, zoals het onderwijs, de zorg en techniek, en richten zich op behoud van werknemers voor tekortsectoren/kansrijke beroepen[100]. Warme overdracht en begeleiding van starters leidt tot meer zelfvertrouwen, minder stress, meer tevredenheid en minder starters die het beroep verlaten[101]. Een (effectief) inductietraject in het onderwijs heeft vijf kenmerken[102]:

1. Werkdrukreductie
2. Enculturatie[103]
3. Professionele ontwikkeling
4. Observatie en begeleiding in de klas
5. Structuur van intervisie en peerfeedback

Sinds 2020 wordt deze warme overdracht en begeleiding in het onderwijs vorm gegeven via de partnerschappen Samen Opleiden. Deze partnerschappen (veelal opleidingsscholen genoemd) bestaan uit lerarenopleidingen, scholen en/of schoolbesturen, in een specifieke regio/locatie. Hier zijn sinds 2020 steeds meer nieuwe partnerschappen bij gekomen. Vanuit de sectorraden, onderwijsorganisaties en het ministerie van OCW is de doelstelling dat in 2030 100% van de studenten wordt opgeleid binnen deze opleidingsscholen. In 2022-2023 is ongeveer 64% procent van de studenten opgeleid via Samen Opleiden.[104]

De voorloper van het platform Samen Opleiden was het project BSL (Begeleiding Startende Leraren). Hierbij ontvingen scholen een subsidie voor het implementeren van driejarige

---

[99] Runhaar e.a., 2022, https://www.platformsamenopleiden.nl/wp-content/uploads/2023/02/Naar-een-kansrijke-inductie-van-startende-leraren.pdf)

[100] Deze maatregelen zijn vooral bekend uit het onderwijs, zoals afspraken over BSL in de recente cao's en samenwerkingen vanuit Samen Opleiden & Professionaliseren. Over de situatie in de zorg zijn wisselende cijfers beschikbaar, zie bv: https://www.azwinfo.nl/nieuws/azw-longread-werknemers-verlaten-sector-zorg-en-welzijn-minder-dan-je-denkt/

[101] Er zijn vooral onderzoeken beschikbaar naar warme overdracht in het onderwijs

[102] Helms-Lorenz e.a., 2018, De driejarige begeleiding van startende leraren in Nederland.

[103] Enculturatie wordt door de BSL tool (ontworpen door de VO-raad) beschreven als het proces waarin startende leraren worden opgenomen in beroeps- en schoolcultuur en actief deel gaat uitmaken van de schoolorganisatie en beroepsgroep.

[104] Landelijk beeld deelname Samen Opleiden & Professionaliseren – Factpack (2023) https://www.platformsamenopleiden.nl/wp-content/uploads/2023/11/SOP-Landelijke-rapportage-2023-100-ambitie.pdf

begeleiding voor startende leraren. Deze subsidie was beschikbaar van 2014 tot 2020.[105] Het BSL-project werd uitgevoerd in zeven regio's in deze periode: Noord-Holland, Wageningen, Utrecht, Zuid-Holland, Tilburg, Noord, Oost, Eindhoven en Nijmegen.[106]

Ook in de zorg- en technieksector wordt op verschillende manieren gewerkt aan de warme overdracht van starters in de vorm van bijvoorbeeld zachte landing en ontwikkeling- en oriëntatieprogramma's, maar over effecten is weinig bekend.

Hoewel warme overdracht en begeleiding bij starters later in de keten zit, geeft het ook een positiever perspectief voor studenten bij de keuze en start van de lerarenopleiding. Dit kan toch ook mogelijk invloed hebben op de studiekeuze. Er zijn inmiddels heel veel partnerschappen door het hele land opgezet om deze warme overdracht en begeleiding te faciliteren voor een grote groep studenten/starters.

10.2 Doelbereik, doeltreffendheid en effecten maatregel

Voor het onderwijs toont onderzoek aan dat het op een adequate wijze begeleiden van startende docenten hun uitval in deze kwetsbare periode kan reduceren[107]. Effectieve inductiearrangementen dragen bij aan een snellere professionele ontwikkeling van startende leraren en aan hun kennis over de formele en informele gang van zaken op de school. Met andere woorden: zij maken zich de kerntaken van het beroep sneller eigen. Daarnaast vermindert een effectief inductietraject stress en vroegtijdige uitval van leraren, doordat het bijdraagt aan hun zelfvertrouwen, ervaren spanningen vermindert en hun tevredenheid met de werkplek vergroot (Harmsen et al., 2019; Harmsen et al., 2018). Tegelijk blijkt uit diverse onderzoeken dat de kwaliteit van de begeleiding van startende docenten achterblijft.[108]

Interviewrespondenten verwachten over het algemeen geen sturende effecten van een warme overdracht op de initiële studiekeuze omdat potentiële studenten nog niet met de overgang naar de arbeidsmarkt bezig zijn. Een warme overdracht wordt door interviewrespondenten wel gezien als een effectieve manier om uitval gedurende de eerste baan te voorkomen, vooral in tekortsectoren waar de werkdruk hoog is. De stap van onderwijs naar de arbeidsmarkt wordt namelijk door veel studenten – zowel in het mbo, hbo en wo – als groot ervaren. Het gebrek aan een zachte landing en goede begeleiding is daarbij regelmatig reden voor uitval. Met name in de zorgsector is begeleiding bij de overgang van onderwijs naar de arbeidsmarkt volgens respondenten belangrijk, maar kan dit vaak niet voldoende geboden worden vanwege personeelstekorten.

In het onderwijs is de afgelopen jaren veel gewerkt aan de begeleiding en ondersteuning van startende leraren, maar één van de interviewrespondenten geeft aan dat op dit vlak binnen scholen nog winst te behalen is in plaats van bovenschoolse organisatie van begeleiding. Daarnaast is met name voor zij-instromers in het onderwijs een inductiefase met begeleiding nodig maar vaak onvoldoende aanwezig of afspraken zijn onduidelijk.

Overigens plaatsen een aantal interviewrespondenten de kanttekening dat niet alleen een warme overdracht, maar veel vaker de werkomstandigheden en de context van de nieuwe

---

[105] https://www.rug.nl/gmw/lerarenopleiding/docs/begeleiding-startende-leraren-eindrapportage-2014-2019.pdf

[106] https://www.begeleidingstartendeleraren.nl/

[107] Ingersoll & Strong, 2011; Helms Lorenz, van de Grift, & Maulana, 2016

[108] Brouwer e.a., 2021 Co-creatie van inductiearrangementen in het mbo, Regioplan 2014, Panteia 2015

werkomgeving een belangrijke factor zijn in de uitval van beginnende medewerkers in verschillende sectoren. Dit wordt met extra aandacht voor de warme overdracht niet aangepakt.

Door mbo-instellingen wordt steeds vaker met behulp van subsidies nazorg geboden aan (kwetsbare) niveau 2-studenten die de overgang maken naar de arbeidsmarkt. De eerste resultaten zijn positief, maar één van de interviewrespondenten geeft aan hierin nog meer de samenwerking te willen opzoeken met bedrijven om zo de overdracht nog steviger neer te zetten.

10.3 Uitvoerbaarheid en uitvoeringskosten

Stages zijn een goede manier om een warme overdracht naar de arbeidsmarkt te garanderen, omdat er zo tijdens de opleiding al contact is tussen onderwijs en bedrijven en er een voorbereidende vorm van overdracht tussen onderwijs en arbeidsmarkt plaatsvindt. Daarbij verloopt de warme overdracht vooral soepel wanneer studenten na het behalen van hun opleiding aan het werk gaan op hun oude stageplek.

Ho- en mbo-studenten geven aan dat het vooral aan de werkgever is om te zorgen voor een goede overdracht en begeleiding. Ze verwachten goed werkgeverschap. Andere interviewrespondenten noemen daarbij ook het belang van de samenwerking tussen werkgevers en onderwijs om zo de uitvoering van de warme overdracht soepel te laten verlopen en de investering te verdelen. Daarbij wordt wel aangegeven dat de begeleidingscapaciteit juist in tekortsectoren, waar een warme overdracht van groot belang is, laag is en de extra begeleidingsvraag vaak zorgt voor een hogere werkdruk.

11 Alternatieve maatregelen

In de interviews en focusgroepen met betrokkenen op beleids- en praktijkniveau en scholieren en studenten is geïnventariseerd welke andere maatregelen respondenten interessant zouden vinden als mogelijke middelen om (aankomend) studenten meer te sturen naar opleidingen in tekortsectoren. Daaruit kwamen verschillende alternatieve maatregelen maar voren. In dit hoofdstuk bespreken we daarvan de maatregelen die door meer dan één respondent zijn genoemd, en die we daarnaast zelf de moeite waard achten om verder te onderzoeken. We hebben hierin kanttekeningen meegenomen die zowel uit de gesprekken als uit de besprekingen met de verschillende klankbordgroepen naar voren zijn gekomen. Onderstaande maatregelen zijn dus te lezen als een opsomming van suggesties voor vervolgonderzoek, en nadrukkelijk niet als alternatieve maatregelen waarvan we kunnen aannemen dat deze effectief zijn. Verder onderzoek, onder andere naar kosten en uitvoerbaarheid, is wenselijk. We hebben de aanvullende maatregelen opgedeeld in vijf clusters, namelijk maatregelen die zich richten op:

- De initiële opleidingskeuze,
- De inrichting van opleidingen
- De bekostiging van het onderwijs
- Arbeidsvoorwaarden en financiële prikkels
- Leven lang ontwikkelen

11.1 Initiële opleidingskeuze

Flexibele profielkeuze

Respondenten geven aan dat er nu al veel studenten 'verloren gaan' voor de tekortsectoren in de profielkeuzefase op het vo. Scholieren maken al vroeg een keuze voor een profiel. Als scholieren makkelijker kunnen switchen van profiel of profielen kunnen combineren (bijvoorbeeld door meer vrijheid te krijgen in keuzevakken), blijft de optie om een opleiding te kiezen in tekortsectoren als de techniek langer een mogelijkheid en sluiten scholieren op hun 14e of 15e nog geen carrièreperspectief uit. Onderzocht zou moeten worden of meer flexibiliteit in profielkeuze geen achteruitgang in aantal techniekstudenten zou kunnen veroorzaken vanwege scholieren die sneller switchen wanneer het techniekprofiel te zwaar blijkt. Een andere mogelijkheid die hiermee samenhangt, is het uitbreiden van het aanbod aan technische profielen op vmbo-locaties. De keuzes voor profielen hangen samen met het beschikbare aanbod. Een uitbreiding van dit aanbod vraagt eventueel om een andere bekostigingsconstructie (zie 11.3).

Bijsturen bij opleidingskeuze: ombuiggesprekken

Dit zijn gesprekken waarin de school of toekomstige onderwijsinstelling de studiekiezer wijst op de beperkte arbeidsmarktperspectieven van de gekozen of te kiezen opleiding. Dit gebeurt tijdens het intakeproces voor de opleiding of tijdens LOB-activiteiten. Daarnaast kan de insteek van een dergelijk gesprek zijn om scholieren kennis te laten maken met opleidingen met een beter arbeidsmarktperspectief die de scholier nog niet in het vizier had maar ook passen bij hun interesses en vaardigheden. Respondenten geven aan dat scholieren niet altijd weten welke opleidingen er allemaal bestaan, en dat de school of toekomstige onderwijsinstelling de blik van de studiekiezer kan verbreden en zo kan bijsturen. In vervolgonderzoek naar deze maatregel is aandacht nodig voor het belang dat opleidingen al dan niet hebben bij dergelijke gesprekken.

Oriëntatieprogramma

Op sommige mbo-instellingen wordt al gewerkt met een breed oriëntatieprogramma voor studenten die nog niet weten wat ze willen. Tijdens zo'n periode van een jaar of korter kunnen instellingen studenten breed kennis laten maken met verschillende sectoren, en hierbij eventueel extra aandacht geven aan opleidingen in tekortsectoren. Daarnaast zijn er bij veel instellingen herorientatieprogramma's of schakelklassen voor studenten die het eerste studiejaar spijt hebben van hun keuze. Over de effectiviteit van dergelijke oriëntatieprogramma's is nog weinig bekend. In april 2024 is een beleidsregel verschenen over domeinoverstijgende oriëntatieprogramma's voor mbo-studenten die nog niet voldoende weten wat ze willen óf die gedurende hun opleiding uitvallen en behoefte hebben aan heroriëntatie. Van deze programma's zal de effectiviteit gemonitord en geëvalueerd worden.

Gerichte voorlichtingscampagnes gericht op duurzaam arbeidsmarktperspectief

Voorlichtingscampagnes voor ouders en studiekiezers kunnen hen helpen om een helder beeld te krijgen van wat beroepen precies inhouden, en wat het arbeidsperspectief van opleidingen is. Bij veel studiekiezers en ouders leven niet-kloppende beelden van beroepen, bijvoorbeeld het beeld dat technische beroepen 'vuile handen' opleveren, en lage salarissen kennen. Voorlichtingscampagnes kunnen zich ook richten op groepen die normaliter ondervertegenwoordigd zijn in de beroepskolom, met een voor hun meer aansprekende boodschap. Een voorbeeld is het benadrukken van het fysieke uitdagende aspect van sommige zorgberoepen om voor meer mannelijke instroom te zorgen of het verbeteren van de status en het imago van de mannelijke leerkracht in het basisonderwijs.

11.2 Inrichting opleidingen

Laagdrempeliger switchen in het mbo

Uit de gesprekken met mbo-studenten kwam naar voren dat het hen zou helpen als ze makkelijk kunnen switchen van opleiding zonder veel opnieuw te hoeven doen. Dit noemen zij ook met het oog op schoolkosten: vaak betekent switchen van opleiding in het mbo, ook binnen een sector, dat de student extra kosten maakt voor leermiddelen. Er worden bijvoorbeeld voor de generieke vakken bij verschillende opleidingen verschillende boeken gebruikt. Respondenten noemen de optie van een heroriëntatietraject, zoals beschreven onder 11.1.3, binnen instellingen als mogelijkheid om switchen makkelijker te maken. Met de ingevoerde beleidsmaatregel oriëntatieprogramma's zal heroriëntatie in het mbo naar verwachting makkelijker worden gemaakt. Ook het aanbieden van sectoroverstijgende keuzedelen wordt genoemd om studenten te helpen laagdrempelig kennis te maken met andere opleidingen. In het hoger onderwijs gelden vergelijkbare vraagstukken, al zijn die niet actief door de respondenten naar voren gebracht. Verder onderzoek is nodig naar hoe veel studenten op dit moment een te hoge drempel ervaren om te switchen en wat er eventueel bovenop de oriëntatieprogramma's nodig is om switchen in het mbo (en hoger onderwijs) laagdrempeliger te maken.

11.3 Bekostiging

Meewegen maatschappelijk belang in bekostiging

Respondenten geven aan dat het belangrijk is dat het voor opleidingen aantrekkelijk wordt om mee te werken aan kansrijk opleiden, ook als dat ten koste gaat van de eigen studentaantallen. Door in de bekostiging van opleidingen ook op basis van maatschappelijk belang te differentiëren, in bijvoorbeeld de prijsfactor (mbo) of bekostigingsniveaus (ho), wordt het

voor instellingen makkelijker en aantrekkelijker om op te (blijven) leiden voor tekortsectoren, ook als er minder studenten instromen. Dit zal niet zozeer directe invloed hebben op opleidingskeuzes van studenten, maar mogelijk wel indirect via het vergroten of instandhouden van opleidingsaanbod en het aantrekkelijker maken van deze opleidingen (bijvoorbeeld via kleinere klassen of meer begeleiding). Daartoe moeten instellingen deze aanpassingen wel doorzetten naar de specifieke opleidingen.

Een meer fundamentele wijziging die door enkele respondenten is genoemd, meer fundamenteel te kiezen voor het bekostigen van onderwijsinstellingen op basis van aan te bieden capaciteit, zodat er overal voldoende aanbod overeind blijft van specifieke opleidingen voor tekortberoepen waar (te) weinig studenten voor staan ingeschreven. Daarbij kan het zowel om bepaalde profielen in het vmbo als om opleidingen in het mbo gaan. Of en hoe dat uitvoering kan krijgen, is niet verder verkend.

11.4 Arbeidsvoorwaarden en financiële prikkels

Betere arbeidsvoorwaarden en in tekortsectoren

Betere arbeidsvoorwaarden worden door veel respondenten genoemd als een stimulerende factor voor de keuze voor een opleiding in tekortsectoren. Studiekiezers zijn bijvoorbeeld door hun persoonlijke omgeving bekend met de arbeidsvoorwaarden en werkdruk in bepaalde sectoren op basis waarvan zij een beeld hebben van het werk in die sector, waardoor zij afgeschrikt kunnen worden. Een hoge werkdruk, zeker in combinatie met een relatief lage beloning, kan voor hen een reden zijn om niet te kiezen voor bepaalde opleidingen.

Stagevergoeding

Een (betere) stagevergoeding voor studenten zou volgens veel respondenten stimuleren een opleiding in tekortsectoren te kiezen en af te maken. De mate waarin studiekiezers op de hoogte zijn van de beschikbare stagevergoedingen bij verschillende stages en in hoeverre het krijgen van een stagevergoeding op dit moment meeweegt voor studenten in hun keuze tussen een opleiding in een tekortsector en een opleiding in een niet-tekortsector is niet onderzocht. In lijn met de eerdere bevindingen uit dit onderzoek is de verwachting dat een hogere stagevergoeding niet sterk zal sturen op de instroom voor opleidingen. Wel lijkt de stagevergoeding voor de respondenten een rol te spelen in hun beeldvorming van het werk in de betreffende sector, en dit zou een extra stimulans kunnen zijn om een opleiding in die sector af te ronden. In het Stagepact MBO 2023-2027 is vastgelegd dat studenten een vergoeding moeten krijgen van het leerbedrijf waarmee ze tenminste de gemaakte kosten kunnen dekken. Interessant zou kunnen zijn om te onderzoeken wat de effectiviteit is van bijvoorbeeld een garantie op een betaalde stage.

Studentenreisproduct bbl

Aanvullend op de verhoging van het salaris voor bbl-studenten die in hoofdstuk 7 is besproken, benoemen met name studenten in de focusgroepen dat het recht op een studentenreisproduct het kiezen voor een BBL-opleiding aantrekkelijker kan maken. Zij geven aan dat de reistijd naar de werkplek en reiskosten samen niet altijd opwegen tegen het bbl-salaris. Op dit moment kunnen bbl-studenten geen aanspraak maken op een studentenreisproduct, door de overheid bekostigd. Wel is er in het Stagepact MBO 2023-2027 de afspraak gemaakt dat studenten met een leerbaan een onkostenvergoeding en daarnaast een arbeidscontract en loon moeten ontvangen.

11.5 Leven lang ontwikkelen

Bewustzijn creëren bij werkgevers

Er zou volgens respondenten meer aandacht moeten zijn voor heroriëntatie van werkenden in plaats van de focus op initiële studiekeuze. Dit zou volgens hen kunnen door bewustzijn te creëren bij werkgevers dat het aannemen van werknemers vanuit omscholing of bijscholing een optie met veel voordelen is.

Laagdrempelige schakeltrajecten voor doorgroeien

Werk zou uitdagend moeten blijven en mensen moeten stappen kunnen blijven zetten. Dit kan volgens respondenten door korte en intensieve schakeltrajecten aan te bieden voor doorstroom naar andere functies binnen tekortsectoren, bijvoorbeeld voor functies binnen het primair onderwijs en voortgezet onderwijs. Het gaat om korte trajecten waarbinnen werknemers zich kunnen ontwikkelen en kunnen doorgroeien naar een andere functie binnen dezelfde sector.

Voordeel op de woningmarkt

Voor werkenden die zich willen laten omscholen richting een tekortsector waarin zij nog niet werkzaam waren, zou een extra stimulans zijn om voordeel te krijgen op de woningmarkt. In een aantal gemeentes geldt op dit moment al een voorrangsregeling voor bijvoorbeeld huurwoningen voor leerkrachten, zorgmedewerkers en politieagenten.

12 Schoolkosten in het mbo

Vijf van de vijftien onderzoeksvragen gaan breder over schoolkosten in het mbo. In maart 2023 is een motie aangenomen in de Tweede Kamer om onderzoek te doen naar de kosten van schoolkosten en leermiddelen, specifiek of de kosten van leermiddelen aspirant mbo-studenten kunnen ontmoedigen voor opleidingen in de tekortsectoren te kiezen.

Om te onderzoeken of de schoolkosten in mbo-sectoren verschillen en of de studiekeuzen van studenten hierdoor worden beïnvloed, hebben we gebruik gemaakt van verschillende onderzoeksmethoden (zie ook paragraaf 1.4):

- Een **secundaire analyse van de schoolkostenmonitor** (2022-2023). Hierdoor kon onder andere worden achterhaald of er verschillen zijn in schoolkosten tussen sectoren.
- **Interviews met leermiddelencoördinatoren**. We hebben vier leermiddelencoördinatoren gesproken over het schoolkosten- en leermiddelenbeleid van mbo-instellingen. Deze gesprekken gingen onder andere over de opbouw en hoogte van de schoolkosten en informatievoorziening rondom de schoolkosten en de terugkoopregeling. Drie leermiddelencoördinatoren waren werkzaam op een ROC en één op een vakschool.
- **Vragen over schoolkosten in de praktijk – en beleidsinterviews.** In de praktijkinterviews met mbo-instellingen en vo-instellingen en in de beleidsinterviews met onder andere JOB, LAKS en de VO-Raad zijn een aantal vragen opgenomen over schoolkosten. Met de MBO-Raad heeft een apart interview plaatsgevonden over de schoolkosten.
- **Vragen over schoolkosten in groepsgesprekken met scholieren en studenten.** Ook in groepsgesprekken met scholieren en studenten zijn een aantal vragen opgenomen over de schoolkosten. Zo is er besproken in hoeverre zij schoolkosten als een drempel of belemmering ervaren.
- De uitkomsten zijn in een **toetsingssessie** voorgelegd aan een vertegenwoordiging van vijf andere leermiddelencoördinatoren. Zij gaven aan zich grotendeels in het hoofdstuk te herkennen, op onderdelen is het hoofdstuk op basis van dit toetsingsgesprek aangescherpt.

12.1 Verschillen in schoolkosten tussen mbo sectoren

12.1.1 Uitkomsten schoolkostenmonitor

Op basis van een secundaire analyse van de data van de schoolkostenmonitor 2022-2023 is achterhaald of er verschillen zijn in de schoolkosten tussen sectoren. De vragen over schoolkosten zijn door 2.096 studenten of ouders ingevuld. De totale schoolkosten (per studiejaar) bestaan uit: vrijwillige bijdrage, leermiddelen en schoolbenodigdheden, ICT en reizen, excursies en extra onderwijsaanbod. Lesgeld of cursusgeld is hier niet in meegenomen.

Gemiddeld hebben ouders en/of studenten 1.432 euro uitgegeven aan schoolkosten in het studiejaar 2022-2023[109]. De schoolkosten zijn redelijk vergelijkbaar in de verschillende

[109] De schoolkosten zijn gerapporteerd door ouders/studenten. In de schoolkostenmonitor 2022-2023 komt naar voren dat opleidingen fors lagere schoolkosten rapporteren (gemiddeld tussen de 390 en 510 euro). Deze discrepantie kan komen doordat aan de opleidingen is gevraagd welke kosten zij zelf in rekening brengen bij ouders of studenten, terwijl aan ouders en studenten is gevraagd welke kosten

sectoren[110]. Een uitzondering is de sectorkamer creatieve industrie en ICT. Studenten in deze sector hebben relatief hoge schoolkosten.

Tabel 8 totale schoolkosten per sector

	Zorg, welzijn en sport	Voedsel, groen en gastvrijheid	Techniek en gebouwde omgeving	Creatieve industrie en ICT	Zakelijke dienstverlening en veiligheid	Handel	Mobiliteit, transport, logistiek, maritiem
€ 0	5%	3%	7%	2%	5%	5%	6%
€1-€500	13%	20%	16%	11%	14%	10%	14%
€501-€1000	21%	17%	21%	14%	19%	26%	24%
€1001-€1500	26%	24%	16%	16%	27%	20%	19%
Meer dan €1500	35%	36%	40%	56%	34%	38%	38%
Gemiddelde kosten	€1383	€1412	€1373	€1786	€1466	€1437	€1466

Hoewel er naast de sector creatieve industrie en ICT geen grote verschillen zijn in de totale schoolkosten tussen sectoren, zijn er wel verschillen in hoe de totale kosten zijn opgebouwd. De vrijwillige bijdrage bedraagt gemiddeld 202 euro en is in de sector zakelijke dienstverlening en veiligheid bijna 100 euro hoger. De kosten van leermiddelen zijn het hoogst voor studenten in de sectorkamer mobiliteit, transport, logistiek en maritiem (gemiddeld 611 euro) tegen gemiddeld een kleine 500 euro. Studenten in creatieve industrie en ICT hebben veel hogere kosten voor ICT-middelen (400 euro meer dan gemiddeld). De gemiddelde kosten voor reizen, excursies en extra onderwijsaanbod bedraagt 127 euro, maar in de sectorkamer voedsel, groen en gastvrijheid is dat het dubbele.

12.1.2 Uitkomsten leermiddelencoördinatoren

De leermiddelencoördinatoren vinden het lastig om een inschatting te geven van verschillen in kosten tussen mbo-sectoren. Ze hebben vaak een beter beeld van de verschillen tussen opleidingen. Twee leermiddelencoördinatoren hebben wel het idee dat techniekopleidingen over het algemeen wat duurder zijn dan opleidingen in andere sectoren. Volgens een van de respondenten komt dit doordat de brancheboeken voor deze opleidingen erg duur zijn en studenten daarnaast ook gereedschap en beschermingsmiddelen moeten aanschaffen (bril, gehoorbescherming). De andere respondent geeft aan dat de kosten van techniekopleidingen hoger zijn doordat studenten een dure laptop moeten aanschaffen. Ook sportopleidingen zijn volgens deze respondenten duurder door de sportspullen die studenten moeten kopen, maar ook door dure excursies. Voor excursies kunnen studenten wel vaak kiezen uit een duurdere of goedkopere optie. Dit geldt ook voor andere opleidingen.

Uit het toetsingsgesprek met de leermiddelencoördinatoren komt naar voren dat er tussen de instellingen flinke verschillen zijn in wat duurdere opleidingen of sectoren zijn. Een dure

---

zij maken. Dit kunnen ook kosten voor een (duurdere) excursie zijn of bijzondere leermiddelen (bijvoorbeeld kappersscharen) die niet verplicht zijn om aan te schaffen.

[110] De sector specialistisch vakmanschap, entree en bovensectoraal zijn buiten de analyse gehouden, aangezien de respons hier erg laag was.

opleidingen bij de ene instelling kan een goedkopere opleiding bij de andere instelling zijn. Dit komt doordat de kosten van een opleiding grotendeels afhangen van de keuzes van het team of instelling. Als opleidingen zelf materiaal ontwikkelen, dan zijn de schoolkosten over het algemeen lager doordat studenten minder leermiddelen van commerciële aanbieders hoeven aan te schaffen. Ook zijn er opleidingen waar studenten materiaal kunnen lenen (zoals laptops of camera's) waardoor ze dit niet zelf hoeven te kopen.

Hoewel sommige brancheboeken erg duur zijn, geven de leermiddelencoördinatoren aan dat deze boeken de kwaliteit van het onderwijs ten goede kunnen komen. De opleiding moet dan een afweging maken tussen de prijs en de kwaliteit van de methode.

Verder komt uit de gesprekken naar voren dat er ook grote verschillen in schoolkosten zijn tussen de leerjaren. In het eerste leerjaar moeten studenten vaak een laptop aanschaffen en maken ze kosten voor boeken en licenties. Deze materialen gebruiken ze ook in de volgende leerjaren, waardoor de kosten dan lager uitvallen. Verder geeft een van de respondenten aan dat de schoolkosten voor entree en niveau 2 over het algemeen lager zijn en bewust laag worden gehouden omdat op deze niveaus meer studenten zitten die financieel kwetsbaar zijn. Door de kosten laag te houden wordt de drempel om onderwijs te volgen kleiner.

12.1.3 Uitkomsten praktijk- en beleidsinterviews

Ook de andere respondenten die we hebben gesproken vinden het lastig om uitspraken te doen over verschillen in schoolkosten tussen sectoren. Wel geven ze aan dat bepaalde *opleidingen* binnen sectoren (bijvoorbeeld paardenhouderij) hoge kosten kunnen hebben. Ook wordt er aangegeven dat de kosten voor leermiddelen bij kleine opleidingen over het algemeen hoger liggen dan bij grotere opleidingen. Voor grotere opleidingen zijn er vaak meer aanbieders van lesmethoden, waardoor de kosten lager liggen. De meeste respondenten hebben het idee dat de verschillen in kosten tussen specifieke *opleidingen* binnen sectoren hoger zijn dan de verschillen in kosten tussen *sectoren*.

12.2 Schoolkosten als belemmering of drempel

In deze paragraaf is uitgewerkt in hoeverre de schoolkosten een belemmering of drempel vormen voor aankomende studenten en of hierin verschillen zijn tussen sectoren.

12.2.1 Uitkomsten schoolkostenmonitor

Het merendeel van de ouders/studenten (63 procent) heeft voorafgaand aan de keuze voor de opleiding niet naar de schoolkosten gekeken. Ook als ze dat wel hebben gedaan, speelt de hoogte van de schoolkosten meestal niet mee in de schoolkeuze. Van het totaal aantal respondenten geeft 6 procent aan dat de hoogte van de schoolkosten heeft meegespeeld in de schoolkeuze.

Binnen de sector techniek en gebouwde omgeving hebben relatief weinig ouders/studenten naar de schoolkosten gekeken. Zie tabel 12.2. Vanwege een kleine respons zijn de sectoren specialistisch vakmanschap, bovensectoraal en entree uit de tabel gehaald.

Tabel 9 Wel of niet vooraf gekeken naar de schoolkosten voordat opleiding is gekozen

	Zorg, welzijn en sport	Voedsel, groen en gastvrijheid	Techniek en gebouwde omgeving	Creatieve industrie en ICT	Zakelijke dienstverlening en veiligheid	Handel	Mobiliteit, transport, logistiek, maritiem
ja	38%	37%	26%	39%	44%	35%	36%
nee	62%	63%	74%	61%	56%	65%	64%
	N= 811	N= 249	N= 246	N= 220	N= 183	N= 167	N= 106

Meer dan de helft van de ouders/studenten vindt de schoolkosten hoog tot zeer hoog. Als het gezinsinkomen lager is, dan vindt men de kosten vaker zeer hoog. Deze ouders/studenten kijken ook vaker naar de schoolkosten voorafgaand aan de studiekeuze.

In de sector zakelijke dienstverlening en veiligheid vinden ouders en studenten de schoolkosten het vaakst hoog tot zeer hoog. Deze ouders en studenten hebben ook vaker een lager gezinsinkomen (minder dan 1800 euro netto per maand), waardoor ze de schoolkosten mogelijk eerder hoog vinden. Hoewel de schoolkosten in de sector creatieve industrie en ICT het hoogst liggen (zie ook paragraaf 12.1) vinden ouders en studenten in deze sector de kosten niet vaker hoog of zeer hoog. Zie tabel 12.3. Dit kan niet worden verklaard door het gezinsinkomen. Het gezinsinkomen van studenten/ouders in de sector creatieve industrie en ICT is niet hoger dan in andere sectoren.

Tabel 10 Mening over hoogte van totale kosten per sector

	Zorg, welzijn en sport	Voedsel groen en gastvrijheid	Techniek en gebouwde omgeving	Creatieve industrie en ICT	Zakelijke dienstverlening en veiligheid	Handel	Mobiliteit, transport, logistiek, maritiem
Zeer laag	3%	3%	7%	5%	2%	5%	2%
Laag	6%	7%	9%	7%	2%	9%	8%
Niet hoog en niet laag	33%	32%	37%	38%	29%	37%	35%
Hoog	45%	45%	37%	36%	49%	37%	38%
Zeer hoog	13%	14%	9%	14%	19%	12%	18%

12.2.2 Uitkomsten praktijk- en beleidsinterviews

In interviews met studenten en medewerkers uit het mbo wordt aangegeven dat schoolkosten niet de belangrijkste drijfveer van studenten zijn bij het maken van een studiekeuze, maar dat het wel gebeurt dat studenten niet starten met een opleiding vanwege hoge kosten, bijvoorbeeld voor een laptop. Een respondent van een mbo-instelling geeft aan dat schoolkosten voor sommige studenten of studiekiezers een drempel is om te studeren, maar dat hier binnen de instelling eigenlijk altijd wel een oplossing voor wordt gevonden.

12.2.3 Uitkomsten leermiddelencoördinatoren

In hoeverre schoolkosten een belemmering vormen om te studeren, is volgens respondenten lastig te zeggen. Wanneer aspirant-studenten besluiten om vanwege de kosten niet te gaan studeren, dan zijn deze studenten ook niet in beeld bij de instellingen. Op de vraag of de schoolkosten een drempel vormen zegt een van de leermiddelencoördinatoren: "Ik zie geen studenten die school verlaten vanwege schoolkosten." Deze instelling houdt de schoolkosten laag door zelf veel materiaal te ontwikkelen en materialen in bruikleen beschikbaar te stellen. Een andere leermiddelencoördinator ziet soms wel dat studenten stoppen vanwege financiële motieven, bijvoorbeeld omdat de inflatie verder is opgelopen of omdat ze thuis moeten helpen. Ook een andere leermiddelencoördinator geeft aan dat er een toename is in het aantal studenten dat vanwege financiële problemen bij de instelling aanklopt.

Ook in het toetsingsgesprek geven de meeste leermiddelencoördinatoren aan dat de schoolkosten een drempel vormen voor studenten. Het mbo-studentenfonds is niet altijd bekend en studenten ervaren soms een drempel om hier gebruik van te maken.

12.2.4 Uitkomsten groepsgesprekken met scholieren en studenten

De meeste studenten hebben niet naar de schoolkosten gekeken voorafgaand aan de opleiding. Deze studenten geven aan dat de schoolkosten geen drempel vormen. Op de vraag waarom ze niet naar de schoolkosten hebben gekeken, geven studenten aan dat ze er niet aan hebben gedacht of dat ze het niet belangrijk genoeg vonden. Ook geven ze aan dat ze nog jong waren toen ze hun studiekeuze moesten maken en dat hun ouders meestal betalen. Daarom hebben ze vooral gekeken welke opleiding ze leuk vonden. Ook een studenten die zelf moet werken om de schoolboeken te kunnen betalen, geeft aan dat dit zijn studiekeuze niet heeft beïnvloed. De studenten denken dat het wel afhangt van je gezinssituatie en of je inwonend of uitwonend bent of je de schoolkosten als drempel ervaart.

12.3 Informatievoorziening over schoolkosten

Deze paragraaf gaat over hoe aspirant-studenten en hun ouders geïnformeerd worden over de hoogte van de schoolkosten en over welke kosten worden gedekt door de school of het stagebedrijf.

12.3.1 Uitkomsten schoolkostenmonitor

Uit de schoolkostenmonitor (2022- 2023) komt naar voren dat ouders en studenten vooral via de nieuwsbrief en de website van de instelling worden geïnformeerd over de schoolkosten. Informatievoorziening over de schoolkosten vindt minder vaak plaats via bijvoorbeeld de schoolgids of een ouderavond. Een derde van de ouders/studenten geven aan dat ze niet zijn geïnformeerd over de hoogte van de schoolkosten en de helft geeft aan dat ze niet zijn geïnformeerd over de besteding van de schoolkosten.

Over het algemeen zijn studenten en ouders neutraal over de informatie die ze ontvangen. Ouders en studenten die ontevreden zijn geven aan dat de mbo-instelling niet voldoende toelicht welke kosten er gemaakt moeten worden om de opleiding succesvol af te kunnen volgen.

12.3.2 Uitkomsten leermiddelencoördinatoren

Studenten en hun ouders worden volgens de leermiddelencoördinatoren op verschillende manieren geïnformeerd over de schoolkosten. Op de website van de instelling staat meestal een indicatie van de schoolkosten van de betreffende opleiding. Ook bij een open dag of

voorlichting wordt meestal een indicatie van de schoolkosten gegeven. Dit gebeurt op basis van de voorgaande jaren. Volgens de respondenten is dit een realistische indicatie.

Tussen de opleidingen zijn er verschillen in wat zij opnemen in hun berekening van de schoolkosten. Zo nemen sommige opleidingen geen laptop mee in de berekening, terwijl dit wel nodig is om de opleiding te kunnen volgen. Andere opleidingen nemen het gehele bedrag voor een laptop op in de berekening van de schoolkosten van het eerste studiejaar. Er zijn ook instellingen die in de berekening elk jaar een vast bedrag voor een laptop reserveren (bijvoorbeeld 150 euro per jaar). Omdat studenten soms al een laptop hebben, hoeven ze niet altijd extra kosten voor een nieuwe laptop te maken. Voor studiekiezers kan het lastig zijn om de schoolkosten van verschillende opleidingen met elkaar te vergelijken, omdat de berekening op een andere manier is opgebouwd.

Een exacte lijst met materialen en de kosten is vaak pas beschikbaar als de student zich heeft ingeschreven voor de opleiding. Per instelling verschilt het wanneer studenten de leermiddelenlijst ontvangen. Bij sommige instellingen is dit voor de zomervakantie en bij andere instellingen is dit in de zomervakantie. Een van de leermiddelencoördinatoren geeft aan dat ze studenten soms bewust vragen om nog even te wachten het aanschaffen van de leermiddelen, bijvoorbeeld omdat de student mogelijk in aanmerking komt voor een vrijstelling.

12.3.3 Uitkomsten praktijk- en beleidsinterviews

Een van de respondenten geeft aan dat opleidingen soms duidelijker kunnen communiceren over welke leermiddelen verplicht zijn en welke optioneel zijn. Doordat het voor studenten niet altijd duidelijk is welke materialen optioneel zijn en wat niet, schaffen ze soms per ongeluk alle materialen aan terwijl ze alleen de verplichte materialen willen kopen.

Verder mogen opleidingen alleen specificaties van een leermiddel (bijvoorbeeld van een rekenmachine) geven en mogen ze geen specifiek leermiddel voorschrijven. Doordat het portal waar studenten hun leermiddelen bestellen op basis van de specificaties vaak dure producenten aanraadt zijn studenten duurder uit. Opleidingen kunnen duidelijker communiceren dat studenten deze materialen ook elders kunnen aanschaffen.

12.3.4 Uitkomsten groepsgesprekken met scholieren en studenten

Uit de interviews met studenten komt naar voren dat studenten de informatie over de schoolkosten niet altijd goed weten te vinden. Een van de studenten zegt hierover: "Je weet bij kiezen opleiding alleen dat je schoolgeld moet betalen, maar de kosten van boeken hoor je pas later. De hoogte van kosten wordt niet gecommuniceerd."

Wat verder opvalt is dat studenten verschillende ideeën hebben over het bindende karakter van de leermiddelenlijsten. Een van de studenten zegt hierover: "bij wet moet je verplicht de gehele boekenlijst kopen". In dit groepsgesprek geven studenten aan dat er ook niet circulair gebruik wordt gemaakt van leermiddelen (tweedehands, bibliotheek) aangezien ze "verplicht zijn om de gehele boekenlijst te kopen".

12.4 Kosten die gedekt moeten worden door school of stage-bedrijf

In het servicedocument schoolkosten (2018) zijn afspraken vastgelegd over wie welke leermiddelen moet aanschaffen. Zo zijn mbo-instellingen verantwoordelijk voor de basisuitrusting op school (zoals kopieerapparaten en computers) en bijzondere leermiddelen om tijdens de lessen te gebruiken (zoals kappersscharen). Studenten mogen hun eigen bijzondere leermiddelen aanschaffen, maar zijn hier niet toe verplicht. Wel moeten zij zorgen

voor de leermiddelen die ze nodig hebben om de lessen voor te bereiden, zoals boeken en schrijfgerei.

In het stagepact (2023) zijn afspraken gemaakt over de kosten voor een stage. Hierin is vastgelegd dat de onkostenvergoeding ten minste de kosten moet dekken om stage te kunnen lopen bij een bedrijf, inclusief VOG en reiskosten als deze niet op een andere manier worden vergoed.

12.4.1 Uitkomsten leermiddelencoördinatoren

Drie leermiddelencoördinatoren geven aan dat studenten geen kosten maken die gedekt zouden moeten worden door de school of het leerbedrijf. Volgens de respondenten is in het servicedocument helder uiteengezet welke kosten gedekt moeten worden door de school, het stagebedrijf en de studenten. De andere leermiddelencoördinator denkt dat het binnen haar instelling soms nog wel gebeurt dat studenten schoolkosten maken voor leermiddelen die gedekt moeten worden door de school. Volgens haar komt dit doordat niet alle teams bekend zijn met de afspraken die in het servicedocument zijn vastgelegd. Ook vinden sommige opleidingen het belangrijk dat studenten hun eigen bijzondere leermiddelen zoals koksmessen zelf aanschaffen en het vraagt volgens deze respondent echt om een "cultuuromslag" om deze middelen van de lijst te krijgen. Opleidingen mogen de materialen wel aanraden, maar niet verplichten. Verder geeft deze respondent aan dat het ook kan gebeuren dat een docent tijdens de les aangeeft dat studenten materialen moeten aanschaffen die niet op de lijst staan. Hier heeft de instelling weinig zicht op.

In het toetsingsgesprek geven de leermiddelencoördinatoren aan dat het servicedocument niet altijd duidelijkheid biedt en dat er soms nog grijze gebieden zijn. Zo is het servicedocument volgens de leermiddelencoördinatoren niet voldoende meegegroeid met de digitalisering van het onderwijs, zoals het *bring your own device*-beleid en het gebruik van digitale platforms in het mbo. Sommige leermiddelencoördinatoren geven aan dat deze grijze gebieden duidelijker moeten worden en vinden beleidsruimte niet wenselijk als het om schoolkosten gaat. Andere leermiddelencoördinatoren vinden dat het huidige servicedocument voldoende kaders biedt en waarderen dat het servicedocument wijdverspreid en bekend is in het mbo.

12.4.2 Uitkomsten praktijk- en beleidsinterviews

Zowel JOB als de MBO-Raad zijn bekend met casussen waarbij de student kosten maakt die door de instelling of het stagebedrijf gedekt zouden moeten worden, bijvoorbeeld voor gereedschap of een VOG. Zowel JOB als de MBO-Raad geven aan dat er soms sprake is van 'grijs gebied' waarbij het voor studenten niet altijd duidelijk is door wie de kosten (voor bijvoorbeeld een rijbewijs of veiligheidscertificaat) gedekt moeten worden.

12.5 Kosten voor ongebruikte leermiddelen en terugkoopregeling

Mbo-studenten geven gemiddeld 468 euro uit aan leermiddelen, zoals kosten of borg voor studieboeken, rekenmachine, gymspullen, huur voor een kluis, gereedschappen, materialen en de BPV/stage. In deze paragraaf gaan we in op de vraag in hoeverre studenten ook kosten maken voor leermiddelen waarvan achteraf blijkt dat ze die niet nodig hebben.

Daarnaast gaan we in op de bekendheid en communicatie rondom de terugkoopregeling ongebruikte leermiddelen. In 2022 reageerde minister Dijkgraaf met een Kamerbrief op twee moties over schoolkosten in het mbo: de motie van Özdil en Kuik over het stimuleren van instellingen om ongebruikte leermiddelen terug te nemen en de motie van El Yassini en Kwint

over het verplichten van scholen om lesmaterialen terug te kopen die niet gebruikt zijn ter ondersteuning van de les.

De afspraak is gemaakt dat iedere mbo-instelling vanaf studiejaar 2021-2022 een regeling ongebruikte leermiddelen moet hebben ingesteld.

12.5.1 Uitkomsten leermiddelencoördinatoren

Alle leermiddelencoördinatoren geven aan dat de terugkoopregeling voor ongebruikte leermiddelen op school is ingevoerd. De terugkoopregeling ongebruikte leermiddelen wordt volgens de leermiddelencoördinatoren actief onder de aandacht gebracht bij studenten. Dit gebeurt onder andere door de regeling op de website, een intern portaal of op schermen in de school te projecteren. Volgens een van de leermiddelencoördinatoren is het niet nodig dat studenten allemaal bekend zijn met de regeling, maar is het belangrijker dat ze goed worden verwezen.

Volgens de leermiddelencoördinatoren komt het niet vaak voor dat studenten kosten maken voor leermiddelen die niet worden gebruikt. Een respondent denkt dat dit vooral komt doordat studenten steeds vaker pas materialen aanschaffen op het moment dat ze het nodig hebben. Door de "vandaag besteld morgen in huis mentaliteit" gaan studenten anders om met de leermiddelenlijsten dan een paar jaar geleden.

De andere leermiddelencoördinatoren geven aan dat door goede evaluatie en monitoring er alleen materialen op de leermiddelenlijsten staan die studenten ook echt nodig hebben. Sommige instellingen of opleidingen zijn hier meer alert op dan anderen. Een van de instellingen evalueert aan het einde van het studiejaar met betrokkenen van de opleiding en met studenten de leermiddelenlijst. Dit helpt om kritisch naar de leermiddelenlijsten te kijken en om materialen die niet of nauwelijks worden gebruikt van deze lijst te halen. Een andere respondent geeft aan dat er tussen teams grote verschillen zijn: sommige teams zijn heel kritisch op hun leermiddelenlijst en proberen de kosten zo laag mogelijk te houden, maar er zijn ook teams die hier minder aandacht aan besteden. Volgens deze respondent helpt het als de teammanager hier veel waarde aan hecht, maar ook degene die de lijst opstelt speelt hier een belangrijke rol in.

De leermiddelencoördinatoren geven aan dat er binnen de instelling een aantal keer een melding is gedaan van ongebruikte leermiddelen. In de meeste gevallen bleek de melding ongegrond. Bij een van de instellingen onderzocht de studentenraad of er sprake was van een ongebruikt leermiddel. In een paar gevallen is het leermiddel voor de gehele klas teruggekocht door de opleiding. De leermiddelencoördinatoren geven aan dat het niet nodig is dat elke student apart een aanvraag indient. Als blijkt dat een leermiddel ongebruikt is dan ontvangen alle studenten die daar recht op hebben hun geld terug. Het terugkopen van de leermiddelen wordt vaak bekostigd uit het teambudget van de opleiding.

Twee leermiddelencoördinatoren geven aan dat de terugkoopregeling ervoor zorgt dat opleidingen kritischer naar hun leermiddelenlijsten gaan kijken, ze willen immers niet het risico lopen om leermiddelen weer terug te moeten kopen. Verder geeft een van de respondenten aan dat deze regeling soms "gekke dingen naar bovenbrengt", bijvoorbeeld een leermiddel dat niet al een paar jaar niet meer wordt gebruikt maar nog steeds op de lijst staat. Een andere respondent geeft aan dat niet zozeer de terugkoopregeling, maar eerder het servicedocument schoolkosten ertoe heeft bijdragen dat de opleidingen kritischer naar de leermiddelenlijsten kijken.

12.5.2 Uitkomsten praktijk- en beleidsinterviews

JOB geeft aan dat studenten ondanks de terugkoopregeling nog steeds geregeld kosten maken voor ongebruikte leermiddelen. Volgens JOB moeten instellingen kritischer naar hun leermiddelenlijsten kijken om te voorkomen dat studenten materialen aanschaffen die ze niet nodig hebben. Ook wordt er aangegeven dat de terugkoopregeling nog niet 'vlekkeloos' verloopt. Dit komt volgens JOB doordat scholen zelf de voorwaarden mogen bedenken en ongebruikte leermiddelen op verschillende manieren definiëren of 'onrealistische' eisen stellen, bijvoorbeeld dat een boek nog in de verpakking moet zitten.

12.5.3 Uitkomsten groepsgesprekken met scholieren en studenten

Ook studenten geven aan dat zij soms kosten maken voor leermiddelen die ze niet gebruiken. Zo geeft een van de respondenten aan dat hij werd verplicht om een licentie te kopen terwijl hij al een vrijstelling voor het vak had. Volgens de respondenten komt het ook voor dat licenties en boeken nauwelijks worden gebruikt omdat docenten vooral eigen materiaal gebruiken. Een van de studenten zegt hierover: "je kijkt ergens vaak maar kort in en dan gaat de docent verder met zijn eigen materiaal".

Enkele studenten gaven aan dat ze geen kosten maken voor ongebruikte leermiddelen doordat ze wachten met het aanschaffen van de leermiddelen totdat het vak start. Bij aanvang van een vak maken ze de afweging of ze het materiaal daadwerkelijk nodig hebben. Geen van de studenten die we hebben gesproken heeft persoonlijke ervaring met de terugkoopregeling en het merendeel van de studenten was ook niet bekend met de regeling.

12.6 Oplossingen om financiële belemmering weg te nemen

In deze paragraaf gaan we in op de tegemoetkoming schoolkosten vanuit het mbo-studentenfonds en andere oplossingen die voorhanden zijn of gewenst zijn om financiële belemmeringen weg te nemen.

Het mbo-studentenfonds is een regeling voor (onder andere) minderjarige BOL-studenten van wie de ouders en verzorgers de verplichte boeken, leermiddelen en andere schoolkosten niet kunnen betalen. Deze steun kan financieel zijn, dan ontvangen ouders of studenten geld. De school mag er ook voor kiezen om de benodigdheden in bruikleen te geven of voor de student te kopen. Een student komt in aanmerking voor een bijdrage in onderwijsbenodigdheden als:

- De student kan aantonen dat die niet genoeg geld heeft om de onderwijsbenodigdheden te kopen.
- De student een BOL-opleiding volgt
- De student jonger is dan 18 jaar. De student vraagt een vergoeding aan bij hun mbo-school.

12.6.1 Uitkomsten schoolkostenmonitor

Uit de meest recente schoolkostenmonitor komt dat het overgrote deel van de ouders en studenten (89%) geen tegemoetkoming voor de schoolkosten ontvangt. Ouders en studenten die wel een tegemoetkoming ontvangen krijgen geld en/of materialen zoals boeken, kleding of een laptop. Zowel de ouders/studenten die geld ontvangen als de ouders/studenten die materialen/spullen ontvangen, geven aan dat ze dit voornamelijk van familie of andere organisatie (voornamelijk de werkgever) ontvangen.

Aan de ouders/studenten die geld ontvangen is gevraagd waar ze dit geld aan uitgeven. De meeste ouders gebruiken het geld om de studieboeken, materialen en ICT-benodigdheden zoals een laptop of een koptelefoon te kunnen betalen.

Ten slotte geeft meer dan de helft van de ouders en studenten (54%) aan geen informatie van de mbo-instelling te hebben ontvangen over financiële ondersteuning, 17% van de ouders/studenten heeft wel informatie ontvangen en 29% weet het niet (meer).

12.6.2 Uitkomsten praktijk- en beleidsinterviews

Om financiële belemmeringen weg te nemen geven meerdere respondenten aan dat het goed zou zijn als de leermiddelen in het mbo gratis zouden worden. Een respondent van de MBO-Raad geeft aan dat het merkwaardig is dat leerlingen die havo en vwo doen gratis schoolboeken krijgen, maar leeftijdsgenootjes die op het mbo zitten zelf voor hun schoolboeken moeten betalen. Op havo, vwo én op het mbo zijn scholieren en studenten bezig met het behalen van hun startkwalificatie. Daarom zouden mbo-studenten onder de 18 jaar ook gratis schoolboeken moeten krijgen.

Verder wordt er aangegeven dat in het mbo het gebruik van tweedehands materiaal meer gestimuleerd kan worden. In het hoger onderwijs is dit veel gebruikelijker. Het gebruik van tweedehands materiaal is door de opkomst van online licenties wel lastiger geworden.

Over het studentenfonds zegt JOB dat de informatievoorziening rondom het fonds eenvoudiger en beter kan. Aspirant-studenten denken soms ten onrechte dat ze via JOB een aanvraag bij het studentenfonds kunnen indienen. Het is voor studenten dus nog niet altijd duidelijk dat ze een aanvraag voor het studentenfonds bij de instelling moeten indienen. Daarnaast duurt het volgens JOB soms lang voordat een vraag wordt goedgekeurd.

12.6.3 Uitkomsten leermiddelencoördinatoren

In de interviews dragen de leermiddelencoördinatoren verschillende ideeën aan om financiële belemmeringen en drempels voor studenten weg te nemen. Zo geven de leermiddelencoördinatoren aan dat het goed zou zijn als de overheid de leermiddelen tot 18 jaar of tot het behalen van een startkwalificatie gratis zou maken. Verder wordt er aangegeven dat het goed zou zijn om het mbo-studentenfonds verder uit te bereiden. Er zijn nu studenten die (net) niet in aanmerking komen voor het studentenfonds, maar dit wel nodig hebben.

Ook geven de leermiddelencoördinatoren aan dat onderwijsinstellingen zelf kunnen proberen om de schoolkosten zo laag mogelijk te houden door: zelf lesstof te ontwikkelen, meer te werken met open content, materiaal aan studenten uit te lenen en tweedehands middelen te stimuleren. Ook geeft een van de leermiddelencoördinatoren aan dat hij graag zou werken met dynamische leermiddelenlijsten, waarbij studenten materiaal pas bestellen op het moment dat ze het nodig hebben en niet aan het begin van het jaar alle materialen in één keer kopen. Ook zouden de leermiddelencoördinatoren graag willen dat de licenties voor boeken flexibeler zouden zijn. Nu moeten studenten soms voor een langere periode een licentie aanschaffen (bijvoorbeeld voor twee jaar) terwijl ze de licentie niet twee jaar nodig hebben of toch besluiten te stoppen met de opleiding.

Tussen de instellingen en opleidingen zijn wel verschillen in of zij het gebruik van zelfontwikkeld materiaal stimuleren.

12.6.4 Uitkomsten groepsgesprekken met scholieren en studenten

Om de financiële drempels te verlagen geven studenten aan dat het goed zou zijn om de schoolkosten te verlagen of gratis te maken. Studenten denken niet dat het verlagen van de

kosten hun keuze voor een opleiding zou beïnvloeden. Dit is volgens de studenten ook niet wenselijk. Ze benadrukken dat het belangrijk is dat studenten een keuze maken voor een opleiding die ze interessant vinden en niet omdat de opleiding goedkoper is.

12.7 Conclusie

We hebben geen aanwijzingen gevonden dat verschillen in schoolkosten tussen sectoren mbo-studenten ontmoedigen om een opleiding in een tekortsector te kiezen. Ten eerste zijn er gemiddeld slechts kleine verschillen in de totale schoolkosten tussen de mbo-sectoren. Alleen in de sector creatieve industrie en ICT liggen de totale schoolkosten gemiddeld iets hoger. Er zijn wel verschillen tussen sectoren in de opbouw van de schoolkosten. Op basis van de interviews is het waarschijnlijk dat de verschillen in schoolkosten tussen opleidingen binnen sectoren groter zijn dan tussen de sectoren.

Ten tweede kijkt het merendeel van de ouders/studenten voorafgaand aan de studiekeuze niet naar de schoolkosten. Ongeveer 1 op de 20 studenten/ouders laat de schoolkosten wél meewegen in de studiekeuze. Waarschijnlijk laten ouders en studenten met een lager inkomen de schoolkosten vaker meewegen: zij kijken vaker naar de schoolkosten voorafgaand aan de studiekeuze en vinden de schoolkosten ook vaker hoog tot zeer hoog.

Verder hebben we in dit hoofdstuk gekeken naar in hoeverre de schoolkosten en de informatievoorziening daarover in het algemeen een belemmering vormen voor studenten. Een derde van de ouders/studenten geeft aan dat ze niet zijn geïnformeerd over de hoogte van de schoolkosten. Dit komt niet overeen met het beeld dat de leermiddelencoördinatoren schetsen, namelijk dat ouders en studenten op verschillende manieren en op verschillende momenten in het keuzeproces worden geïnformeerd. Een exact overzicht van de leermiddelen (leermiddelenlijst) en de bijbehorende kosten wordt vaak wel pas verstrekt nadat de aspirant-student zich heeft ingeschreven voor de opleiding. Toch verdiepen studenten zich ook niet altijd in de schoolkosten voordat zij een opleiding kiezen. In de interviews gaven meerdere studenten aan dat ze niet naar de schoolkosten hadden gekeken omdat ze hier niet aan hebben gedacht, het niet belangrijk vonden of omdat hun ouders betalen.

Opleidingen verschillen in wat zij meenemen in hun berekening van de schoolkosten. Zo wordt een laptop niet altijd meegenomen in de berekening van de totale kosten, terwijl studenten wel een laptop nodig hebben voor de opleiding. Dit maakt het voor studiekiezers lastig om de schoolkosten van verschillende opleidingen goed met elkaar te vergelijken.

Niet alleen de student maar ook de instellingen en stage-bedrijven moeten leermiddelen aanschaffen. Wie welke leermiddelen moet aanschaffen is vastgelegd in het servicedocument schoolkosten (2018). Het servicedocument is breed bekend in het mbo en biedt op hoofdlijnen voor alle betrokkenen voldoende kaders. Er zijn wel een aantal grijze gebieden, onder andere door de digitalisering van het onderwijs. De meningen zijn verdeeld hoe wenselijk beleidsruimte op dit terrein is of dat nadere afspraken nodig zijn.

Om te voorkomen dat studenten kosten maken voor ongebruikte leermiddelen, moeten alle mbo-instellingen vanaf het studiejaar 2021-2022 een regeling voor ongebruikte leermiddelen opstellen. Die regeling houdt in dat een instelling leermiddelen van studenten moeten terugkopen als ze niet zijn gebruikt ter ondersteuning van de les. Alle leermiddelencoördinatoren gaven aan dat hun instelling een terugkoopregeling heeft, die ook actief wordt gepromoot onder studenten, bijvoorbeeld via de website, een intern portaal of schermen op school. De meeste leermiddelencoördinatoren zien ook dat de regeling ervoor heeft gezorgd dat teams kritischer naar hun eigen leermiddelenlijsten kijken, waardoor er minder vaak leermiddelen op de lijst staan die niet of nauwelijks worden gebruikt. In de focusgroepen gaven meerdere studenten aan dat ze inderdaad kosten maken voor leermiddelen die ze niet

of nauwelijks gebruiken. De meeste studenten waren echter niet bekend met de regeling en geen van hen had ervaring met de terugkoopregeling.

Tot slot is verkend wat er momenteel wordt gedaan en wat er nog meer gedaan kan worden om financiële belemmeringen voor mbo-studenten weg te nemen. Meerdere respondenten geven aan dat financiële belemmeringen weggenomen kunnen worden door leermiddelen gratis te maken, net als in het voortgezet onderwijs. Ook geven de leermiddelencoördinatoren aan dat onderwijsinstellingen en teams schoolkosten kunnen verlagen door zelf lesstof te ontwikkelen, meer te werken met open content, materiaal uit te lenen en gebruik van tweedehands middelen te stimuleren. Deze maatregelen zijn gericht op alle opleidingen en niet op specifieke tekortsectoren. Dergelijke maatregelen kunnen financiële drempels wegnemen, maar dit zal de keuze voor een opleiding waarschijnlijk niet of nauwelijks beïnvloeden.

13 Conclusies

13.1 Hoofdconclusie

Voor de sturende maatregelen die in dit onderzoek zijn onderzocht kan de doeltreffendheid niet worden aangetoond. Voor maatregelen waarvoor kwantitatief bewijs beschikbaar is zien we geen verhogend effect op instroom, voor maatregelen met vooral kwalitatief bewijs is naar verwachting ook geen verhogend effect op instroom te zien. Hiermee zijn de maatregelen per definitie ook niet doelmatig. Alleen verhoging van het salaris in het BBL heeft enig effect op het verhogen van instroom in opleidingen. De verklaring die wij op basis van theoretisch model plausibel vinden, is dat veel maatregelen gericht zijn op het wegnemen van (financiële) barrières om een bepaalde opleiding te doen, maar weinig tot niks doen aan de onderliggende intentie die leidt tot studiekeuze. Al onze onderzoeksmethodes laten zien dat financiële prikkels rondom kosten van de opleiding geen bewezen effect hebben op instroom, of het nou gaat over collegegeld, lesgeld of schoolkosten. Diplomabonus, warme overdracht en baangarantie leiden ook niet per sé tot meer instroom in de opleiding, maar kunnen wel bijdragen aan het voorkomen van uitval uit de opleiding. Baangaranties hebben in de vignettenstudie een positief effect op studiekeuze, maar dit effect is zeer klein in vergelijking met de invloed van de inhoud van de studie. Diplomabonus, warme overdracht en baangarantie hebben wel een, zij het indirect effect op de mogelijke instroom op de arbeidsmarkt.

We concluderen echter ook, op basis van bestaande literatuur, onze interviews en de vignettenstudie, dat studiekeuze wel – maar niet makkelijk - beïnvloedbaar is. De belangrijkste factor die studiekeuze beïnvloedt, is het beeld dat studenten van de studie en het daaropvolgende beroep hebben. Het gaat hierbij nadrukkelijk niet om concrete kosten van de opleiding, baankansen en later salaris, maar om het beeld dat studenten hebben van de inhoud van hun studie, het latere beroep, de primaire en secundaire arbeidsvoorwaarden en de arbeidsomstandigheden. Dit beeld komt niet altijd overeen met de werkelijkheid. Deze beelden zijn te beïnvloeden door loopbaanoriëntatie en voorlichting. Deze beïnvloeding is uitdagend omdat beelden van leerlingen al op zeer vroege leeftijd ontstaan en sterk gestuurd worden door hun sociale omgeving.

Er zijn geen aanwijzingen gevonden dat verschillen in schoolkosten mbo-studenten ontmoedigen om een opleiding in een tekortsector te kiezen. De schoolkosten in tekortsectoren zijn over het algemeen niet hoger dan de schoolkosten in andere sectoren. Bovendien kijkt het merendeel van de ouders en studenten voorafgaand aan de keuze voor een opleiding niet naar de schoolkosten. Ook als ze dit wel doen, dan spelen de schoolkosten meestal niet mee in de keuze voor een opleiding. Waarschijnlijk laten ouders en studenten met een lager inkomen de schoolkosten wel vaker meewegen: zij kijken vaker naar de schoolkosten voorafgaand aan de studiekeuze en vinden de schoolkosten vaker (zeer) hoog.

13.2 Evaluatie maatregelen

De geëvalueerde maatregelen hebben geen bewezen effect op het verhogen van instroom in opleidingen die opleiden voor een tekortsector. We kunnen dus niet concluderen dat de maatregelen doeltreffend zijn.

Numerus fixus is op basis van onze CBS-data analyse weliswaar zeer doeltreffend in het verlagen van instroom in (niet-kansrijke) opleidingen, maar we kunnen niet kwantitatief vaststellen of dit ook leidt tot hogere instroom in kansrijke opleidingen zonder numerus fixus. Op basis van interviews concluderen wij dat dit waarschijnlijk niet het geval zal zijn omdat respondenten zien, en van studenten horen, dat zij liever een andere niet-kansrijke opleiding

doen die inhoudelijk lijkt op hun voorkeursopleiding. Theoretisch is het mogelijk dat, bij veelvuldig gebruik van een numerus fixus, studenten geen andere keuze hebben dan kiezen voor een opleiding die opleidt voor een tekortsector. Veel interviewrespondenten vinden dit echter niet wenselijk omdat het de keuzevrijheid van studenten beperkt, en een risico op kansenongelijkheid met zich meebrengt. Hiermee bedoelen we dat sommige groepen studenten bovengemiddeld vaak afgeschrikt worden door een numerus fixus (negatieve zelfselectie) of door selectieprocedures (decentraal of gewogen loting) minder kans hebben om toegelaten te worden. Dit laatste is geen gegeven, en hangt af van de manier waarop numerus fixus geïmplementeerd wordt. Het is mogelijk om numerus fixus te implementeren zonder kansengelijkheid te introduceren, maar dit vergt een zeer zorgvuldige selectieprocedure. Het implementeren van numerus fixus brengt geen bovenmatige kosten met zich mee, en is kosteneffectief en goed uitvoerbaar.

Financiële prikkels – te weten verlaging collegegeld, verlaging-afschaffing lesgeld en 2e studie in zorg/onderwijs tegen wettelijk tarief – hebben geen bewezen effect op instroom in de CBS-data analyse. Uit de vignettenstudie blijkt dat verlaging van het collegegeld voor havo/vwo studiekiezers een klein marginaal effect heeft, maar minimaal in vergelijking met de inhoud van de studie. Ook interviewrespondenten bevestigen dat dit soort financiële afwegingen voor het overgrote deel van de studiekiezers geen factor van betekenis is. Daarnaast betwisten respondenten de wenselijkheid van dit soort financiële prikkels, omdat het studenten mogelijk wegleidt van hun intrinsieke motivatie en studenten minder hun eigen interesses volgen. Respondenten signaleren ook een risico dat studenten die door financiële prikkels instromen in een opleiding later weer uitstromen, omdat ze niet de juiste intrinsieke motivatie bezitten. Ten slotte zijn deze maatregelen relatief duur.

De verhoging van het salaris in de beroepsbegeleidende leerweg maakt deze vorm van onderwijs voor een deel van de studentenpopulatie aantrekkelijker ten opzichte van de beroepsopleidende leerweg. Dit staat weliswaar los van keuzes voor een sector, maar geeft wel aan dat deze maatregel een opleiding aantrekkelijker maakt. Uit gesprekken met studenten volgt ook dat het verhogen (of bieden) van stagevergoedingen in de BOL opleidingen aantrekkelijker maakt. Of het verhogen van een wettelijk salaris in het BBL een afschrikwekkend effect heeft op werkgevers in tekortsectoren om meer BBL-plekken te bieden, is op basis van beschikbaar onderzoek niet te voorspellen.

Baangaranties hebben een klein sturend effect binnen sectoren, maar niet tussen sectoren. Baangaranties hebben in de vignettenstudie een klein effect op studiekeuze, maar ook dit effect valt in het niet bij het effect van de inhoud van de opleiding. Op basis van bestaand onderzoek concluderen we dat dit kleine effect vooral speelt binnen sectoren. Respondenten zijn verdeeld over deze maatregel. Sommige respondenten beargumenteren dat hij niet effectief is omdat veel baangaranties worden afgegeven in sectoren die al een hoge baankans hebben. Andere respondenten weerleggen dit door te zeggen dat niet alle studenten zo'n rationele afweging maken, zeker niet studenten met een kwetsbare achtergrond. Voor die groep kan een baangarantie een extra zekerheid bieden. Deze groep respondenten merkt ook op dat de combinatie van een baangarantie met vroege loopbaanoriëntatie essentieel is. Het aanbieden van een baangarantie vereist coördinatie en brengt enige uitvoeringskosten met zich mee, maar deze zijn volgens respondenten zeer goed te overzien.

De diplomabonus heeft geen bewezen effect op instroom, maar helpt mogelijk wel in een verminderen van uitstroom. Strikt genomen is de maatregel dus niet doeltreffendheid (want geen effect op instroom) maar kan hij mogelijk wel bijdragen aan het verkleinen van arbeidstekorten. Uit de analyse van CBS-data blijkt dat het bieden van een diplomabonus geen effect heeft op instroom én uitstroom. Uit onze vignettenstudie blijkt dat andere financiële prikkels een grotere voorkeur genieten dan een diplomabonus. Interviewrespondenten zien

in sommige opleidingen wel een effect op het verminderen van uitstroom. De effectiviteit van deze maatregel verschilt volgens respondenten per sector omdat startsalarissen verschillen tussen sectoren. Hoe hoger een startsalaris, hoe minder groot de relatieve 'winst' van de diplomabonus voor de student. Volgens respondenten zou de diplomabonus bekostigd moeten worden door werkgevers.

Warme overdracht heeft ook geen bewezen effect op instroom, maar helpt wel in het verminderen van uitstroom. Dit maakt ook deze maatregel strikt genomen niet doeltreffend, maar wel nuttig in het verminderen van arbeidstekorten. De beperkte doeltreffendheid van deze maatregel komt waarschijnlijk doordat hij niks verandert aan (gepercipieerde) werkdruk en overige nadelige werkomstandigheden, die vaak een reden zijn voor studenten om niet voor een opleiding te kiezen. Voor de uitvoering van deze maatregelen zien respondenten een grote verantwoordelijkheid voor werkgevers.

In Tabel 11 hebben we deze conclusies kort samengevat.

Tabel 11: Schematische weergave doeltreffendheid, overige effecten en uitvoering(skosten) maatregelen

Maatregel	Doeltreffendheid	Overige effecten en kanttekeningen	Uitvoering en kosten
Numerus fixus	Beperkt instroom in opleiding waarvoor numerus fixus geldt, maar heeft geen bewezen effect op instroom in opleiding elders.	Werkt mogelijk kansenongelijkheid in de hand, deels afhankelijk van de wijze waarop numerus fixus geïmplementeerd wordt.	Implementeren van numerus fixus brengt geen bovenmatige kosten met zich mee, en is kosteneffectief en goed uitvoerbaar.
Verlaging collegegeld in het hbo/wo	Geen bewezen effect op instroom.	Wenselijkheid van financiële prikkels wordt betwist door interviewrespondenten. Ook als het zou leiden tot hogere instroom leidt het volgens respondenten ook tot weer hogere uitstroom omdat het niet aangrijpt op intrinsieke motivatie.	Brengt amper uitvoeringskosten met zich mee, en is goed uitvoerbaar. Absolute kosten bedragen ca. 170 miljoen euro per jaar.
Verlaging of afschaffing lesgeld in het mbo	Geen bewezen effect op instroom.	Wenselijkheid van financiële prikkels wordt betwist door interviewrespondenten. Ook als het zou leiden tot hogere instroom leidt het volgens respondenten ook tot weer hogere uitstroom omdat het niet	Brengt volgens interviewrespondenten beperkte uitvoeringskosten met zich mee, en is goed uitvoerbaar. Absolute kosten bedragen ca. 100 miljoen euro per jaar.

Maatregel	Doeltreffendheid	Overige effecten en kanttekeningen	Uitvoering en kosten
		aangrijpt op intrinsieke motivatie.	
Tweede studie in zorg/onderwijs tegen wettelijk tarief	Geen bewezen effect op instroom.	Wenselijkheid van financiële prikkels wordt betwist door interviewrespondenten.	Brengt amper uitvoeringskosten met zich mee, en is goed uitvoerbaar. Absolute kosten bedragen ca. 63 miljoen euro per jaar.
Verhoging salaris BBL	Maakt BBL aantrekkelijker t.o.v. BOL voor sommige groepen studenten.	Differentiatie tussen sectoren blijft nodig omdat er nu relatief weinig verschil zit tussen sectoren.	Of het verhogen van een wettelijk salaris in het BBL een afschrikwekkend effect heeft op werkgevers in tekortsectoren om meer BBL-plekken te bieden, is op basis van beschikbaar onderzoek niet te voorspellen.
Baangaranties	Heeft een licht sturend effect binnen sector, maar leidt niet tot extra instroom naar kansrijke sector.	Worden vaak aangeboden in sectoren met toch al goede baankansen. Lijken voor kwetsbare groepen effectiever te zijn, zeker in combinatie met loopbaanoriëntatie.	Is goed uitvoerbaar, heeft beperkte coördinatiekosten.
Diplomabonus	Geen bewezen effect op instroom, vermindert mogelijk wel uitval na instroom.	Minder populaire maatregel dan overige financiële prikkels onder scholieren. Grijpt niet aan op intrinsieke motivatie.	Lastiger uitvoerbaar in sommige sectoren vanwege concurrentie met hoge startsalarissen. Zou volgens respondenten bekostigd moeten worden door werkgevers.
Warme overdracht	Geen bewezen effect op instroom, vermindert mogelijk wel uitval na instroom.	Werkdruk en overige nadelige werkomstandigheden worden niet aangepakt.	Grote verantwoordelijkheid ligt volgens interviewrespondenten uitvoering voor werkgevers. Momenteel wordt dit opgepakt door onderwijsinstelling, die daar extra middelen voor ontvangt.

13.3 Stuurbaarheid en gedragseffecten

Een verklaring voor de niet-bewezen doeltreffend van maatregelen is dat ze niks doen aan de intentie die onderliggend is aan het vertonen van gedrag. In ons ontwikkelde gedragsmodel, bewerkt naar Fishbein & Ajzen (2011), zien we dat de attitude van de leerling ten opzichte van de studiekeuze, hun ervaren sociale druk en hun ervaren zelfeffectiviteit bepalen welke intentie ze gaan vertonen. Daarna moet de student de **mogelijkheid** hebben om deze intentie daadwerkelijk om te zetten in gedrag. Veel determinanten die belangrijk zijn voor studiekeuze richten zich dan ook op de intentie (willen), terwijl veel maatregelen zich richten op de mogelijkheid (kunnen). In Figuur 19 hebben we ons gedragsmodel gekoppeld aan determinanten en maatregelen.

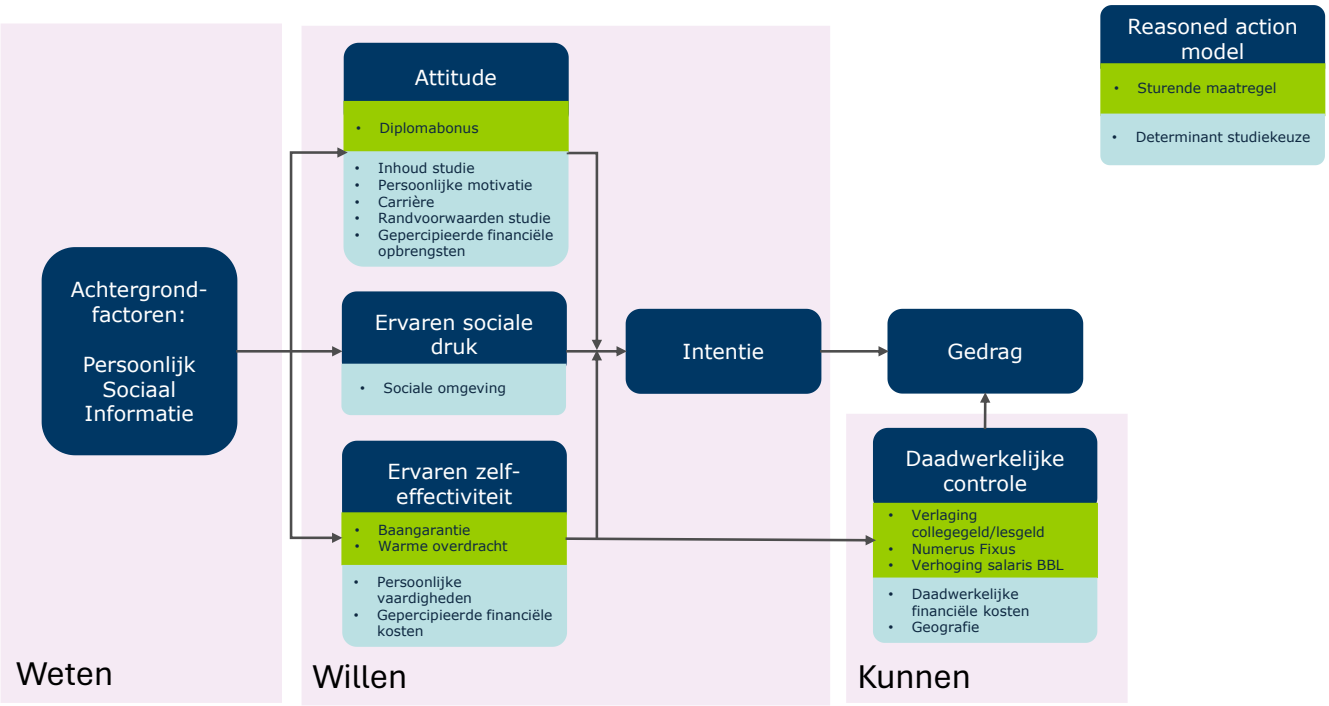

Figuur 19: Koppeling gedragsmodel aan determinanten en maatregelen

In onze vignettenstudie wordt bevestigd dat inhoudelijke intentie de belangrijkste reden is voor een studie te kiezen. De eerste voorkeursopleiding heeft een veel grotere kans om gekozen te worden dan een de tweede voorkeursopleiding. De opleidingen die de leerling zelf heeft aangegeven te overwegen hebben een aanzienlijk grotere kans om gekozen te worden dan opleidingen die door ons zijn toegevoegd, ook als deze toegevoegde opleidingen in dezelfde sector vallen. Verschillende andere opleidingskenmerken (zoals baankans, hoogte les-/collegegeld en reistijd) hebben weliswaar een significant effect op de kans dat deze opleiding gekozen wordt, maar de omvang van het effect is beduidend minder groot dan het effect van de inhoud van de opleiding.

Om studenten dus effectiever te sturen is het volgens dit onderzoek nodig om in te grijpen op de factoren die bijdragen aan de intentie van de studiekiezer. Al onze respondenten zijn het er over eens dat vroege voorlichting en kwalitatieve loopbaanoriëntatie de beste manier zijn om dit te doen. Hierbij is de rol van de sociale omgeving van groot belang. Die bestaat niet alleen uit ouders, maar ook vrienden, onderwijspersoneel en sociale media zijn van belang.

13.4 Schoolkosten

We hebben geen aanwijzingen gevonden dat verschillen in schoolkosten mbo-studenten ontmoedigen om voor een opleiding in een tekortsector te kiezen. Ten eerste omdat er slechts kleine verschillen in de totale schoolkosten tussen mbo-sectoren zijn. Opleidingen in tekortsectoren zijn over het algemeen niet duurder dan opleidingen in andere sectoren. Ten tweede weten ouders en studenten vaak niet hoe hoog de schoolkosten zijn voordat zij een opleiding kiezen. Deze ouders en studenten kunnen de schoolkosten dus ook niet laten meewegen in hun keuze voor een opleiding. Ook in de interviews gaven meerdere studenten aan dat ze niet naar de schoolkosten hadden gekeken. Sommige studenten hadden hier niet aan gedacht of vonden het niet belangrijk omdat hun ouders betalen. Volgens de leermiddelencoördinatoren worden studenten wel op verschillende momenten in het keuzeproces geïnformeerd over de schoolkosten.

Voor studiekiezers kan het ook lastig zijn om schoolkosten van opleidingen met elkaar te vergelijken. Dit komt doordat opleidingen verschillen in wat zij meenemen in de berekening van de totale kosten. Zo wordt een laptop niet altijd meegenomen in de berekening van de totale kosten, terwijl studenten wel een laptop nodig hebben voor hun opleiding.

Waarschijnlijk laten ouders en studenten met een lager gezinsinkomen de schoolkosten wel vaker meewegen in de keuze voor een opleiding. Als het gezinsinkomen lager is kijken ouders en studenten vaker naar de schoolkosten voorafgaand aan de studiekeuze. Deze ouders en studenten vinden de schoolkosten ook vaker hoog.

In de interviews is ook verkend hoe financiële belemmeringen voor mbo-studenten weggenomen kunnen worden. Hieruit kwam naar voren dat het gratis maken van leermiddelen (net als in het voortgezet onderwijs) financiële belemmeringen om te studeren weg kan nemen. Ook onderwijsinstellingen kunnen de schoolkosten laag houden door kritisch te zijn in wat zij opnemen op de leermiddelenlijst, zelf lesstof te ontwikkelen, meer te werken met open content, materiaal uit te lenen en het gebruik van tweedehands leermiddelen te stimuleren. Deze maatregelen kunnen financiële drempels voor mbo-studenten wegnemen, maar zullen de keuze voor een opleiding waarschijnlijk niet of nauwelijks beïnvloeden.

13.5 Scope van dit onderzoek en suggestie voor nader onderzoek

De aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt en het aanpakken van het arbeidstekort is een complexe puzzel. Dit onderzoek richt zich bewust op een puzzelstukje daarbinnen, namelijk het sturen op in- en doorstroom in de initiële mbo/hbo/wo-opleiding. Er zijn andere momenten en manieren in de keten van onderwijs-arbeidsmarkt waarop mensen naar kansrijke opleidingen en beroepen gestuurd kunnen worden, die buiten de scope van dit onderzoek vallen. Het is interessant en nuttig om dit nader te onderzoeken, omdat tekorten in sommige arbeidsmarktsectoren waarschijnlijk aanhouden, en omdat alternatieve maatregelen mogelijk meer effect op instroom in opleidingen die opleiden voor een tekortsector hebben. Het is maatschappelijk relevant om studiekeuze in beweging te krijgen, en de maatregelen bestudeerd in dit onderzoek lijken daar niet in te slagen.

Bijlage 1. Begrippenlijst

Begrip	Definitie
Bol	Beroepsopleidende leerweg in het mbo; theoretischer, meer uren op school
Bbl	Beroepsbegeleidende leerweg in het mbo; praktischer, meer uren werken
Lesgeld/cursusgeld	Opleidingskosten voor mbo studenten. Studenten in de beroepsopleidende leerweg (bol) van 18 jaar of ouder betalen een vastgesteld bedrag per jaar. Voor 2023-2024 is het voltijd lesgeld €1.357
Schoolkosten	Omvat alle kosten benodigd voor het volgen van onderwijs naast het lesgeld/cursusgeld. Hieronder valt de schoolboeken en andere leermaterialen.
Wettelijk collegegeld	De hoogte van wettelijk collegegeld voor het ho wordt jaarlijks vastgesteld door de overheid en is voor alle opleidingen gelijk. Voor 2023-2024 is het wettelijk collegegeld €2.314. Bij wettelijk collegegeld wordt een deel van de studie bekostigd door de overheid. Studenten hebben bij het volgen van hun eerste opleiding vaak recht op het wettelijk collegegeld (behalve bij particulier onderwijs). Studenten buiten de EER hebben geen recht op het wettelijk collegegeld.
Instellingscollegegeld	De hoogte van instellingscollegegeld in het ho wordt bepaalt door de onderwijsinstelling zelf. Hierin zitten grote verschillen tussen opleidingen en dit is altijd hoger dan wettelijk collegegeld. Dit verschilt sterk per opleiding en per instelling maar is over het algemeen minstens viervoudig het wettelijk collegegeld. Bij het volgen van een tweede opleiding of particulier onderwijs betalen Nederlandse en EU/EER studenten instellingscollegegeld.
Sector	In dit rapport definiëren we sector als een vakinhoudelijke onderwijsrichting, zoals de zorg. Hiermee refereren we dus niet naar het onderwijsniveau (ho, mbo etc.).

Bijlage 2. Overzicht interviewrespondenten

Interview	Organisatie	AantalAantalAantalAantalAantalAantal respondenten
1	Albeda	1
2	Hogeschool Utrecht	1
3	Technische Universiteit Eindhoven	1
4	Hogeschool Rotterdam	1
5	Radboud Universiteit	1
6	Aventus	1
7	Astrum College	1
8	Bindelmeer College	1
9	Firda	2
10	Grafisch Lyceum Rotterdam	1
11	Mbo Utrecht	1
12	NPRZ	2
13	IW Zuidholland	1
14	Zuiderpark College	1
15	SARO	1
16 & 17	AOb	3
18	BVMBO	1
19	MBO Raad	2
20	VO-Raad	1
21	UNL	1
22	VH	1
23	LSvB	1
24	ISO	1
25	VNO-NCW	1
26	FNV	1
27	CMMBO	5
28	CDHO	2
29	SBB	2
30	Ministerie OCW	5
31	Ministerie EZK	2
32	Ministerie SZW	1
33	Landelijk Centrum Studiekeuze	1
34	KiesMBO	1
35	Expertisepunt LOB	1

Interview	Organisatie	AantalAantalAantalAantalAanta-lAantal respondenten
36	CAOP	1
37	Arbeidsmarktplatform PO	2
38	Voion	1
39	NRO Expertgroep Toegankelijkheid in het onderwijs	1
40	Medezeggenschapsraden WO en HBO	2
41	JOB MBO	2
42	LAKS	2
43	Opleiding ontwikkeling metaalbewer-king, AO metalelektri	2

Focusgroep	Studenten / scholieren	Aantal respondenten
1	Mbo-studenten: Firda	9
2	Mbo-studenten: Techniek College Rotterdam, Koning Willem I	5
3	Mbo-studenten: Graafschap College, Mbo Rijnland, Da Vinci College	3
4	Hbo/wo-studenten: TU Delft, TU Eindhoven, UVA, UU	5
5	Havo/vwo-scholieren: Johannes Fon-tanus College	4
6	Mavo-scholieren: Johannes Fontanus College	2

Bijlage 3. Vragenlijst vignettenonderzoek

Onderzoek studiekeuze

Heel fijn dat je mee wilt doen aan dit onderzoek naar studiekeuzes! Het invullen duurt ongeveer 10 minuten en alle antwoorden die je geeft zijn anoniem.

Aan het einde van de vragenlijst kan je via een link je gegevens achterlaten om kans te maken op een Bol.com-cadeaubon van €20.

Klik op 'Volgende' om te beginnen

Blok 1 – openingsvragen

1. Welke onderwijsvorm volg je?

- Vmbo-basis
- Vmbo-kader
- Vmbo-gemengde leerweg (gl)
- Vmbo-theoretische leerweg (tl)
- Havo
- Vwo (atheneum/gymnasium)
- Ik zit niet (meer) op de middelbare school → naar einde vragenlijst

2. In welk leerjaar zit je? (als het goed is allemaal laatste 2 leerjaren)

- [leerjaar 1 t/m 6]

3. In welke opleidingsrichting ben je van plan je vervolgopleiding te gaan volgen?

- Mbo-1/praktijkonderwijs → naar einde vragenlijst
- Mbo-2
- Mbo-3
- Mbo-4
- Hbo (hogeschool)
- Wo (universiteit)

4. Stel dat je nu een vervolgopleiding zou moeten kiezen. Welke van de volgende opleidingsrichtingen zou je dan het sterkst overwegen? Maak een top drie. (ranking)

Als bij 3. Mbo – gebaseerd op sectorkamers SBB (licht aangepast):

- ICT en creatieve industrie
- Mobiliteit, transport, logistiek en maritiem
- Techniek en gebouwde omgeving
- Voedsel, groen en gastvrijheid
- Zakelijke dienstverlening, handel en veiligheid
- Zorg, welzijn en sport

Als bij 3. hbo – gebaseerd op domeinen Studie & Werk-onderzoek:

- Onderwijs
- Taal en communicatie
- Kunst

- Bestuur en recht
- Economie
- Maatschappij
- Zorg
- Natuur, milieu en scheikunde
- Techniek

Als bij 3. wo – gebaseerd op domeinen Studie & Werk-onderzoek:

- Bestuur en recht
- Economie
- Exact en ICT
- Kunt, geschiedenis en filosofie
- Maatschappij en psychologie
- Natuur, milieu en ruimte
- Onderwijs
- Taal, communicatie en cultuur
- Techniek
- Zorg

5. Welke van onderstaande opleidingen in sector <eerste keuze in vraag 4> zou je het sterkst overwegen? Maak een top twee. (ranking)

(antwoordopties afhankelijk van gekozen sector in vraag 4, opleidingen gebaseerd op S&W)

6. Welke van onderstaande opleidingen in sector <tweede keuze in vraag 4> zou je het sterkst overwegen? Kies er één. (ranking)

(antwoordopties afhankelijk van gekozen sector in vraag 4, opleidingen gebaseerd op S&W)

Blok 2 – vignetten

[Uitleg]

Je mag nu:

- 10 keer een keuze maken tussen 2 opleidingen. Welke van de twee opleidingen lijkt je op dit moment het beste?

Ga ervan uit dat:

- De beschreven kenmerken van elke opleiding kloppen. Ook al is dat in het echt misschien niet zo.
- Je wordt toegelaten tot elke opleiding. Ook al is dat in het echt misschien niet zo.

Blok vignetten

Iedere respondent krijgt 10x2 vignetten
Antwoordopties afhankelijk van sector/opleiding waarin ze van plan zijn door te studeren
Alle attribuutwaarden zijn random
Koppeling met de maatregelen zit in onderdeel 'Kosten', 'Baankans' en (deels) 'Reistijd'

[Koptekst]

Stel dat je nu een keuze zou moeten maken tussen deze twee opleidingen, welke zou je dan kiezen?

Samenstelling vignetten:

Kenmerk	**Mogelijke waarden**
Opleiding	**Zes opleidingen**: 1. De 3 gekozen opleidingen in vragen 5 en 6 2. Door ons geselecteerde opleiding uit de 2 favoriete sectoren worden toegevoegd. (We selecteren er 3 uit elke sector met de beste baankans, zodat we er ook 1 hebben als er al 2 van gekozen zijn. Hieruit wordt er random 1 gekozen.) 3. Vervolgens aanvullen met een door ons geselecteerde opleiding uit sector die niet in de top 3 voorkomt. Bij voorkeur een random tekortsector om de werkelijkheid zo goed mogelijk te benaderen; anders (als top 3 sectoren tekortsectoren zijn) een willekeurige andere sector.
Kosten	**Laag – hoog in 5 stappen** mbo: lesgeld (€ 0, € 700, € 1.400, € 2.100, € 2.800) hbo/wo: collegegeld (€ 0, € 1.200, € 2.400, € 3.600, € 4.800)
Baankans	**Laag – hoog in 6 stappen** 50% heeft binnen 3 maanden na behalen diploma baan die aansluit op de opleiding - 100% (baangarantie)
Reistijd	**Dichtbij – ver weg in 5 stappen** Reistijd vanaf je huidige woonplek: 0:10, 0:30, 0:50, 1:10, 1:30
Mening vrienden en familie over opleiding	• Vrienden en familie zijn er negatief over • Vrienden en familie zijn er neutraal over • Vrienden en familie zijn er positief over
Reputatie school/instelling	*/**/***/****/*****

Blok 3 – Achtergrondvragen

Tot slot willen we nog enkele vragen stellen.

8. Hoe sterk is je voorkeur voor een opleiding in sector <eerste keuze in vraag 4> ten opzichte van een opleiding in sector <tweede keuze in vraag 4>?

- Heel veel voorkeur voor <eerste keuze in vraag 4>
- Veel voorkeur voor <eerste keuze in vraag 4>
- Niet veel/ niet weinig voorkeur voor <eerste keuze in vraag 4>
- Weinig voorkeur voor <eerste keuze in vraag 4>
- Heel weinig voorkeur voor <eerste keuze in vraag 4>

9. Hoe sterk is je voorkeur voor opleiding <eerste keuze in vraag 5> ten opzichte van opleiding <tweede keuze in vraag 5>?

- Heel veel voorkeur voor <eerste keuze in vraag 5>
- Veel voorkeur voor <eerste keuze in vraag 5>
- Niet veel/ niet weinig voorkeur voor <eerste keuze in vraag 5>

- Weinig voorkeur voor <eerste keuze in vraag 5>
- Heel weinig voorkeur voor <eerste keuze in vraag 5>

10. Welk profiel doe je? (meerkeuze, antwoordopties afhankelijk van onderwijsvorm in vraag 1)

Meerdere antwoorden mogelijk

Vmbo-b, vmbo-k, vmbo-g:

- Bouwen, wonen en interieur
- Produceren, installeren en energie
- Mobiliteit en transport
- Media, vormgeving en ICT
- Maritiem en techniek
- Zorg en welzijn
- Economie en ondernemen
- Horeca, bakkerij en recreatie
- Groen
- Dienstverlening en producten
- Ik heb nog geen profielkeuze gemaakt

Vmbo-t:

- Techniek
- Zorg en welzijn
- Economie
- Landbouw (Groen)
- Ik heb nog geen profielkeuze gemaakt

Havo/vwo:

- Economie en maatschappij
- Cultuur en maatschappij
- Natuur en gezondheid
- Natuur en techniek
- Ik heb nog geen profielkeuze gemaakt

11. Wat is je geslacht?

- Vrouw
- Man
- Anders
- Wil ik liever niet zeggen

12. In welk land ben je geboren?

- In Nederland
- In een ander land
- Wil ik niet zeggen

13. In welk land zijn je ouders geboren?

- Allebei in Nederland
- Eén in Nederland, één in een ander land
- Allebei in een ander land dan Nederland
- Niet van toepassing/wil ik niet zeggen

14. Wat is het opleidingsniveau van je moeder?

- Basisschool/middelbare school/mbo-1
- Mbo-2
- Mbo-3/mbo-4
- Hbo (hogeschool)
- Wo (universiteit)
- Weet ik niet/niet van toepassing

15. Wat is het opleidingsniveau van je vader?

- Basisschool/middelbare school/mbo-1
- Mbo-2
- Mbo-3/mbo-4
- Hbo (hogeschool)
- Wo (universiteit)
- Weet ik niet/niet van toepassing

16. Hoe vond je het om in deze vragenlijst steeds de keuzes te maken tussen de twee getoonde opleidingen?

- Heel moeilijk
- Moeilijk
- Niet moeilijk, niet makkelijk
- Makkelijk
- Heel makkelijk

17. Als bij 16: (heel) moeilijk: Als je dat wilt toelichten, kan dat hieronder (open invulveld)

18. Mocht je nog opmerkingen hebben op deze vragenlijst dan kan je die hieronder kwijt. (open invulveld)

19. Bedankt voor je deelname! Als je kans wilt maken op één van de 25 cadeaubonnen, kan je je gegevens invullen via de volgende link: <link>. Deze gegevens komen alleen bij Qompas terecht en zijn niet te koppelen aan je antwoorden in dit onderzoek.

Dialogic innovatie & interactie
Hooghiemstraplein 33
3514 AX Utrecht
030-215 05 80
www.dialogic.nl